

D 1446

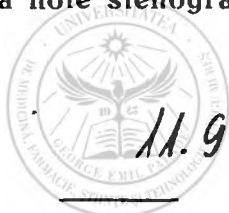
N. IORGA

~~250~~
44.

Librul "RECORDER" Don.
Biblioteca Timorului
1523 1946 / 6.

CĂRȚI REPRESENTATIVE ÎN VIAȚA OMENIRII

— După note stenografiate —

11.957 c

VOLUMUL I-ii
EDIȚIA II-a

15 IUN. 1973

BUCUREȘTI

Tip. „ROMÂNIA NOUĂ”, Th. Voinea, Str. G-ral Dona, 26
(fost Numa Pompiliu)

1924

BIBLIOTECA INSL. P. P.

I.

Motivul și planul lucrării. Sf. Pavel și Sf. Augustin față de creștinism.

Se poate scrie într'o anumită formă istoria universală pe baza, nu a faptelor, ci a cărților, fiindcă fără îndoială că și cărțile pleacă din anumite fapte, dar tot mai mult faptele pleacă din ideile care sunt emise în cărți. Sînt și anume fapte în care participarea ideilor este, așa zicînd, foarte slabă, de oarece are cineva aface, nu cu manifestarea unei idei, ci cu manifestarea unor instincte firești ale omenirii sau cu manifestarea unor nevoi economice ale ei. Atîtea războaie au fost însuflețite de alte puteri decît puterea ideilor! Acela care-și închipuie că războiul¹ de astăzi al Germanilor a pornit din ideile lui Treitschke sau ale lui Nietzsche se înșeală foarte mult. El a pornit din nevoie de cotropire ale unei dezvoltări economice anormale din anumite puncte de vedere; a pornit din tenăința unei clase dominante, căreia îi trebuia o situație pe care n'o găsia 'n deplinătatea însușirilor sale în limitele Germaniei de astăzi, ș. a. m. d. Și, iarăși, dacă ar crede cineva că numai pentru apărarea drepturilor naționalităților Anglia a intrat în războiu, evident

¹ Războiul european (1914—1919). N. E.

presus de morală, mai presus de umanitate, că de un singur lucru nu e mai presus, de interesele sale esențiale, de el însuși, evident că astfel de teorii se condamnă prin ele însele. Treitschke însă nu era nici un farsor, nici un nebun: era un om foarte cunînte, care datora o teorie absurdă unei necesități de fapt.

În Germania deprinsă a trăi 'n State mici, deprinsă a fi înaintea de toate o organizație culturală, a pune lucrurile filozofice, literare, poetice mai presus de orice, în Germania aceasta, pentru a strînge pe toți în jurul lui Bismarck, care nu era simpatic, și în jurul vre-unui general brutal, și în jurul unui suveran ascultător de Bismarck ca primul-ministru permanent, pentru a îndeplini lucrul acesta, o minune față de ce era deprinsă Germania să fie pînă atunci, trebuia să se spuie: cultură, filosofie, literatură, poezie, toate acestea sînt lucruri secundare. Niciodată cultura n'a întemeiat ceva în istoria omenirii. Un lucru este mai presus de toate: Statul. Dar o fi național, n'o fi național, dar o fi liberal, n'o fi liberal, dar o fi cultural, o fi împotriva culturii, dar o fi moral sau imoral, toate acestea n'au prea mult aface. Statul acela a răsărit așa dintr'odată ca Minerva din creierul lui Jupiter, și prin urmare Statul este acela căruia totul i se datorește, fiind și singurul care are toate drepturile.

Lui Bismarck, natural, îi trebuia un om ca acesta: de aceia a și cerut el să i se ridice o statuie lui Treitschke, dar Treitschke i-a ridicat un monument de idei mult mai folositor lui Bismarck, viu, decît monumentul de materie nevie pe care Bismarck i l-ar fi ridicat lui Treitschke mort.

Da, sunt unele cazuri, în care faptele influențează teoriile, le produc, le determină, le justifică în falsitatea lor, în imoralitatea lor strigătoare și revoltătoare. Cu toate acestea, dacă este să alegem, între fapte și între idei, ce

este mai însemnat, vom ajunge la constatarea făcută la începutul acestei expuneri, că, de fapt, ceia ce există în ordinea faptelor pleacă din ce s'a enunțat, din ce s'a codificat și răspîndit, pe deosebite căi, în domeniul ideilor.

Pentru ca lucrul să pară mai evident, să ne gîndim la două metode ce s'ar putea întrebuița în urmărirea faptelor și a ideilor care constituie, la un loc, ceia ce trecutul ne-a lăsat pentru a-l cunoaște, interpreta și întrebuița întru scopurile noastre. Să presupunem că am avea numai fapte. Am putea noi din fapte să ghicim ideile? Dacă am avea numai o istorie pragmatică, în care să nu ni se spuie decît ce s'a întîmplat cu privire, de exemplu, la o epocă mai veche a istoriei, dacă am cunoaște astfel decăderea Imperiului Roman fără să cunoaștem și motivele acestei decăderi, dacă am cunoaște atacurile barbarilor, căderea Romei apusene, împrejurările în care Roma răsăriteană s'a menținut, războaiele lui Justinian ori acelea din care a rezultat o trecătoare biruință a unor Merovingieni și a Carlovingienilor în Apusul Europei, stăpînirea lui Carol-cel-Mare, întemeietorul regalității universale în Occident, așezarea noilor dinastii pe tronul din Constantinopol, influența diferitelor popoare în viața Imperiului de Răsărit, pe urmă Cruciatele, stabilirea monarhiei absolute și tot ce a decurs în timpurile moderne din această monarhie absolută : deosebite războaie, negociații diplomatice, tractate, instituții fundamentale ale deosebitelor organizații politice, dacă am cunoaște toate aceste fapte, n'am putea desluși complect care au fost ideile ce le-au determinat fără să ne coborîm la cărțile în care ele se cuprînd. Mare meșter ar fi acela care ar izbuti pe baza faptelor să *reconstituie* ideile! Dar să zicem că n'am cunoaște decît numai cărțile fundamentale ale omenirii, începînd cu lăfșirea creștinismului și preschimbarea lui în religia unei societăți organizate, bogate, că ne-am

cobori rînd pe rînd în cărțile care, din acest moment de pătrundere în realitățile sociale ale creștinismului, au înfățișat fundamental deosebitele timpuri, că le-am cunoaște deplin și adînc, și ne-am întreba: oare dacă astfel de idei erau în societatea epocii care pornește dela slăbirea, dela zguduirea Imperiului Roman, ce fapte au putut să rezulte din astfel de idei, n'am găsi foarte lesne răspunsurile? Nu se cere chiar să fie cineva un om de o inteligență extraordinară ca să prevadă pe această cale, bineînțeles nu anul cînd s'a încheiat tratatul dela Verdun, nici coloarea bărbii lui Carol-cel-Mare, nici talia exactă a lui Hugo Capet — lucruri care nu sunt deloc esențiale —, dar ceia ce decurge mai esențial în lumea faptelor.

Acest lucru m'a îndemnat să încep studii care vor dura mai mulți ani de zile, fiind pentru mine o pregătire cu privire la acea istorie universală pe care cred că aș putea s'o scriu inspirat de alte idei decît cele obișnuite și avînd, în orice caz, un alt plan decît planul cu care se scriu de obicei acele întreprinderi de librărie ori teste de profesori cari s'au consacrat în tot timpul vieții lor acestei materii.

Pentru aceasta m'a influențat și altceva. Din războiul acesta¹ desigur că o să iasă o sumedenie de lucruri bune. Nenorocirea lecuește și întărește; ea învie. Înainte de războiul european, epoca noastră suferia dela un capăt al Europei la celălalt de viciile acelea care făceau antipatică societatea franceză a veacului al XVIII-lea. Societatea veacului al XVIII-lea se cufundase în tot felul de re-

¹ E vorba de războiul european (Ediția I-a a acestui volum a apărut în 1916 — Vălenii-de-Munte. N. E.).

verii, de superstiții, de magii. Nu erau mese care se mișcau, dar lighene (*baquets*) care se rotiau. Era vremea cutăruia care trăise în Egipt cu nu știu câte veacuri mai înainte și de atunci se perpetuase supt atâtea nume, așa încît în secolul al XVIII-lea putea să vadă cineva pe d. de St.-Germain, reprezentînd pe contemporanii Faraonilor ! Oameni peste măsură de sensibili, îngrijindu-se de creșterea în căsuțe speciale a mieilor nevinovați, căsuțe pe care le împodobiau în tot felul ; societate extrem de nervoasă. Nu numai femeile, dar și cogeamite bărbat își pierdea firea și trebuia să aibă, ca o datorie de bună cuviință, lacrima în colțul ochiului și un receptoriu pentru a o primi și constata. Așa trăia lumea din veacul al XVIII-lea : toți simțitori peste măsură, toți slabi de fire, nervoși, nesuferitori de toate greutățile vieții. A venit însă Revoluția franceză și, de-odată, persoane foarte debile pînă atunci, îngrijite de buna lor stare fizică, s'au deprins a umbla prin păduri în ploaie și în frig. Oameni foarte subțiri s'au învățat a trăi dînd lecții de matematici pentru cițiva zeci de franci pe lună. S'a înzdrăvenit societatea aceasta scoasă mai ieri din mediul acela factice, în care-și închipuia că are nevoi mult mai presus de nevoile obișnuite și sănătoase ale societăților omenești. De sigur că același lucru se va întîmpla și cu societatea modernă, care înainte de războiul actual nu putea trăi fără poezie simbolistă, fără pictură cubistă și fără un foarte mare număr de nebuni pe cari ocupațiile lor literare și artistice îi făceau să nu poată fi primiți în casele speciale unde ar fi fost mai bine locul lor. Înainte de războiu așa era : acum, după cura energetică de tranșee, de gloanțe fără număr, aruncate cu cele mai perfecționate mașini ale secolului, după îngrozitoare dureri și suferințe pentru fiecare, umanitatea va face ce a făcut societatea franceză din secolul al XVIII-lea : se va în-

zdrăveni. Nebunii n'or să mai aibă căutarea pe care înaintea de aceasta o aveau. Va fi, credem, o complectă schimbare a lucrurilor.

Cu toate acestea, deși rezultatul va fi bun, cura ea însăși este atroce. Tot ce se cetește zi de zi nu e de natură să inspire plăcerea de a zugrăvi marile tablouri războinice. Ba chiar ce se întâmplă acum mă face să mă îndoiesc dacă măcar realitatea războinică a marilor tablouri de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea a existat așa chiar cum este represintată de picturile de la Versailles sau din alte castele de reședință.

Avem toți instinctul firesc de a manifesta viața națiunii noastre, de a cere drepturile ei, de a dori cât mai curînd ca forțele vii ale acestei națiuni să se manifeste în urmărirea scopurilor firești în această luptă oribilă, dar fecundă. Pe de altă parte însă, dorind acest lucru, oricît ar fi de grozav, oricît ar trebui să coste de mult, simțim nevoia de a găsi undeva în trecut un colț liniștit, în care să avem măcar iluzia că oamenii au fost capabili, în alte timpuri măcar, de altceva decît de fabricarea celor mai perfecte instrumente de a omori și de teribilul eroism de a înfrunta moartea supt toate aspectele în care se poate apropia de ființa noastră.

Și atunci, cedînd într-o cîtva și acestui sentiment, și în același an în care am încercat să țin un curs de Istoria Franciei¹, care se va tipări², ca un omagiu pentru această națiune care împrăștie civilizație și lumină pînă în colțurile cele mai depărtate ale pămîntului, m'am gîndit să

¹ Curs făcut în anii 1915—1916. (N. E.).

² Cursul de Istoria Franciei, sub titlul de „Istoria Poporului Francez”, a fost publicat de Academia Română: Studii și Cercetări, în anul 1919—București (N. E.).

ne întoarceam puțin în lumea aceia a ideilor, care și în timpuri așa de grave poate să servească de refugiu.

În ce privește punctul de plecare, am crezut că e bine să începem nu cu o dată, fiindcă evul mediu nu poate să înceapă la o dată, complexul de idei adânci, esențiale, care înseamnă despărțirea de epoca romană nefiind în stare să fie cuprins într'o cifră — căderea Romei sau ori care alta —, ci cu clipa aceia când în ordinea lucrurilor spirituale se petrece o foarte mare schimbare, când prin urmare cărțile care vor veni de acum înainte se vor deosebi fundamental, în ce privește esența lor, de cărțile scrise pînă atunci, când se observă o soluție de continuitate, un progres în ce privește sinceritatea, unanitatea, vitalitatea ideilor și fecunditatea lor, în ce privește dezvoltarea cugetării și sentimentelor omenești. Aceasta se datorește, cum știe toată lumea: creștinismului.

Atunci, se zice: deci să pornim dela începutul erei creștine, să începem dela predica lui Isus sau dela cele d'întîiu forme literare pe care predica lui Isus le-a căpătat și care s'au transmis, alcătuiind dela o vreme de vreme partea esențială din canoanele Scripturii, Biblia timpurilor noastre. Lucrul acesta nu l-aș face. Nu-mi trece prin minte să asimilez pe Sf. Augustin — Sfîntul Augustin al catolicilor, „fericitul” Augustin pentru noi, cari în ceia ce privește sfințenia sintem mai zgîrciți decît frații noștri întru creștinătate din Apus —, nu-mi trece prin minte să asămăn pe Augustin, episcopul de Hippona, cu întemeietorul, înconjurat de cultul veacurilor, al religiei creștine. Nu-mi trece prin minte nici măcar să-l asămăn în ce privește importanța cu cel d'întîiu dintre apostoli —, și aceasta nu din scrupule teologice, ci din punctul de vedere al cîntării ideilor, al valorii relative pe care o poate avea marea idee morală pe care a expri-

120
II

mat-o Isus și ideile filosofice, foarte interesante, dar care erau menite să producă o revoluție în omenire, pe care le-a enunțat în scrierile sale, foarte numeroase, Augustin de Hippona. Nu l-aș asemăna pe Augustin în ce privește importanța lui nici măcar cu Sf. Pavel, al cărui rost în ce privește întemeierea creștinismului este fără îndoială hotărîtor. Căci este o mare întrebare dacă fără el creștinismul predicat de Isus cu darul, în adevăr dumnezeiesc al iubirii de oameni, într-o vreme cînd oamenii nu se iubiau, nu s'ar fi stins pe înțetul într'un îngust mediu nefavorabil, ca o încercare nereușită de radicalism iudaic. 750
1200

Să ne oprim puțin asupra osebirii. Isus a predicat contra iudaismului religios și a iudaismului politic „naționalist“, așa cum exista după cucerirea de către Romani. A găsit cîțiva oameni care să-l înțeleagă, înaintea de toate fiindcă erau buni și săraci, iar nu fiindcă erau fruntași intelectuali ai timpului; pescari sau aparținînd altor categorii umile de muncitori. Ei nu erau în stare, în complectă lor ignoranță de ce se întinde dincolo de marginile satelor lor sau de marginile Ierusalimului, în totală lor înstrăinare de tot ceia ce înseamnă scriptură și idei, de tot ce înseamnă sistem, să predice ideile lui Isus în mijlocul acelor pe cari Scriptura îi numește: „neamurile“ (*gentes*).

La începutul predicăției sale, Isus el însuși s'a ferit să lovească prea mult în religia evreiască ce-i stătea în cale. A crezut că poate păstra tradiția cucerind această tradiție pentru idealul nesfîrșit, suprem, pe care-l reprezintă. A crezut că se poate face un amvon de propagandă populară dintr'un vechi scaun de arguții în jurul Vechiului Testament, cum era scaunul de explicație a adevărului cuprins în sinagoge. Se întimplă foarte des ca reformatorii, nu atît de frică — fiindcă cine are multă frică nu poate fi reformator —, ci din dorința de a-și apropia sufletele oamenilor, de a nu pierde în felul acesta lucruri

care totuși s'ar putea păstra, încearcă întâi toate mijloacele pentru a evita o violentă soluție de continuitate, Isus a reprezentat mesianismul ebraic: Fiul lui Dumnezeu coborât pe pământ, întrupat pentru a face să dispară urmele păcatului inițial, el era prin urmare un înfățișător al speranțelor în Mesia, pe care timp de mai multe secole le hrănise poporul evreiesc. Să zicem că, în loc să întâlnească doisprezece apostoli, ar fi putut să strângă generalitatea unei nații încremenită în formă veche și mândria care rezulta dintr'o tradiție de exclusivism religios. Noi sîntem ai lui Dumnezeu, ziceau ei, dar Dumnezeu este al nostru, și mai mult Dumnezeu este al nostru decît noi sîntem ai lui Dumnezeu, fiindcă, dacă noi am fi mai mult ai lui Dumnezeu decît Dumnezeu al nostru, atunci, unde ni-am putea pune egoismul religios? Prin urmare dacă în modul acesta exclusivist religios s'ar fi întîmplat ca generalitatea poporului evreiesc să se adune în jurul lui Isus și dacă mișcarea populară care s'a produs, din motive politice, treizeci de ani mai tîrziu ar fi avut loc atunci și poporul evreiesc s'ar fi strîns în jurul lui Isus, recunoscînd în el pe Mesia cel adevărat, vestit de prooroci, și cu dînsul ar fi pornit pentru a reforma dominația romană și a stabili Impărăția lui Dumnezeu¹ pe pământul strămoșilor lor, atunci s'ar fi întîmplat, din alte motive, același lucru care putea să se întîmple dacă creștinismul, strîns într'un cerc îngust, fără Sf. Pavel care să-l ducă mai departe, s'ar fi stîns pe încetul în marginile acestea restrînse. Va să zică era o dublă primădie pentru creștinism: una de a se întinde prea puțin și atunci peria din lipsa de aier, alta de a fi prefăcut vechiul monoteism iudaic într'o nouă religie națională, într'o

¹ Asupra sensului acestei Impărății și a rosturilor „Mântuitorului” v. *Revista Istorică* II, p. 110.

religie de revoltă contra dominației străine, în care cas, după victorie sau înfrângere, nimeni n'ar fi putut să-l desfacă din cercul acesta restrâns în care s'ar fi închis. Fericirea a fost că s'a ivit Sf. Pavel, care joacă un rol neasemănat mai mare în ce privește dezvoltarea ideii creștine, împreună cu toate consecințele sociale, politice și morale ale acestei idei, de cum l-a jucat Sf. Augustin, cu toate scrierile sale. Sf. Pavel a îndrăsnit să afirme înaintea de toate lucrul acesta, că noua religie apărută în Iudeia nu este pentru Evrei, că ea primește, de sigur, pe toți Evreii, dacă vor să vie la dînsa, dar și pe toți aceia cari n'au fost niciodată Evrei și cari și ei vor să se apropie de noua religie dorind să se cufunde în această iubire către Dumnezeu părintele oamenilor și să se pornească pe drumul cel mare al moravurilor curățite, al omului total renovat printr'o nouă morală. Li-ar fi spus chiar mai mult decît atîta Sf. Pavel, care era totuși un evreu ca și ceilalți, un Evreu care se împărtășise de cultura elenică, dar a cărui basă în ce privește tradiția era totuși baza religiei ebraice. El ar fi cutezat să spuie că și fără niciun Evreu creștinismul ar fi putut să existe, ceia ce fără îndoială pentru dezvoltarea ideii ar fi avut un efect extraordinar, fiind prefacerea unei religii care avea un caracter mai larg, pe basa moralei celei noi, dar totuși trăia în mijlocul unui popor de exclusivism religios, într'o religie care se adresează către toată lumea gata să o primească și să o mîntuie.

Dela Sf. Pavel n'avem decît un număr de epistole, asupra cărora s'a exercitat critica filologilor germani de o credință șovăitoare, — filologi protestanți din secolul nostru. În scrisorile acestea nu este nici o filozofie înaltă, nicio nouă pornire către cugetare, niciun îndemn către o revoluție politică. Din contră, Sf. Pavel este foarte cruțător față de tot ce există ca autoritate. El spune: fie-

care este dator să asculte de oficialitatea pe care Dumnezeu însuși a așezat-o pe pământ. Și în felul acesta nu era în discordanță cu învățătura Mântuitorului. Iar când vorbește de părăsirea individualității personale și a celei naționale, ca un pacifist și un mîngîietor, ca un îndemnător spre ideal, care amestecă atîta filozofie cîtă îi mai rămăsese în minte din incomplecta cultură elenică, el face uz de ea numai în mijlocul poporului grecesc, care nu putea pricepe fără un amestec de elemente filozofice noua îndrumare religioasă, dar în afară de aceasta a fost, de sigur, un predicator popular în cel mai frumos înțeles al cuvîntului. Propaganda lui, atît de largă, este pe de-a întregul influențată de spiritul iubirii. El spune: fără iubire, orice pe lume este zadarnic. Orice s'ar întreprinde, orice s'ar crede, orice s'ar ști, fără elementul acela comunicativ care face pe om să treacă dincolo de limitele personalității restrînse pentru a se confunda esența sa sufletească cu esența sufletească a altuia, — ceia ce și este iubirea în înțelesul Sf. Pavel, — orice pe lume, zicem, fără aceasta este zadarnic. Este atît de puternic la el elementul acesta, încît nu recunoaștem în persoana lui nici pe Elin, nici pe Evreu: Elinul atît de mîndru de învățătura sa, și Sf. Pavel care spune că toată știința nu înseamnă nimic fără credință și iubire, iar Evreul care strînge cu amîndouă mîinile în sufletul său toată moștenirea părinților, pe care nu înțelege s'o împartă gratis cu nimeni, și Sf. Pavel care zice: am legea mîntuirii universale.

Prin urmare partea cea mare din creștinism, partea adîncă, scormonitoare de suflete, partea sublimă, învietoare a acestei religii, exista cu mult înnainte de momentul de unde vor pleca aceste studii. Cu toate acestea noi nu vom porni nici dela propaganda lui Isus, nici dela Evanghelia redactată în secolul I-ii sau al II-lea, după răspîndirea

învățăturilor Mîntuitorului, nici dela activitatea Apostolilor, cuprinsă, fie în epistolele Sf. Pavel, fie în adaosul la una din Evanghelii, care se numește Actele sau Faptele Apostolilor; nu vom pleca dela nici una din aceste cărți fundamentale în ce privește doctrina sau în ce privește prima organizare a creștinismului. Și nu vom pleca nici dela acei părinți ai secolului al II-lea și al III-lea, cari au fără îndoială o foarte mare importanță și un caracter interesant, pe care îl căutăm în zadar în opera lui Augustin. Augustin nu este un apostol popular, cum au fost cei d'întîi trimeși ai „veștii celei bune“, ai „Evangheliei“, nu este nici un propagandist călduros, dibaciu și precaut în ce privește manifestarea ideilor sale, precum a fost Sf. Pavel. Augustin, în același timp, nu are nimic din marea elocvență indignată, din puternicul avînt de apărare, de apologie a doctrinei creștine, din spontaneitatea aceia cuceritoare a părinților din cele d'întîi secole. În această privință el este cu totul inferior. În zadar ar căuta cineva la dînsul pagini, cum sunt acelea din Arnobiu sau Tertulian, în care la fiecare rînd întîlnești o convingere absolută, o nebiruită energie întru apărarea sentimentală, nu rațională, prin chemări la inima omului, iar nu la ideile ce se găsesc în rațiunea lui, a creștinismului.

Și este și explicabil cum nu se găsește la el acest zguduitor ton de pasiune, care în adevăr a cucerit lumea păgînă. Fiindcă vremea în care trăiau cei d'întîi apărători ai creștinismului este și vremea celei d'întîi mucenicii, și, evident, altfel scrie cineva cînd în piața publică se persecută reprezentanții ideii, și altfel scrie cînd Împărații au înțeles partea folositoare pentru Stat care se poate găsi în această religie, cînd ei sunt gata să presideze sinoadele creștine, fără ca pentru aceasta să renunțe de a fi pontifici maximi, șefi religioși ai păgînii-

mului mai mult decît pe jumătate învins. Evident că atmosfera de luptă, de fanatism arzător, în ce privește pe persecutori, atmosfera de ură și de vitejie în ce privește pe persecutați, care deosebește cele d'întîi secole din dezvoltarea ideii creștine nu se mai întîlnesc nici pe departe în secolul al IV-lea. Creștinismul nu mai era nou, nu mai era atît de prigonit în propaganda sa ca în primele secole, nu mai era atît de negativ, atît de tîgăduitor a tot ce există, atît de anarhist cum fusese pe vremuri. Căci creștinismul din aceste secole avea laturi pe cari noi le-am numi anarhiste, și erau așa. După trecerea de trei secole lucrurile s'au schimbat. Căci Roma cucerise atîta lume, primind zeii tuturor națiunilor, cu condiția să trăiască bine împreună, ea-i ospătase așa de mult și pe zeii greci și pe cei asiatici, punîndu-i la fel într'o mare clădire, cu condiție ca acolo să nu se certe, să nu se pîrască, să nu se caterisească, ci să trăiască toți în cele mai bune legături între ei și mai ales să recunoască pe Cesarul care le-a acordat ospitalitatea tuturor: și cînelui Anubis din Egipt, și zeului setos de sînge Mithra din Asia Mică și Cibelei și Astartei și Isidei și întregului Olimp al lui Homer și simplilor zei ai casei din Lațiu. El, Cesarul, se închină la ei, fiindcă are interes s'o facă, dar și ei trebuie să se închine la dînsul, fiindcă el este mai mare decît dînșii. La urma urmelor, și avea dreptate: ei aveau o nemurire pe care nimeni n'o văzuse nicio dată; el era muritor, dar tare, și aceasta putea s'o vadă oricine. De almintrelea Imperiul Roman era unul, și toți — fie și zeii! — trebuiau să fie supt aceiași autoritate. Deci era natural ca, fiindcă nu se putuse isprăvi altfel o mișcare religioasă din Iudeia, să se hotărască a se împăca Imperiul și cu revoluționarii aceștia, invitînd formal pe noul zeu, de care se auzia că a fost omorît din greșala unui funcționar, să-și ia locul în comunitatea zeilor. Niciunul din zeii ceilalți

n'avea pretenția că este unul, pe cînd zeul creștinilor era de o intoleranță absolută: ori sînt zei și nu este Dumnezeu, ori este Dumnezeu și nu mai sînt zei.

Atunci își poate cîneva închipui că Imperiul Roman s'a găsit în această alternativă: ori să poarte lupta cu zeul nou ori să și-l apropie, dar izgonind pe toți zeii ceilalți, ca să-l lase pe ce-l nou care reprezenta și un neam mai puțin numeros și evident nu foarte simpatic, — fiindcă, totuși, creștinii se confundau la început cu Evreii, considerîndu-se creștinismul ca o afacere internă a acestora, în care Roma nu avea dreptul să se amestece. Zeul grecesc venea cu biblioteca înțelepților și a poezilor, zeul asiatic venia cu amintirile lui Cir și ale lui Xerxes; cu ce venia noul zeu din Ierusalim, care nici măcar acolo nu fusese recunoscut? Și tocmai acest zeu nou pretinde să izgonim Olimpul întreg, în lacrimile poezilor și învățaților, să izgonim pe toți zeii Asiei și ai Egiptului în tînguirile atîtor credincioși cari nu puteau trăi fără rugăciuni către Cibela și cînele Anubis? Căci toată aristocrația făcea și sportul cînelui Anubis, după cum ni-o spune însuși Augustin.

Și, atunci, de oarece și Cesarul era în primejdie să-și piardă presidenția zeilor ca și ascultarea oamenilor, Statul roman a luat măsuri. Aceste măsuri n'au fost delicate. Acum, în general, antichitatea n'a fost delicată. În cutare oraș de provincie se întîmpla să piară în timp de doi ani de zile vre-o douăzeci de creștini, după tot felul de stăruințe care se puneau pe lingă ei ca să consimtă, nu a recunoaște religia de Stat, ci a păstra măcar aparența ei, a nu o ataca în public, a nu jigni interesele politice în legătură cu această religie. Ce se putea cere mai puțin? Imperiului îi era indiferent fondul, dar era inexorabil în pretenția de a se respecta forma. Și se întîmpla că, după refuzuri energice, creștinii erau provocați, în pornirea tînără a noii religii, și considerau ca o

ofensă ma e pentru Dumnezeu creștinesc să aducă sacrificii, măcar fără convingere, zeilor și persoanei Împăratului; se întâmpla, deci, ca atîția creștini să fie omorîți. Au murit mulți. Credeau așa de puțin în viața de aici și așteptau așa de mult viața de apoi, încît nădejdea lor se găsea dincolo de viața pămîntească. Atunci o a-dîncă mișcare de milă și de interes pentru ideile pe care le represintau aceia cari se suiau pe rug cu zîmbetul pe buze cuprinse întreaga societate romană. Și oamenii străini au plîns față de aceste prigoniri ale Statului împotriva creștinilor blînzi și eroici. Cu atît mai mult un sentiment de mare devotament, de vitejie în lupta mai departe a în-suflețit întreaga comunitate. De aici viersul acela înflă-cărat al apărătorilor doctrinei celei noi, cari, cu ochii încă plini de sacrificiul fraților lor, plecînd dela mor-mîntul unde cufundaseră rămășițele martirilor, luau con-deiul în mină pentru a spune că totuși aici, nu aiurea, este adevărul, cum, de obicei între oameni, adevărul nu este în aceia care-și varsă sîngele, ci în aceia cari și-l oferă.

Natural că atmosfera era schimbată în veacul al IV-lea. Crucea pe steagurile armatei; Împărați pe patul de moarte, ca Sf. Constantin, îndeplinesc și ultimele cereri ale creș-tinismului, primind botezul, ca să li se ierte păcatele — și multe păcate o fi avut și Împăratul Constantin ca să i se ierte; — sinoa... pe care oficialitatea primește să le presideze, și ale căror hotărîri, dacă nu le execută pe de-a'ntregul, în orice cas nu se dă în lături de a pune în practică unele din dorințele lor; o religie, care a cu-cerit Statul pe jumătate și pe care el a cucerit-o pe trei sferturi —, această este situația creștinismului în veacul al IV-lea. Statul cu filosofii lui, cu aristocrația lui, cu o-ficialitatea lui, cu tot ce atrîna de dînsul, s'a „convins“, a „primit“: creștinismul, care nu mai este anarhist, și Împăratul, care nu mai este persecutor, își pot strînge mîna.

Aceasta ar fi însemnat moartea creștinismului, dacă în creștinism n'ar fi existat doi alți factori, cari aceia rămân și atunci cum fuseseră la început: umilința, sărăcia, nedreptățirea socială a celor de jos, al căror creștinism se lupta cu Împăratul, dar nu se putea împăca niciodată cu dînsul, atîta vreme cît inegalitatea în raporturile omenești stăpînea o societate întreagă. Și, pe de altă parte, filosofii, pe cari toată lumea aceasta din afară, cu concesiile pe cari le făcea și cu concesiile pe cari le cerea dela factorii ceilalți, îi interesa foarte puțin. Oameni, cari, vom vedea, simțiau înaintea de toate nevoia unei vieți intime, în absolută comunitate, în neconținută observație a sufletului lor propriu închinat lui Dumnezeu, alcătuiind Biserica în care fiecare se închină Dumnezeirii trăind și trăiește pentru a se închina. Erau absolut indiferenți, cum am zis, la concesiile Împăratului către Biserică și la concesiile Bisericii față de Împărat. Dacă n'ar fi existat nevoia de dreptate a inimilor celor de jos, de o parte, și rațiunea setoasă de filosofie a intelectualilor, de alta, veacul al IV-lea n'ar mai fi interesant supt raportul creștinismului, și în zadar am căuta un Părinte al Bisericii. Ar trebui să urmărim numai în scrierile legate de societatea civică caracterul acestui secol. Dar de oarece și jos se păstrează dorința de dreptate și sus setea de adevăr în legătură cu nevoile intime ale sufletului găsim în veacul al IV-lea și la începutul celui de-al V-lea acest glas puternic de luptă cu sine, de luptă cu alții, de îndoială neconținută reînnoită, de soluții căutate cu desperare, de credințe strigate din toate puterile sufletului, care este Sf. Augustin.

Întru cît caracteristica pe care am dat-o este adevărată, vom vedea-o din analiza însăși a operilor sale.

II.

Sf. Augustin.

Pentru Sfintul Augustin nu vom înfățișa o singură carte, fiindcă acela care a scris atita nu s'a înfățișat întreg în niciuna din scrierile sale. Personalitatea lui trebuie culeasă în opera neobișnuit de întinsă pe care a lăsat-o.

Și-ar face cineva o idee despre întinderea acestei opere, când am arăta o parte măcar din totalul ei. Din cele mai mari, avem întâiu „Mărturisirile“, al căror titlu e dat uneori și ca „Mărturisire“ (*Confessio*) —, lucrare după care s'a luat și cunoscuta carte din secolul al XVIII-lea a lui Jean Jacques Rousseau —, apoi „Cetatea lui Dumnezeu“. Pe lângă acestea însă, lămuriri de multe ori foarte prețioase se găsesc în alte tratate.

Pentru a avea icoana deplină a omului și sensul activității sale, nu e nevoie să se dea totdeauna biografia și titlurile cărților. Cu toate acestea câteva cuvinte și în ce privește viața lui Augustin și în ce privește principalele scrieri ale lui nu sunt fără folos.

Observăm întâiu că Augustin a fost urmărit, după moarte, puțin și din vina lui proprie, de un fel de legendă romantică, sentimentală. Omul, la o vîrstă mai înaintată, s'a simțit dator să arate prin cîte a trecut înainte de a

ajunge la acea stare care era pentru el idealul rostului omenesc pe pământ: dispariția totală a oricărei personalități, a oricărei umanități, confundarea în Dumnezeu, disprețul față de știința fără Dînsul: „nenorocit omul care știe toate, iar pe Tine nu, și fericit acela care pe Tine te știe, chiar dacă nu știe acelea”¹. Ajuns odată la faza aceasta, tot ce făcuse înainte l-a muștrat. Inima i-a fost plină de părere de rău pentru toată umanitatea lui trecută. Cu furie se aruncă deci asupra ei ca s’o sfarme, cu aceeași furie cu care s’ar fi aruncat un sculptor păgîn, care toată viața ar fi cioplit statui ale idolilor și care, ajungînd la chivotul unei religii care disprețuiește formele, topind toate într’un spirit încăpător a toate, care este însăși divinitatea, ar fi luat ciocanul și ar fi sfărîmat tot ceia ce mîna lui inspirată putuse crea pînă atunci. Căci, la urma urmei, o statuie, frumoasă sau urîță, mare sau mică, de gust sau fără nici un gust, este viața pe care ne-o facem fiecare.

Sfîntul care ajunsese la disprețul vieții, la ura împotriva ei, la condamnarea a tot ce este uman, nu numai individual, ci și social, la tot ce pornește din lumea faptelor și nu se ridică în lumea ideilor sau nu este în legătură, în întrupare cu Dumnezeu, s’a batjocorit pe sine și astfel a lovit cu ciocanul în viața lui întreagă. Și, cum sculptorul acela ar spune că întreaga lui operă de mai nainte este și urîță, pe lîngă că este contrară ideilor ce le are acum despre artă și divinitate, tot așa s’a sforțat și Augustin să înfățișeze toată viața lui trecută, care nu era mai rea decît a altora, care era chiar mai bună, ca un șir de rătăcirii, de păcate, crescînd și exagerînd tot ce era de criticat și de osîndit în trecutul lui propriu.

¹) „Infelix enim homo qui scit illa omnia, te autem nescit; beatus autem qui te scit, etiamsi illa nescit”.

Cum alții descriind viața lor încearcă să-și împodobească trecutul, să înfățișeze numai partea bună din el, partea vrednică de laudă potrivit cu ideile ce și le face timpul despre felul cum trebuie cineva să trăiască, Augustin a procedat în felul cellalt: a lăsat tot ce era bun și a înfățișat ca detestabil tot ce alcătuisese viața lui ca om. Aceasta pentru a recomanda oricărui să nu mai treacă prin partea aceasta de pregătire, să nu mai rătăcească pașii lui începători în lume, să se desfacă din această viață, care, chiar trăită de unul ca dînsul, cu gîndul lui și voința lui, este totuși un lucru atît de netrebnic și de întinat.

A fost introdus, apoi, în religia creștină prin sfaturile mamei sale, Monica. Se va vedea de ce natură erau aceste sfaturi, cît erau de rezervate și de ce erau așa de rezervate, cît de puțin a fost o impunere din parte-i. Monica jucase un rol, care nu este totuși de căpetenie, în formarea sufletului copilului ei: a provocat în el simpatii vagi către creștinism. Din cauza aceasta ea trebuie să fie figura de căpetenie în amintirile fiului. Va fi fost pentru el tot așa de bun și tatăl, care în familie nu era extraordinar și se distingea prin aceia că eră foarte aspru cu soția sa. Acestea ar fi lucruri atît de comune, de banale; la el însă nu, fiindcă vezi un suflet omenesc care se deschide și vorbește mișcat de tot ce l-a sîrăbătat.

Lăsînd dar la o parte această poveste romantică, intenționat, cu tendință, țesută a rătăcirilor lui și a sfaturilor transformatoare din partea mamei sale, iată ce trebuie să se reție despre viața lui Augustin pentru a-l înțelege. Născut la Tagasta (Africa) la 13 Mart. 354, fiul unui burghez („municeps“) sărac și al Monicai. Crescut pentru a juca un rol în lume, în profesiunile cele mai răsplătite prin glorie și cîștig. După un șir de ani, cari

sînt consacrați mai mult străbaterii ideilor filosofice, care ajung dela o bucată de vreme să se lupte în el, făcîndu-l să dorească ceva nou, dincolo de dînsule, trece ca profesor de retorică la Roma. Este chemat tot ca profesor de retorică și la Milan, unde se face creștin. Ajunge episcop la 396, la Hippo Regius (Bône de azi, din Algeria). Acolo presidează conciliu și joacă un rol foarte mare, din care nu cunoaștem decît partea descrisă de el. Moare la 28 August 430. Atîta, în materie de biografie.

În ce privește cărțile scrise de dînsul, am spus că titlurile singure ar fi în stare să arate cît de variate au fost ocupațiile acestui spirit, dar, pe de altă parte, supt varietatea aparentă a acestor scrieri, cît de unică e preocuparea ce-l urmărește!

Un lucru îl putem spune încă de acum : această unitate stă în faptul că pînă în ultimul moment în el a fost o veșnică luptă. În el a trăit, nu un păgîn, dar totuși un neoplatonician, mai ales un maniheian, împotriva căruia s'a luptat cu învierșunare ca să-l distrugă, dar care necentenit, după fiecare luptă, ridica iarăși în adîncul sufletului o întrebare : la aceasta nu te-ai gîndit ! Și pe atînci întrebările pe care și le punea sufletul omenesc, întrebările despre natura așa de misterioasă pentru acea vreme erau nesfirșit de multe și chinuitoare. Dumnezeu este etern. Dar înaintea de crearea lumii ce a fost ? Cum a trăit Dumnezeu înaintea de crearea iumii ? Nu erau ceasuri, nu erau zile, nu erau ani ! Și el încerca a înlătura toate obiecțiile : dar atunci nu erau încă zilele, anii, secolele, lucruri care sînt toate în legătură cu creațiunea ; înaintea, domnia acel infinit divin, în care nu putem veni noi cu împărțirile noastre de vreme. Sînt multe întrebări de acestea care pînă la sfîrșit l-au turburat, și n'a fost mulțămit de răspunsurile lui proprii niciodată.

Bătrîn, a scris „Retractările“; își corecta chiar textele pe care le citase.

Trebuia să știm lucrurile acestea ca să înțelegem de ce a scris așa de mult. La el scrisul era o nevoie neapărată; dar a scris mai ales pentru dînsul decît pentru alții. Dacă-și închipuie cineva că în Africa lui, unde vremea era așa de caldă și petrecerile așa de multe, așteptau mulți cetitori din clipa întîiu, se înșală. O lume veselă, cu alte griji decît ale lui: chiar el arată cum, supt pretextul de a onora mormintele martirilor, venia cîte cineva de aducea vin de prisos, și, dacă aducea pentru cei morți, aducea și mai mult pentru cei vii. Și adaugă că în Africa se admiteau, nu însă și în Roma, asemenea practice religioase, supt care se ascundeau în vremi creștine „parentalia“ și alte sărbători păgîne. Nu pentru public a scris el deci toate: lui îi erau de nevoie ca să răspundă unor întrebări rebele care se ridicau în sufletul lui și-l chinuiau.

A scris: un „Soliloqui“, „Despre nemurirea sufletului“, „Despre obiceiurile Maniheenilor“, „Despre liberul arbitru“ — chiar el a ridicat problema liberului arbitru, în lupta cu Maniheeni, ca să aducă dovada că este un singur Dumnezeu și că tot ce e bun pe pămînt vine dela El, pe cînd răul vine dela acest liber arbitriu al oamenilor, — „Despre adevărata religie“, „Despre învățatură“, „Despre două suflete“, „Despre credință și simbol“, „Contra ereziei lui Donat“, „Despre deosebite întrebări“, „Despre micul creștin“, „Despre învățatura creștină“, cărți cu privire la Sf. Treime, la Sfintele Scripturi, pînă la tratatul „De bono coniugali“, „Despre bunul căsătoriei“, pe care nu te aștepti să-l găsești în lista cărților lui. Ba își propusese să alcătuiască și o imensă enciclopedie.

După ce ne-am făcut o idee, nu de natura acestor scrieri, ci de multiplicitatea lor, să venim la însăși personalitatea autorului. Ea trebuie considerată în legătură cu societatea, supt toate raporturile ei, apoi cu Statul, în sfârșit cu mișcarea religioasă : cu trecutul care este tradiția păgînă, apoi cu pornirile divergente, cu toate acele doctrine filosofice, mai mult sau mai puțin creștine, cu atît mai dușmane creștinismului în fond, cu cît în aparență îl sprijiniau, care au fost pentru dînsul adversarul de căpetenie.

Legăturile cu tot ce este formă în societate vin întiiu, fiindcă-și pregătesc pe celelalte, dar ele au o importanță nespus de mică. Pentru un scriitor din veacul al XVIII-lea sau al XIX-lea felul cum privește el viața familiară, viața socială, Statul și legăturile Statului cu conștiința lui, cu religia lui, cu idealul pe care-l urmărește, acestea pot să fie lucruri de o foarte mare importanță. Pentru Augustin ele vor fi cu totul secundare, fiindcă el se grăbește să treacă peste dînsule, — afară de momentele cînd se duce o polemică împotriva acestor așezăminte politice, cum o va face împotriva Statului roman „în cetatea lui Dumnezeu“, — pentru a ajunge la singurul lucru, cu însemnătate, cu *existență* chiar pentru el, la fondul spiritual al vieții omenești și la ținta superioară a omenirii, către care duce în chip firesc, după dînsul, această cercetare a fondului moral al fiecăruia.

Pentru el, familia din care a pornit, legătura liberă pe care a avut-o un timp cu o femeie de care nu vorbește, situația lui de tată față de un șubred copil care s'a stins în cei dintiiu ani de adolescență, nu fără a fi plîns, joacă un rol din cale afară de mic. N'are un cuvînt de iubire sau de recunoștință pentru tatăl său ; în ce privește mama, așa de înălțată de împletitorii de romane în jurul vieții lui de sfînt, ea n'are de fapt pentru dînsul decît o sin-

gură importanță: rolul ei față de creștinism, călăuzirea lui supt acest raport. Incolo, nicio scenă duiosă de copilărie: vor fi fost, dar ele nu-i plac. Nu zicem „au fost“, fiindcă sîntem în acel veac al IV-lea cînd și legăturile de familie ajunseseră să fie o simplă formă. Părerea Monicei în ce privește viața casnică era că femeia trebuie să asculte de bărbat, în orice cas¹; părerea bărbatului era că el își poate permite orice. Sinceritate între unul și altul evident că nu poate să existe într'o astfel de familie. Și, iarăși, familia fiind astfel, copilul nu poate avea sentimentele ce se desvoltă într'o casă unde este, în deplină sinceritate, legătura între suflete. Societatea păgînă, n'o cerea, și, în faza în care ajunseseră n veacul al IV-lea și al V-lea, nici nu se socotea de nevoie așa ceva. Tatăl lui Augustin, „burghezul“ sărac din Thagasta, l-a dat la școală; mama sa l-a ajutat la învățătură cu mijloacele de care dispunea. Și atît. Pe urmă mama dispare se înfățișează în schim!

Cînd ea, Monica, a murit la Ostia, s'a petrecut o scenă pe care lăcrămătorii asupra biografiei lui Augustin o înfățișează pe larg, făcînd din reținuta și osîndita lui durere o manifestare de sentimentalitate romantică. Dar „Confesiumile“ nu spun așa. Din momentul ce născătoarea țărînei sale este moartă, cugetătorul creștin, un „heauton timorumenos“, un „pedepsitor de el însuși“, pentru ceruri, crede că este păcat să consacre timpul, rezervat numai lui Dumnezeu, măcar pentru îndeplinirea ultimelor datorii față de mamă-sa. Il muștră cugetul dureros pentru o lacrimă, pentru o părere de rău, și cere iertare stăpînului exclusiv — pare că vechiul Moloh ar fi înviat pe această țărîna a Cartaginei! — că sufletul acesta, care nu-i a-

¹ „Tradita viro, servivit uti domino“ („Incredințată bărbatului, ca unui domn i-a slujit“).

parține lui, ci divinității, a putut să-și piardă o clipă cu acel lucru al pământului, al materiei, al formei, care este maica lui moartă! Nu este aici motiv de sentimentalitate; în zadar îl introduc biografii, deprinși cu „scrieri de pietate“ în sensul *nostru*. De fapt, este o pagină atroce în biografia lui Augustin; mai mult decât poate cere, nu creștinismul, ci orice religie de pe lume. E un moment de mare putere tragică în viața lui, dar și unul de umanitate scăzută, violentată, singerată.

A avut — am spus-o — un fiu, Adeodatus; va fi ținut la dînsul; ei bine, el n'are un cuvînt despre copilăria acestui fiu, care, prin împrejurările speciale în care se născuse, — nu mai era mama lui lîngă el, o trimisese Augustin însuși acasă în Africa, se curățise de profanarea legăturilor cu frumusețea și tinerețea ei — în zilele triste ale copilăriei lui, trebuia să aibă în acest tată și pe cineva care să înlocuiască iubirea și îngrijirea de aproape a celei ce plecase, izgonită. Copilul nu există însă nici el pentru acela care se simte parte supusă din Dumnezeu care-l domină. Băiatul era simpatic; îl interesează doar supt raportul convorbirilor privitoare la religia pe care și el a adoptat-o. Tînărul n'a trăit multă vreme; în atmosfera aceea era și foarte greu. Ii trebuia și vigoare fizică aceluia care trecea prin toată această uriașă luptă morală. Augustin el însuși era să cadă supt povara ce pusese pe umerii săi; om nu prea voinic, plîngîndu-se adeseori de dureri de piept; în misticismul lui fierbinte era fără îndoială și o influență a bolii; frenesia mistică ce l-a frămîntat își găsește o parte din explicație și în aceste suferințe ale trupului, pe care găsește locul, într'o expunere pur sufletească, să le mărturisească totuși, ca o nouă osîndă, primită cu aceeași recunoștință.

Deci: despre tată nici un cuvînt, despre mamă, înainte de criza creștină, nimic, afară de anecdote care sînt

aproape impii —, căci din ele reiese că ea a fost sedusă odată de patima beției. Dumnezeu nu cerea poate atita obiectiv adevăr ! Iar, în ce privește fiul : un individ oarecare, plăcut poate, cu care se pot schimba anumite păreri în privința preocupărilor sufletești, religioase, care singure importă. Aceasta este familia lui, pentru el.

Despre alte familii, nimic. Laudă pe aceia cari-și părăsesc familia cu totul, cum îi pare rău că n'a putut el însuși dela început. Iată cutare prieten al lui, care făcea parte din miliția împăratului și care stătea la Treviri, în părțile Rinului. Erau jocuri de teatru după masă, recreațiuni pentru curteni ; creștinii nu voiau să asiste la asemenea scene, protivnice idealului lor, și ei plecau să se primble. În primblarea lor, găsesc în pădure o căsuță 'n care erau adunați câțiva oameni, pe cari întrebându-i ce sînt și ce fac acolo, ei au răspuns că sînt călugări. Pe masă, cea dintîiu carte de propagandă pentru călugărie, Viața Sf. Antoniu din Tebaida. Și, atunci, aflînd din ea ce este viața monahală, acești ofițeri de Curte își părăsesc toate rosturile și se fac călugări, înștiințînd pe logodnicele lor să urmeze și ele la fel. Augustin însuși privește ideia, pe care a avut-o într'un moment, de a se însura ca un mare păcat și sfătuieste pe toți prietenii lui să nu cumva să-și lege viața de o ființă de pe pămînt.

Familia în genere, deci, pentru el n'are importanță, și o explicație care nu-l face pe dînsul mare vinovat, se poate afla : ea îl scoate din cauză. Societatea aceasta căzuse în forma goală, și prin acest fapt chiar îi era lui atît de respingătoare, încît trebuia să se ceară, pentru liberarea omenirii, ori distrugerea ei, ori renunțarea la dînsa. Fiindcă de un lucru poți scăpa în două feluri : cînd nu mai există el și cînd nu i te dai lui : superior. privilegiu, pe care natura l-a acordat omului, că poți

blui orice și fără să-l distrugi: i te refuzi sufletește, și atunci el este învinsul, tu, învingătorul.

Ca să ne dăm seama mai bine de ura aceasta a lui Augustin împotriva unei lumi, care, tocmai fiindcă e numai formă, prin formalismul acesta abject îl desgustă, să amintim o carte modernă, „Viața tânărului Walter“ a lui Multatuli-Dekker, scriitor olandez, din zilele noastre. Nimeni nu s'ar gândi să puie alături această carte, necunoscută pentru foarte multă lume, cu „Confesiunile“ Sf. Augustin, dar este de folos s'o amintim în paralelă. Autorul ei trăind în Olanda, unde un calvinism total usat dă vieții morale, în burghezia bogată, numai formă, necerînd sinceritate nici în familie, nici în viața socială, și ideal nicăiri, prinde o nesfîrșită ură împotriva tuturor acestor manifestări goale și sterpe, și el, fiind un om de spirit — Augustin *nu* era un om de spirit, — își bate joc de aceste forme într'un mod superior. Socotelile de preț al cafelei, pe care le face negustorul olandez în legătură cu cele mai însemnate și mai sfinte lucruri din viața omului, sînt de un comic irezistibil. Și, într'un moment, vorbind el însuși, lăsînd la o parte pe eroul cărții sale, scriitorul scoate acest strigăt: Puțin ideal, „puțin aier, pentru numele lui Dumnezeu, că mă înnaбуș!“ Un strigăt care se putea scoate și în Bucureștii anului 1915, care se poate scoate în Olanda lui Multatuli și care s'a putut scoate și în Africa romană a lui Augustin. A, dacă ar fi văzut el altfel de familie, dacă ar fi fost și el crescut altfel, desigur că și familia s'ar fi înfățișat altfel în scrierile lui.

Dela familie s'a dus la școală. Dacă ar vrea cineva să aibă o imagine, crudă, dar reală, despre școala romană din epoca aceasta, să o caute în cărțile lui Augustin. A avut un fel de obsesie dureroasă a anilor săi de

școală, întocmai ca în societatea modernă de oriunde : cîți nu visează pînă tîrziu între visurile lor urîte anii de școală ! Augustin s'a găsit înaintea a două lucruri absolut antipatice : întîiu, înaintea aceluiași forme, rigide, inexorabile, inutile, a aflat „constrîngerea temută“, de care vorbește, și în locul căreia ar fi voit o „liberă curiozitate“¹; s'a găsit înaintea formei pedagogice absolute, întocmai ca în zilele noastre, cu programul ei, cu profesorii ei, cu lecțiile și cu notele ei. Firește, această formă l-a desgustat dela început. Dar mai era ceva : copilul chiar simte nevoia de a se vorbi sufletului său despre lucruri folositoare, roditoare în acest suflet. Cînd începură să i se înfățișeze deci lui Augustin o mulțime de lucruri care odinioară aveau un sens, cînd lumea trăia în simbole, sau cînd lumea avea altă moralitate decît înaintea de moralitatea „divină“ a epocii lui, cînd i se cetă Vergiliu cu patimile lui păgîne, el ghici că toate aceste lucruri sunt nepotrivite cu sufletul lui la vîrsta lui, și cu ale tuturor copiilor și cu toate cerințele naturii omeniești. Pentru el aceste lucruri erau opera unui „quidam“ necunoscut și pe care nu doria să-l cunoască, neavînd aface cu el ; „quidam Cicero“, „quidam Vergilius“, etc. Ce-l priviau toate aceste lucruri, care nu mai aveau un sens în ele, și mai ales n'aveau un sens pentru el ! Iși punea aceiași întrebare pe care Hamlet, peste atîtea veacuri, era să și-o puie din nou și pe care, gemînd supt balastul tradițiilor, pe care inerția nu cutează să le descarce, ni-o punem și noi astăzi, față de atîtea ce ni se spun și de atîtea ce ni se cer : „Ce-mi este mie Hecuba?“ Și Hecuba cel puțin este o inimă care a suferit cea mai

¹ „Maiorem habere vim ad discenda ista liberam curiositatem quand meticulosam necessitatem“. („Are mai mare putere în a învăța acestea libera curiozitate decît temuta constrîngere“).

teribilă durere omenească, așa cum n'au simțit-o multe suflete în cursul vremurilor, pe câtă vreme Vergiliu și ceilalți reprezentau într'o anumită vreme o dibăcie poetică vie, care, în felul cum era predată, se prefăcuse acum dintr'o artă vie într'o retoric sterpă.

În aceste condițiuni, Augustin, care n'avea o familie, a urît școala. A urît-o pentru pedagogia ei formală, pentru îndoparea minții cu lucruri vane, cu zădărnicii stilistice, cu cochetării retorice. Dar mai era încă un lucru care în școală-i era antipatic. Acest lucru era *tendința* generală a studiilor.

Și în epoca noastră se întâmplă lucruri care se aseamănă și în acest domeniu foarte bine cu ce se petrecea atunci. Școala tindea să creieze oameni a căror viață să se desfășoare cu cât se poate mai puțină efortare, cu cât se poate mai puțină muncă, cu cât se poate mai puțin devotament, dar să procure cât mai multă notorietate, glorie și cât mai bogate venituri sigure. Copilul simțea că e îndemnat neconținut a-și pune cu camătă banul sufletesc, de aramă grea, câștigat lesne pe băncile școlii. Și s'a făcut, spune el, fiindcă avea talentul de a vorbi, unul din cei mai căutați „negustori de vorbe”¹. Cu câtă ură vorbește el contra gesticulatorilor, contra histrionilor retorici, aplaudați în zilele sale, dincolo de gestul său de vorba cărora nu era nimic! Ce repulsivi îi sunt impletitorii și despletitorii silogisimelor de paradă! Venia cutare maniheian de cine știe unde, — un Faustus —, precum ar fi să vie cine știe ce conferențiar străin în București: lumea dă năvală, cască gura, admiră frazele frumoase, împărecherile rari de cuvinte care iese din gura „maes-

¹ „Victoriosam loquacitatem vendebam” („vindeam vorbărie victorioasă”); „venditores grammaticae et emptores” (vanzătorii și cumpărătorii de gramatică”).

trului“, dar nimeni nu caută să vadă: oare vorba aceasta pleacă dintr’o nevoie sufletească a lui și răspunde unei nevoi sufletești a mele? Așa era și în Africa lui Augustin. Și sufletul drept, setos de adevăr, de realitatea morală, condamnă lucrurile acestea cu dreptate, cu convingere și entusiasm. Și aici e același formalism sec, mort. Aceasta a simțit-o el îndată și, mai țirziu, într’un moment de curagiu, a arătat prin fapta convertirii că-i era rușine să fie și el un talentat formalist într’o societate formalistă, un „elegant și urban“ vânător de glorie și avere între alți vânători de glorie și avere, fără vre-o legătură între oamenii în mijlocul cărora intrase numai pentru ca ambițiile lui să se încerce, necruțător, cu ambițiile lor.

Deci sufletul acesta, care cerea să se devoteze unui scop, fiind pentru el o neapărată nevoie de viață, l-a căutat *unde*? În timpurile noastre poți să-i crezi un ideal social, un ideal politic, căruia și într’o societate stricată să-i închini toate puterile sufletului tău. Oricît ar fi societatea aceea de decăzută, oricît de păcătoșită, sînt mijloace prin care un ideal politic, social, poate să ducă pe cineva dincolo de cei sătui, de cei glorioși, de cei ajunși, să-l ducă, cel puțin cu ceilalți, la o mulțumire sufletească deplină. Acest lucru în Imperiul Român era însă imposibil. Totul era încremenit în forme. Cum era zidul lor, care nu pare a fi făcut din cărămizi, ci turnat în bloc, o singură dată, tot așa era Imperiul în acea vreme. Nimic nu lipsia celei mai perfecte construcții de Stat de cît cuprinsul: un mare palat ruinat și gol, avînd însă ușile perfect încuiate pentru oricine n’ar fi știut formula magică a străvechilor rituri, ajunse total fără sens.

Cine căuta Roma n’o mai găsea nicăieri. Împăratul? Nu minte și el alături cu ceilalți, cînd ei își laudă Împăratul! Nu reprezintă el „acea putere fără dreptate care nu

inseamnă decît tilhărie.¹ Şi care Împărat? Împăratul crud şi desfrinat, Împărăteasa persecutoare a creştinilor, — ca Iustina, care închidea pe oameni în biserici, unde trebuia să-şi aştepte moartea, cu care prilej, cum se ştie, cei din Miiian, ca să-şi mîngîie sufletul în aşteptare, au descoperit cîntările sfinte? Împăratul nu-i zicea nimic lui Augustin: el era încă 'n înfăţişarea lui păgînă, care se confunda cu o religie dispărută, părăsită de toată lumea, — deşi în aparenţă primită de această lume, — chiar cînd îndeplineau rosturile ei cele mai intime. Să se cufunde în trecutul Romei? Să se încălzească de zilele mari ale poporului roman? Să viseze de înnoirea acestor zile de viitor? Nu putea. Simţia osînda cetăţii oamenilor pentru ridicarea „cetăţii lui Dumnezeu“. Nu putea, fiindcă şi trecutul Romei fusese confiscat de formalismul retoric al timpului. Şi, cînd se gîndia la figurile mari din epoca eroică, între ele şi dînsul vedea — pe profesorul de retorică.

Ca şi restul, toată istoria pătîmia deci prin formalismul şcolii prin care trebuia să fie întii introdusă în suflet. Şi mai pătîmia prin ceva: era atît de mult întreşut trecutul roman cu religia păgînă care ajunsese odioasă prin formele ei degenerate, asiatice (cînele Anubis, Magna Mater, caraghioşii cei afemeiaţi, parfumaţi, farjaţi cu buzele roşii, cari, la Cartagena, întindeau mîna în numele mării zeiţe, a Cibelei², sau acei înfăţişetori ai alaiului zeiţei, cari recitau la răsîntii cele mai scîrboase din cîntecele care se pot închipui), gloria romană este atît de intim unită cu o credinţă falsă şi atît de exploatată

¹ „Rempta itaque iustitia, quid sunt regna nisi magna latrocinia“?; *Civitas Dei* IV, 1,4.

² „Madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu femineo“; *Civitas Dei*, VII, 25.

pentru anumite nevoi ale unei religii părăsite, încât ea se împărtășia de discreditul și de antipatia acestei religii. Ce ar zice cineva dacă, azi, un energumen, ținându-se de o clică decăzută, s'ar apuca să interpreteze în sensul ei pe Ștefan-cel-Mare sau pe Mircea-cel-Bătrân! Evident că desgustul cu care opinia publică ar înconjura clică s'ar îndrepta cu timpul și asupra lui Ștefan-cel-Mare sau a lui Mircea-cel-Bătrân!

Prin urmare Statul nici în trecut nu putea să aibă nimic atrăgător pentru un doritor de apă vie sufletească, cum era Augustin. În ce privește religia romană oficială, în ultima ei formă, după cele din urmă anexiuni de zei — un fel de lagăr de concentrare a divinităților de pretutindeni, — această religie ne putem închipui că supt nici un raport nu putea atrage un asemenea spirit. În afară de formalism, era doar o naivitate care fusese odinioară poetică, „creatoare“, în vremile patriarcale, și care acum devenise ridiculă. Pentru un popor de păstori, fără îndoială că se înțelege cum pentru fiecare act al vieții, fie și cel mai umil, trebuie să existe un zeu, că se cer toți aceia pe cari Augustin îi enumără în „Cetatea lui Dumnezeu“: un zeu pentru semănatul, griului, un zeu pentru secerat, un zeu pentru strîns, un zeu pentru treierat, un zeu pentru măcinat, etc. Și pentru fiecare act al vieții omenești, un zeu: un zeu care ocrotește copilul în leagăn, un zeu care-l ridică în picioare, un zeu care-l învață a umbla, ș. a. m. d., pînă la zeul care-l învață a petrece, pînă la zeul, foarte serios acela, care-l învață să-i pară rău că a petrecut. Toate aceste închipuiri merseseră foarte bine în timpurile patriarcale. Dar să se înfățișeze ceva atît de copilăros într-o vreme cînd dominau produsele unei vechi civilizații în decadentă, superstiția și misticismul, să se așeze divinitățile simple ale

ciobanului alături de animalele Egiptului sau de iazmele monstruoase ale Siriei, de nălucile sîngeroase ale Asiei Mici, — aceasta putea să satisfacă Statul, care vedea o luptă și o biruință în fiecare din intrușii aceștia, adus în coada unui alai de triumf, dar pentru sufletul credincioșilor unei religii de felul creștinismului era imposibil. Mai cu seamă era imposibil după ce și în Jumea grecească o filosofie se produsese, o mișcare de spiritualizare a credinței, o mișcare către intim și către etern, care înseamnă întreaga cugetare elenă, dela Socrate și Platon, mai departe decît Platon, prin Plotin și Porfiriu, interpretatorii neoplatonicieni, pînă la contemporanii creștinismului, cari duseră mai departe ideile neo-platonice.

Atunci însă, pentru Augustin, s'a înfățișat această întrebare: Oare dorința de intimitate are nevoie de credință? Oare entuziasmul pentru sacrificiu nu se poate satisface în ce este roman ca tradiție sau în ce aparține societății elino-latine, fără să recurgă cineva la acea formă persecutată a iudaismului, care fusese multă vreme considerat creștinismul? Adecă fără să meargă cineva la Nazaret nu poate să aibă deplina satisfacție a nevoii de eternitate, a setei de intimitate și curăție sufletească, care-l tortura și pe dînsul?

La o anumită vîrstă, foarte tînăr, el cetise o carte a lui Cicerone, pierdută azi, „Hortensius sau despre filosofie“. Se înfățișau acolo într'o formă foarte plăcută deosebitele capitole ale filosofiei vechi. Apoi tînărul a cetit pe Seneca și „Categoriile“ lui Aristotel. A descoperit și alte tratate ale unei cugetări odată înfloritoare.

Filosofia a cunoscut-o el, astfel, în afară de școală, care, satisfăcută de tropi, trohei și silogisme, nu se amesteca în lucruri de acestea. Dar el a văzut totuși că nu poate cîștiga, nimic din hrana sufletească pe care credea

că e în stare a i-o da mișcarea filozofică a cugetătorilor vechi.

Augustin nu este chiar așa de învățat cum își închipuie mulți: învățătura și-a ciștigat-o pas cu pas, în împrejurări grele, deși este mai bună învățătura aceasta decît îndoparea sub formă de învățatură. El n'a urmat doar un curs de istorie a filosofiei, cari atunci nu exista, doctrinele excluzîndu-se și studiarea lor istorică neputîndu-se închipui măcar. Unul din cei mai mari filosofi ai lumii n'a ascultat niciodată de pe catedră expunerea ideilor filozofice și nu le-a primit măcar toate grămadă: pînă la sfîrșitul anului, — gata toți filosofii! Și, de fapt, cum nu se poate citi o carte de poezii decît numai în părți ce corespund unor anumite dispoziții sufletești, tot așa nu se pot primi sisteme de adevăr decît numai în deosebitele faze ale traiului și în momentul cînd sufletul cere pe fiecare dintre ele. N'are drept școala să impiezeze asupra vieții, care, ea, își menține toate drepturile, școala neputînd simula și înlocui viața, cu fenomenele ei, care se produc fiecare la momentul său.

Un învățat cum înțegem azi lucrul, nu era Augustin: grecește nu știa; ideile lui Epicur, ideile Academicilor se poate să le fi primit și indirect. În ce privește creștinismul, l-a descoperit tot așa la întîmplare, prin ce a găsit la Sf. Pavel. Vechiul Testament, Psalmii, Evanghelia, le-a cunoscut treptat, la anumite vîrste. Sf. Ambroisiu din Milan, veneratul arhiepiscop și părinte al credincioșilor săi, i-a recomandat, astfel, pe Isaia, și, cu toate că învățătorul zicea că vede în ea cea mai bună pregătire, lui Augustin nu-i corespundea sufletește, și, deci, el s'a închinat înaintea lui Isaia și l-a lăsat la o parte. Vremea noastră a uitat puțințel că nici Biblia nu se înghite dinr'o dată și la vîrsta la care cineva nu este în stare să înțeleagă măcar o parte din ea.

De ce filosofia aceasta, cîștigată personal, cu trudă, nu l-a putut satisface pe dînsul? El recunoaște în „Cetatea lui Dumnezeu“ că are o deosebită admirație pentru Platon, că Platon este cel mai apropiat de ce doria să primească și că de multe ori și el se alipia la morala filosofiei idealiste a antichității. Dar nu pentru că sistemul lui Platon nu-i plăcea supt anume raporturi, pentru că o anumită dezvoltare a științei despre natură sau o anumită nouă prelucrare a idealismului făcea ca Platon să rămîie puțin în urmă, nu din cauza aceasta nu s'a oprit el la dînsul, ci din alte motive, pe care nu le spune. Adese ori va fi stat uimit dinnaintea lui Platon, așa de înalt ca sens și așa de curat ca morală! El însuși unul din acei cari privesc formele numai ca înfașisări trecătoare ale ideilor, de ce nu s'a mulțumit însă cu Platon, care a prefăcut în dogmă fundamentală acest sentiment? Oare pentru că era păgîn? Erau însă și forme intermediare, care duceau dela el la creștinism: unii din urmașii lui Platon știu să vorbească și de Tatăl: prin urmare era un fel de îndreptare către treime. Atîtea din ideile lui Platon pot să fie asimilate cu anumite elemente dintre divinitate și omenire, mijlocii și mijlocitoare, pe care le pomeneste și Sf. Pavel. Nu pentru aceasta deci s'a rupt el și din devotațiunea față de Platon, ci pentru altceva, și iată pentru ce: *Fiindcă o idee nu valorează numai prin ce cuprinde, ci și prin punctul de vedere al aceluia care a mers s'o descopere*, — ceia ce se simte totdeauna, fiindcă ideile nu se pot înfașisa decît într'o anumită formă, care e extrem de sensibilă pentru toate nuanțele, și ea descopere, nu numai concluziile, ci și sentimentele dela care s'a plecat pentru a ajunge la aceste concluzii.

De unde pleca filosofia lui Platon? Tot dela tendința *păgînească* de a trece dincolo de formele poetice și de

a căpăta pentru lume un sens superior și veșnic, Pornise deci de unde, în sensul lui Augustin, nu trebuia să pornască o doctrină; pornise dela religia condamnată, dela lucruri care aparțineau acum trecutului părăsit, pornise de la tendința de a păstra totuși cit se poate mai mult din acest păgânism, care era pentru el absolut mort. Când vii dela moarte ca să ajungi la viață, elementele de moarte se amestecă însă și în rezultatele de viață la care ai ajuns. Creștinismul începuse prin ruperea cu acest trecut, definitiv isprăvit, în căutarea unor drumuri noi, și aceasta dădea o *sinceritate populară* o consecință logică, *elementară*, o *unitate absolută*, ce trebuiau să lipsească tuturor acestor sisteme, care, pe drumur de oportunism, se ridicau dela o tradiție veche pentru a ajunge, e drept, la culmile cele mai înalte ale metafisicei și ale moralei.

Atunci unde să meargă setea, rivna, dorul lu Augustin? Căci pentru dînsul toată viața se rezolva în acest strigăt: Care este drumul meu, pe care-mi pot liniști gîndul și însenina sufletul? Față de cugetătorii moderni, el se aseamănă astfel mai mult cu Tolstoi; la unul și la altul este același chin sufletesc pentru aflarea *unei soluții morale simple a vieții. pe care toți să o poată primi și toți să o poată urmă*. Augustin, în veacul său al IV-lea și al V-lea, ca și marele cugetător rus din timpurile noastre, au făcut același drum. Dar, pe cînd Tolstoi a murit într'o ultimă încercare de a rupe tot ceia ce-l ținea legat de tradiție, Augustin s'a adresat în șovăirile sale și la o anumită formă a superstiției. Căci între filosofie și între adevărata religie este acea formă intermediară, falșă, ipocrită, condamnată, care este superstiția.

Istoricii Bisericii au o mulțime de capitole precise în care sunt etichetate „ereziiile“, scoțîndu-le pe fiecare din casierul lor, la comandă. Acești istorici ni înfățișează

și *maniheismul* în diferitele lui aspecte ; de fapt, în veacurile acestea ale lui Augustin el era însă unul singur. Una din aceste superstiții, pe care nu le cunoaștem prin cărțile lor fundamentale, osîndite de mult, evitate și distruse, ci numai în formă exagerată, urită, sluțită înadins, ca să desguste lumea de dînsa, a criticilor și osînditorilor. S'a dus mult timp o mare luptă împotriva-i din partea polemiștilor creștini. Maniheismul era foarte puternic, și era natural să fie așa, fiindcă și Africa romană și Roma și Italia întreagă erau invadate dela o bucată de vreme de o populație asiatică, evreiască sau siriană, și aceasta venia cu milenara religie a Asiei, care se deosebește de religiile europene prin faptul că Europeanul cere totdeauna claritatea logică a Greciei și are, în simplitatea romană a sufletului său, tendința către o unitate, pe cînd Asiei îi trebuie lupta între principiile care-și stau neconținut în față, îi trebuie *drama*, de care Europa, lirică sau practică, nu are nevoie.

În Asia s'a crezut neconținut, în deosebite forme, că lumea, cu tot ce are, vine dela lupta între Dumnezeu cel bun și Spiritul cel rău. Maniheismul era răzimat înaintea de toate pe acest fapt : că lumea n'a făcut-o numai Dumnezeu, că Dumnezeu a fost somat și silit s'o facă, și, cum zice vorba veche, „Dumnezeu a umplut lumea cu ce-a putut“, tot așa, după maniheieni, Dumnezeu a făcut lumea, nu cum el ar fi vrut s'o facă, ci cum *a fost nevoit* s'o facă. Decît să lase pe Satafa a o crea cum dorise acela și neputînd-o crea nici după dorința lui, au căzut la învoială cele două puteri eterne, dînd o creațiune care să nu fie nici a unuia, nici a altuia, spre a continua apoi în cuprinsul ei o luptă care e, dacă nu rațiunea de a fi a lumii, măcar condiția ei neapărată și scusa păcatelor ei.

A ieșit astfel lumea noastră, veșnic chinuită de tot felul de rele. În fața Mîntuitorului creștinilor, Maniheienii

pun pe Paraclet, pe marele Mîngîietor, Hristosul care n'a fost nicio dată om și care, prin urmare, niciodată n'a putut să fie profanat prin umanitatea sa; ei feriau pe „Mîntuitorul” lor, pur, absolut, coborît din lumile fără nicio pată, fără nicio umbră, fără niciun nor de orice atingere cu materia. Și aveau o mulțime de rituri menite să impuie: aveau *aleși* lor, pe cari nu trebuiau să-i controleze nimeni, dar toți să-i asculte. Dacă alésul era silit a face un lucru neîngăduit lui, din cauza calității acesteia de ales, altul era dator a-l săvîrși pentru dînsul. Asemenea cu aceia cari în vechea doctrină indiană credeau că există o divinitate pînă și în buruiana de lingă drum și astfel cruțau natura întregă, aleșii maniheismului se păstrau buni și blinzi. Și Augustin spune despre dînșii, ironic: Aceștia sunt oamenii cari plîng de cite ori rup o smochină, fiindcă sucul care rămîne în ramură după ce au rupt-o, ca și sucul de pe coada smochinei, sunt lacrimi care plîng. Simțim și astfel că maniheismul era o reeditare a religiilor de castă din Asia, fiecare castă avînd datoria unei moralități speciale, potrivită cu rostul ei pe pămînt, față de creștinismul care impunea la toți aceiași mora ă.

Împotriva maniheismului, de care a fost un timp sedus, a trebuit să ducă Augustin și ca ceilalți, o luptă învierșunată. Eresia era mai imposantă prin rit, mai bine organizată, mai populară prin Asiatici și, — să adăogăm, — mai plină de filosofie, de o mai veche și mai autentică filosofie decît creștinismul. Toată viața lui Augustin n'a însemnat altceva decît o eroică silință ca să scape el întiiu de obsesiunea maniheismului, care-i zicea necontenit: Da, un singur Dumnezeu, dar de unde răul, păcatul, ruina, toate lucrurile urîte și triste de pe pămînt? Și pînă la bătrînețe s'a luptat el ca să găsească o explicație. Stors de puteri, s'a oprit la una șchioapă: că

Dumnezeu a făcut toate lucrurile bune, dar ni a lăsat liberul arbitru. Noi sîntem deci păcătoși, și de acolo, din liberul nostru arbitriu, *incapabil de a se conduce pe căile bunătății absolute*, au ieșit toate lucrurile rele, care sînt *ale noastre*, fără a se resfrînge asupra divinității înseși.

Un teolog poate primi asemenea soluții ale cugetării ingenioase; un setos de credință, un pasionat de absolut nu se mărginește la atît, la semi-adevărul iluziei sale. El zboară mai departe în fanaticul său avînt. Cugetarea e la mijloc între el și acel principiu etern pe care-l numește Dumnezeu. O bătaie de aripi desnădăjduită-l va duce deci *dincolo de cugetare*.

Fiindcă lui îi trebuie ceva care să-l sature deplin, ceva care să umple întreg sufletul acesta neogoit în cerințele sale ce nu se puteau satisface cu fărîma de pîne seacă a filosofiei, a apucat-o înainte către misticism. Aici și-a odihnit aripile, în siguranța mai presus de probe, în triumful instinctului revelator. Sufletul este al lui Dumnezeu; nimic nu există înainte, pe lingă și după Dumnezeu. Și Augustin nu este panteist, fiindcă panteismul se ține de lucruri materiale: de o formă, de un corp, și el le ura, în patima-i de a trăi numai în lumea curată a spiritului. Dumnezeu nu se poate amesteca într'un lucru, oricare ar fi el; el nu este ca buretele care să prindă înlăuntru a-pele creațiunii. Aceasta însăși nu este deci o străbateră a materiei cu deosebite elemente de divinitate, fiindcă atunci am cădea în maniheism, ne-am infecta de aceeași credință în dualitate care i stătea lui neconținut în față și pe care căuta s'o dărîme. Unitatea, nerealizabilă prin argumente, se căutarește prin strigătele de pasiune mistică, ce adorm rațiunea.

Și e foarte interesant că, din tît ce a scris Augustin, în Răsăritul nostru un lucru singur a prins. Publicul do-

ritor de problemele psihologice de astăzi cetește „Confesiunile”; dar nu e vorba de curiositatea, adesea bolnavă, a omului modern, care vrea să știe mai mult cum a greșit cineva decît pe ce cale s'a mîntuit, ci despre ce a prins într'un alt fel de suflet creștin decît al amatorilor de psihologie extraordinară.

A prins această parte de fierbinte și, am zice, de furioasă pornire mistică. S'a tradus astfel și în rominește o operă alcătuită din deosebitele scrieri ale lui, „Kekragarion”, care a apărut din tiparele mănăstirii Neamțului pe vremea marelui Mîropolit Veniamin Costachi. Și n'au greșit aceia cari au resumat pe Augustin în „Kekragarion”, fiindcă, de fapt, chinuit de furtunile filosofiei, el a abordat definitiv și s'a adăpostit aici, la limanul sufleteilor, confundat, pierdut, topit în misticism, „strigînd către Domnul”, ca în Psalmii Profetului.

Lumea rămînea în urmă, trăsniță de osînda care trebuie să atingă orice insuficiență, orice nedeplinire, ca o profanare adusă principiilor Celui veșnic și absolut bun.

Dar oameni cari au trăit în alte împrejurări decît ale lui și au avut un creștinism mai puțin torturat decît al lui, își pun față de dînsul și de cei ce l-au urmat, această întrebare: Odată ce ființa omenească este creată pentru a trăi, cu ce drept vine cineva și în numele lui Dumnezeu creatorul, singurul creator, îi refuză drepturile vieții?

III.

Sf. Paulin de Nola.

Un reprezentant tipic al spiritului public din veacul al V-lea este Sf. Paulin de Nola. El interesează, nu atîta în ce privește personalitatea sa desfăcută de personalitatea celorlalți, ci prin faptul că într'însul se poate observa un aspect comun al Părinților din acest timp. Deși în legătură și el cu aspectul, atît de interesant, superior de interesant sînt raportul filosofic, al lui Augustin, el se deosebește cu toate acestea de dînsul în ce privește și felul de viață și tot ce se desface firește din felul acesta de viață. Putem zice că fără cunoștința lui Paulin Augustin se poate înțelege cu totul; este însă cu neputință să înțeleagă cineva pe Paulin, dacă nu are înaintea de toate cunoștința largii și îndrăzneții filosofii, chinuită de tot felul de întrebări, până la sfîrșit, și luptîndu-se neconținut cu aceste întrebări, a lui Augustin însuși. Aceasta fără să asemănăm marea figură a acestuia cu chipul, foarte interesant, distins din multe puncte de vedere, al aceluia preot și episcop italian care a fost Paulin. Ei au stat, de altfel, în legătură unul cu altul: Augustin i-a scris lui Paulin și Paulin i-a răspuns lui Augustin, considerîndu-l ca pe maestrul cel mai însemnat al cugetătorilor bisericești din epoca sa

Întii câteva incidente de o mai mare însemnătate în viața acestuia lăsat scriitor Bisericesc — și ce era cultura atunci în afară de biserică? —, pentru ca pe urmă să-l considerăm supt mai multe raporturi, care, pornind dela scrisul lui, luminează viața unei întregi societăți.

Sf. Paulin din Nola, născut la 353 ori 354 — numele lui întreg este Pontius Meropius Paulinus, — se cobora dintr'una din cele mai mari familii romane. Paulinii jucaseră un rol în viața Romei, cel puțin în secolul din urmă; erau senatori, și nu senatori de provincie, căci acum „senator“ nu mai însemna participarea la debaterile unei adunări centrale, ci numai un grad superior în organizația socială a timpului și onoarea particulară care înconjura pe aceia cari făceau parte dintr'o familie senatorială. În Roma avea legături foarte întinse, de care și vorbește în operele lui, pînă într'atîta, încît atunci cînd a voit să părăsească lumea și societatea, să uite pe toți aceia cari avuseseră pînă atunci legături cu dînsul, ei nu-l părăsiau. Cînd venia la Roma — și venia din cînd acolo, ca să-și îndeplinească anumite datorii pe care le considera ca sacre —, el era astfel inconjurat de o foarte mare mulțime de vizitatori (*frequentatores*)¹, de multe ori supărători pentru dorința lui de izolare și rezervă. Rămîne un aristocrat, prețuit și iubit, chiar după ce se desfăcuse de toate legăturile pămîntești.

Trece ca tînăr în provincie, în Galia, de care era legat prin aceia că se născuse la Bordeaux (Burdigala) și avea legături și cu atîtea familii din părțile acestea. După căsătoria sa cu o nobilă foarte bogată, Terasia, el merge apoi în Spania, și acolo, cînd îi moare fiul, ne mai a-

¹ Epistola 17.

vînd altă legătură de aproape decît cu soția sa, se face călugăr și preot la Barcelona. — preot de-a dreptul, fără să treacă prin ordinele inferioare, ceea ce a provocat nemulțumirea Papei, care nu era pe atunci încă șeful recunoscut și ascultat al Bisericii catolice, ci un episcop între episcopi și une ori pe departe, nu dintre cei dintii.

Revine în Italia și e ales episcop de Nola, unde își va petrece cea mai mare parte din viață. Apucă, în vîrstă de vre-o 50 de ani, vestita invazie distrugătoare a lui Alaric, luarea Romei de către regele Visigoților, acea catastrofă care a inspirat lui Augustin „Cetatea lui Dumnezeu“ pentru a dovedi că nu creștinismul a adus osînda „Urbei“, ci că el i-a cruțat unele din cele mai grozave nenorociri.

A mai trăit pînă la 431. Moare închipuindu-și că vorbește cu Sf. Ianuarie, unul din fericii cei mai bogați în minuni pe cari-i venerază Italia de astăzi, San Gennaro al Napoletanilor, și cu Sf. Martin, marele făcător de minuni al Galiei, patronul vieții politice și sociale a acestei țări timp de secole întregi. Stingîndu-se în mijlocul acestor viziuni care represintau pentru el cea mai înaltă fericire — coborîrea în materială a cerului lîngă dînsul ca să-i aline cele mai mari suferințe și să-l ducă spre culmile unde răul nu mai există, — e îngropat în biserica San Felice.

Să vedem acum ce se poate culege din scrierile Sf. Paulin de Nola pentru a înțelege spiritul epocii sale.

El n'a lăsat opere de o mai mare întindere. Cantitatea enormă, nu numai în ce privește proporțiile materiale, dar și mulțimea de idei, care se cionesc, care fierb, se lămuresc, se înalță, a scrisului Sfîntului Augustin, nu se va găsi la acest om de distincție intelectuală, care n'a fost însă nici un filosof, nici un erudit comentator.

Sf. Paulin de Nola avea cu totul altă pregătire, care nu-l făcea capabil de lucrări filosofice. Înainte de a fi călugăr, pecetluind creștinătatea sa sinceră și devotată prin desfacerea de lume, el fusese un om de societate, foarte bine primit din cauza nașterii sale, a bogăției sale, a relațiilor sale, a situației înalte la care ajunsese — a fost consul și favorit al Împăratului —, dar și un poet al cercurilor alese, meșter în a face versuri. El a încercat deci verva și arta sa pînă la sfîrșit, de și bănuia că este un păcat în persistența lui de a continua ceia ce nu-mește, cochet și desprețuitor: „cîntecele prostiei sale”¹, reminiscențe vinovate ale unui trecut ce trebuie uitat: *carmen crimen*.

Doar că-și alegea subiectele din rîsturile creștine. Și se poate spune că mai mult decît în poemele altor cîntăreți, totuși creștini și ei, un Venantius Fortunatus, un Sulpicius Severus, cu cari și era în legătură, la el se întilnește clar ideia ca și simțirea creștinismului din acest timp.

Păstrînd figurile, structura întregă, toată legătura materială a scrisului păgin, el revarsă într'însele esența altui suflet.

A lăsat apoi un număr de scrisori care sînt suficiente pentru a ni da imaginea vieții sale și a mediului de care era înconjurată.

Supt ce raport trebuie întreat și cercetat acest material? Paulin nu este, ca Augustin, un codificator al creștinismului, un apărător al religiei celei nouă prin lupta împotriva eresiei sau a acelei filosofii care cuprinde în ea residuele, oricît de purificate, ale vechiului păgînism. În el de la început pînă la sfîrșit nu se observă nimic din

¹ „Naeniae insipientiae meae”; eplstola 32.

luptele marelui său învățător și prieten. Pentru dînsul, pentru sufletul său creștinismul este fixat odată pentru totdeauna: el stă afară de întrebările care se pot deștepta în legătură cu credința. Credința lui este o credință simplă, singură și definitivă. Latura *morală* a acestei credințe îl mulțumia înaintea de toate și deplin. Ea există *exclusiv* pentru dînsul. Creștinismul e o religie care-l liniștește și care trebuie să liniștească împreună cu dînsul epoca lui întreagă, o religie care dă pace și siguranță sufletelor. Această religie va fi, fără îndoială, dezvoltată în ce privește elementele ei teologice de oamenii cari au cunoștințele și che narea specială. Pentru dînsul, sufletul ales, dar fără nevoia unei cugetări personale particulare, acestea toate rămîn de o parte. Se închină lui Augustin, s'ar închina oricui altuia ar contribui la fixarea filosofică a creștinismului, dar nu-și simte nevoia de a colabora la opera lor. Și ar înțelege la rigoare creștinismul și fără marea activitatea de desbateri și lămuriri a filosofilor credinței celei nouă. Căci, pentru el, creștinismul este, înaintea de toate, desfacerea deplină de lume și tendința către eternitate, către puritatea absolută, dincolo de marginile acestei lumi. De aceea, dela început, de cum a părăsit păgînismul, a părăsit și tot *ce avea* înaintea în păgînism. *Corpus et mundum configere cruci*, „a pune pe cruce trup și lume”; *disrumpere omnio vincula* „a rupe lanțurile toate“.

„Pentru ca în apele acestea ale lumii să înot mai ușor către mîntuire, am aruncat toate poverile care mă rețineau”. Om foarte bogat, și-a părăsit întreaga lui avere: a vîndut casă, moșii, s'a ușurat de greutatea și piedeca stăpînirilor sale din această lume, în același moment cînd abdica onoarea grea a unei cariere întrerupte pentru totdeauna. Nu va mai fi nici senatorul, nici proprietarul, stăpînul de robi, exploatatorul de pămînt,— ni-

mic. Toate au rămas în urmă. El e acum singur, curat, liber, putînd vedea față în față pe Dumnezeu care nu este nici Dumnezeu onorurilor, nici Dumnezeu averilor. Scopul lui e cum spune însuși, numai și numai să fie al crucii.

„Adevăratele lucruri“, spune el, lucrurile cele sigure se găsesc numai acolo unde sînt eterne“. Deci tot ce este în legătură cu lumea aceasta trecătoare n'are pentru el nicio valoare. Rude, prieteni, toate legăturile de pînă atunci le rupe, și nu-i pare rău decît că le-a avut, că *l-au reținut*.

Forma pe care o găsește pentru a exprima aceasta e fără îndoială din cele mai frumoase ce se pot găsi la cei d'întîi scriitori creștini. „Urăsc, spune el „ceia ce sînt, și nu sînt ceea ce aș dori să fiu¹“. Aiurea: „Murim din cauza elementelor acestei lumi“². Și, mai departe: „Cine este mai dușman decît carnea care, contra spiritului, pofteste spre moarte³“. De aceia hotărîrea luată în legătură cu aceste preferințe: „Saccum togae et monasterium senatui“, preferă îmbrăcămîntea simplă a călugărilor, togei de mînăstire, Senatului. Fericirea cea mare el o găsește în această părăsire a tot ce leagă de lume. „Cine a iubit lumea, cu dînsa va peri⁴“. Și vasele de lut din care-și iea simpla hrană-i plac mai mult decît argintul, căci „li e rudă după lutul lui Adam“.

Și el își găsește și tovarăși în societatea timpului, timpuri care trăiesc prin semnalarea în scrisorile lui, perso-

¹ Epistola 30: „Odi quod sum et non sum quod amo“.

² Epistola 44: „Morimur ab elementis huius mundi“.

³ Epistola 23: „Quis inimicior nobis quam caro, quae adversum spiritum pro interitu concupiscit?“.

⁴ Epistola 25: „Qui mundum dilexerunt, cum ipso et peribunt“.

nalități romane pe care le-a cunoscut — cum vom vedea — și Sf. Ieronim, *altfel* de tovarăș pentru ele. Astfel e Melania, femeie foarte bogată, în legătură cu lumea cea mai bună din Roma, care părăsește întreaga ei avere, împărțind o bucată de vreme pîne la 5.000 pe călugări și care, cînd se încearcă rudele a o face să părăsească hotărîrea ei nestrămutată, se suie pe o corabie și pleacă. În zilele Împăratului Valens, cînd au fost prigonirile Arienilor împotriva ortodoxilor, ea li iea apărarea. Cînd a apărut la Nola, ca să viziteze pe Paulin, un spectacol interesant s'a desfășurat înaintea mulțimii: o întovărășia toată lumea de care ea ar fi vrut să se desfacă, dar care înțelegea să păstreze încă relațiile cu dînsa. Și atunci, zice Paulin, vedeai de o parte matrona simplu îmveșmîntată, călare pe un măgăruș și, după dînsa, în căruțele acestea bogate sau călări pe cai împodobiiți, rude, prieteni, așa încît toată calea Appia strălucia de lumina podobabelor. „Și am văzut“, spune el, „confusiunea aceasta a lumii îmbrăcate în purpură și mătasă aurită urmînd, — supunîndu-li-se, va să zică, — unor haine vechi și negre ¹..“

Melania se întorsese în momentul acela dela Ierusalim, fiind una din cele d'întîi femei care au cercetat Locurile Sfinte. Și Paulin însuș, care trăiește într'o lume de minuni, care găsește în ea însăși poezia noii vieți pe care a căutat-o, poezie, nu de vers, nu de sunet, ci de înțeles, înfățișează cîteva din cele mai frumoase legende miracu-

¹ Epistola 29: „Macro illam et viliores asellis burico sedentem, carrucis natuntibus, phalerantis equis, auratis pileatis et carpentibus pluribus gemente Appia atque fulgente... Vidimus dignam Deo huius mundi confusionem purpuream sericam auratamque supplectilem veteribus pannis et nigris servientem... Crassam illam velut spartei staminis, tunicae et palliolum...“

loase în legătură cu descoperirea lemnului Crucii. La Ierusalim, când a fost vorba să se caute de către Împărăteasa Elena, mama lui Constantin, locul unde fusese înmormântat Mântuitorul, acest loc se vădi singur prin aceea că era singura bucată de pământ se nu s'a lăsat acoperită cu nimic, ci a continuat să înfățișeze numai verdeața câmpului gol, simplu și sacru, în mijlocul' marmurelor cu care se clădia de jur împrejur edificiul bisericii celei mai sfinte. După aceea, spune el, Crucea, strămutată la Constantinopol, păstră acel dar, că, cu cit se lua mai mult din ea, cu atîta se refăcea mai iute la loc, așa încît bisericile unei mari părți din creștinătate au putut să primească elementul acesta indispensabil atunci pentru sfințirea altarelor, fără ca însuși Lemnul Crucii din cetatea lui Constantin să fi scăzut întru cîtva ¹.

Lucrurile acestea ni se par naive; este o poezie credincioasă și încrezătoare, pe care foarte puțină lume o poate admite ca adevăr. Evident că Dumnezeu n'a creat elementele de logică eternă ale acestei lumi pentru ca el însuși să înlătore jocul lor firesc. Dar pentru un om din epoca lui Paulin era firesc ceia ce ni se pare nouă absurd, și ceia ce ni se pare nouă natural era absurd. Minunile acestea, pe care păgînătatea romană, *legală*, normală, nu le-a cunoscut de loc, erau necesare, nu numai pentru întemeierea Bisericii, dar și pentru mulțumirea sufletească, pentru satisfacerea conștiinței. Ele alcătuiau un element moral indiscutabil pentru o lume, care, în stare sufletească neobișnuită, avea nevoie și de fenomene neobișnuite ale naturii, care să corespundă acestei stări de spirit. Minunile nu vin astfel din natură către suflet, ci vin din suflet ca să se reverse asupra naturii. Bogăția

¹ Epistola 32.

sufletului acestuia prins de o nouă credință făcea acum ce făcuse odinioară bogăția spiritului antic în vremea când izvoriră toate legendele străvechi greco-latine. Și atunci sufletul omenesc învia natura prin simbol, și în forma aceasta ridicat mai presus de sine, el dădea o viață particulară neobișnuită naturii prin minunile pe care el însuși le credea, — și le credea fiindcă le crea.

Evident că unui astfel de om ca Paulin de Nola nu i se poate cere nici o aderență serioasă la mediu, nici o convingere rodnică față de formele sociale sau politice ale timpului său. Întreaga societate romană îi este odioasă. Sînt rînduri în scrisorile lui care cuprind batjocora părții morale ca și a părții materiale din păgînatatea veacurilor al IV-lea și al V-lea. Tot ce scriu poezii sînt versuri fabuloase ale lor, tot ce alcătuiesc filosofii represintă numai fantasmеle filosofiei. Și el opunea la tot ce alcătuia frumusețea și „ideia“ epocii sale, cu absolută hotărîre, adevărul profeților și martirul apostolilor¹. Căci în aceștia singuri sufletul său află liniștea de mult dorită.

Și scrisorile lui sînt pline dela un capăt la altul de extrase din deosebitele părți ale Bibliei, care pentru Augustin, pe încetul inițiat într'însa, e numai o temă filologică și un sprijin filosofic pentru a-și crea el religia sa. Biblia o stăpînia Paulin însă așa de desăvîrșit, încît e greu să putem desface din legăturile acestea dibace elementele pe care le adaugе el și acelea pe care le-a găsit în Scriptură. Într'o epocă în care intelectualitatea nu se sătura cu puțin, el găsește forme de stil care să se poată potrivi atît de bine cu formele textului sacru, încît să alcătuiască împreună, citația și interpretarea citației, un singur corp de frază.

¹ „Fabulosa poetarum somnia, philosophorum phantasmata“; epistola 13.

• Umbla îmbrăcat ca lumea săracă de pe vremea lui, după ce-și lichidase toată situația materială. Căci trebuie să spunem că aceste secole reprezintă, în același timp, și o mare mișcare de democrație egalitară. Astăzi ea se creiază prin forme constituționale sau parlamentare, prin adăugirea deputaților de Colegiul al treilea, reprezentanții sărăciei și apăsării, alături de reprezentanții Colegiilor I-ii și al II-lea, reprezentanții vieții publice reale și ai bogăției sau înlesnirii, dar cine crede că ajunge un fel de filantropie oficială ca să facă oameni de o potrivă unii cu alții, acela este un mare naiv, mai naiv decât Sf. Paulin din Nola cu lemnul său al crucii care se înmulțește pînă la infinit, cu cît cineva iea mai mult din el.

Un mare naiv, deși un naiv fără poezia pe care o avea Sf. Paulin din Nola și care-l împodobește, îl înalță. Egalizarea omenească poate să plece numai *din lăuntru* sufletelor: pot să fie legile celei mai proaste, organizația cea mai nenorocită *interpretația umană* a normelor unei societăți este singurul lucru care prezintă valoare. Căci în sufletul omenesc se găsește totdeauna, mijlocul de a eluda și formele cele mai perfecte de construcție, apostolică și îngerească, pentru viața unei societăți; de aceea toată piedica formală a filosofiei ca și toată opera formală a legiferării cedaseră pasul, dispăruseră se prăbușiră la cea d'întîi ascultare a unui glas simplu, mergînd către toate sufletele pentru a le transforma de o potrivă.

Tot luxul societății romane îi repugna deci lui Paulin în cel mai înalt grad. El prefera pe aceia care sînt îmbrăcați în asprele cilicii acelor cari poartă toate formele rafinate ale modei, întrebuițînd pentru dînsese cele mai scumpe elemente ale bogăției. „Și”, spune el, „fața și hainele, pînă și mirosul acestor oameni, cășunează des-

gust, pentru că la dînșii este mirosul morții, în loc de mireasma vieții¹.”

Nu-și ascunde, în radicalismul său, că societatea contemporană trebuie distrusă 'n întregime. „Căci nu se poate clădi dacă nu se distruge vechimea“ — „vetustas“, tradiția². Dar el știe că după aceasta chiar, după îndeplinirea operei acesteia, mai rămâne ceva de făcut. Ai dărâmat casa, dar sub casă vei mai găsi încă, între alte lucruri care trebuie înlăturate, și cuiburile viperelor care s'au ascuns acolo în temelie, și rădăcinile copacilor care împiedecă de a se clădi din nou. Și atunci, spune el, sînt două mijloace de a le înlătura : mijlocul legii, care taie, și mijlocul credinței, care smulge³. După aceea, numai pe pămîntul ajuns neted cu desăvîrșire se poate zidi ceva nou.

La dînsul nu este însă bucuria distrugerii lucrurilor care nu trebuie să fie ; nu se află acea manifestare criminală, acea furioasă manie de a nimici tot ce nu mai era decît o formă nepotrivită pentru credința nouă. El vrea să se dea omeniiri acelaș locaș luminos și pur pe care pentru el însuși îl și aflase. Natural că el, crezînd astfel, nu putea să aibă pentru nimic din trecutul sau din prezent, nici un fel de respect. Aici se întilnește cu Augustin. Acesta răspunsese în „Cetatea lui Dumnezeu“ acuzărilor aduse de păgîni, că de aceia a venit Alaric cu Goții și a prădat Roma, fiindcă se părăsise păgînismul, cu magia lui, cu zeii lui cari apărau lumea romană, și se înlocuise cu nevolnicul Dumnezeu al creștinilor, fiind deci o răzbunare a divinităților părăsite această distrugere

¹ Epistola 22.

² „Neque enim aedificari potest novitas nisi destruaturs vetustas“; epistola 40.

³ Epistola 23.

și despoiere a cetății. Atunci se ridică Augustin și, arătând că, din potrivă, dacă s'a salvat ceva din Roma, e pentru că aceia dintre barbari cari erau creștini au respectat elementele creștine din orașul cucerit, sălile, bisericile, tot ce se ținea supt orice raport de cultul lui Dumnezeu cel adevărat, arătând, zic, lucrurile acestea, ei ataca întregul trecut al Romei. Era un act sacrileg pentru orice patriot roman din vremea aceia, un act de o violență neobișnuită și uimitoare, călcarea în picioare a elementelor celor mai sacre care alcătuiau patriotismul pagin al Romei. Și creștinul zicea: Roma s'a întemeiat odinioară pentru apărare, după aceasta s'a dezvoltat mai departe din dorința de onoruri, din dorința de glorie, pentru ca, la urmă, să nu însemne altceva decât posesiune, dominație.

Precum, astfel, nimic din ceia ce făcuse strălucirea Romei și legitimarea dominației romane nu găsește milă înaintea condamnării aspre a lui Augustin, de aceleași sentimente e însuflețit și Sf. Paulin din Nola. Roma nu-i amintește nimic; doar locul unde sînt atîtea morminte de sfinți, unde cineva aleargă să ingenușche și săvirșească anumite acte de recunoștința. Atît !

Și așa de mare este ura lui împotriva *autorității* romane în vremea veche, încît n'o admite nici în forma nouă a Papei, care ar voi să succeadă, cu dreptul de a orîndui lumea, Împăratului. Laturea aceasta împărătească, laică, dominatoare din autoritate papală nici nu vrea s'o știe. El este ucenicul Sfintului Ambroisie dela Milan, care a fost, de alminteri, învățătorul atîtora, și a lui Augustin. E indestulat sufletește de el însuși, de ce a înălțat în el, oriunde s'ar găsi, iar de Papa din Roma nu-i pasă, cum nu-i pasă de Împăratul. Odată întrebuițase talentul său poetic pentru a face lauda lui Teodosiu-cel-Mare, care a avut apoi conflictul său cu Ambrosiu, oprit fiind de acesta la ușa bisericii, fiindcă vărsase sîngele su-

puşilor săi. Şi Paulin protestă : n'am lăudat pe Teodosiu Împăratul¹, ci pe Teodosiu creştinul, şi pe dînsul numai atît cît e creştin în fapta lui¹.

Precum trecutul n'are nici un farmec şi nici un merit pentru el, prezentul care este o continuare a acestui trecut, strîns legată de dînsul, nu găseşte nicio iertare. Într'o scrisoare a lui către un prieten soldat, care dusesese o viaţă foarte curată şi se gîndia să lase lumea pentru a intra în rîndurile oamenilor devotaţi numai lui Dumnezeu, el aţîţă la părăsirea Împăratului şi îndeamnă la la retragerea aceasta în oasa aceasta de puritate morală a societăţii monahale. Ceia ce spune el este o manifestare de violenţă şi radicală anarhie în formele blînde ale graiului unui poet de credinţă nouă. Pe cît e de dulce forma, pe atît de grozav e fondul, de negaţiune, de dărîmare. Nu poţi servi lui Caesar mai departe. Te vei lupta, vei vărsa sîngele semenilor tăi, şi atunci eşti un ucigaş. Şi cine este la urma urmei, Cesarul însuşi decît un rob al lui Hristos? Şi atunci, de ce, în loc să serveşti pe rob, n'ai servi pe stăpînul robului? Cesarul e un biet rege pe un colţ de pămînt, pe cînd Hristos are stăpînirea lumii întregi. Lui, prin urmare, trebuie să i te închini cu desăvîrşire².

Evident că sfatul lui a fost urmat. Şi în atîtea casuri la asemenea glasuri au răspuns acte asemenea. Numai cînd cercetează cineva lucrurile acestea, îşi poate da samă pe deplin de putinţa transformărilor politice aşa de mari în veacurile al IV-lea şi al V-lea. Era cu neputinţă să cadă Imperiul Roman numai din cauza barbarilor. Barbarii erau prea puţini, prea rău organizaţi, prea lipsiţi de

¹ Epistola 25.

² Epistola 25.

„ambție“, prea trecători supt toate raporturile, pentru ca să îndeplinească această operă. Societatea romană n'a fost o societate distrusă prin lovituri de catapultă împotriva păreților ei, ci una căreia i-a alunecat temelia. Și temelia unei societăți este totdeauna credința pe care s'a întemeiat. Credința în sfințenia, în necesitatea absolută a „cetății“, în eternitatea imperială, credința aceasta era la baza edificiului roman. Ea a alunecat și predicile creștinismului sînt cele care au adus această alunecare. Păreții, de sus pînă jos, s'au prăbușit atunci într'o singură clipă. Iar barbarii au apărut acolo pentru a lua în stăpînire locul lăsat liber de această societate, care se dărîmase prin ea însăși. Ei, ca și stăpîinii de odinioară ai casei, s'au adăpostit multă vreme în ruine, neîndrăznind să creeze o nouă construcție măreață cu materialul care li stătea la îndemînă.

Am putea face o comparație foarte potrivită cu împrejurările în care Turcii au intrat în Europa. Se crede de obicei, de mulți cari nu cetesc în de ajuns, că ei au venit că o vijelie teribilă, învîrtind iataganele și tăind capete de creștini în dreapta și 'n stînga. Turcii nu erau însă nebuni, ci oameni foarte practici, cari căutau pămînt și robi și nu tăiau deci decît unde trebuia, unde erau siliți. Lumea își închipuie puhoiul cel mare al „păgînilor“, mii de mii de oameni, cari înneacă tot. Dar Turcii lui Urcan erau doar o biată bandă. Și atunci de ce societatea bizantină a căzut? Pentru că a fost zdrobită? Nu. Ci pentru că ea însăși, fiind o simplă formă, s'a dărîmat de sine la atingerea cea mai mică cu un element viu, — în chip fatal, viața, și în cea mai mică proporție, distrugînd moartea, și în cea mai uriașă manifestare a ei Turcii au intrat în Galipoli în urma unui cutremur. Nu ei au dărîmat însă zidurile, ci cutremurul pămîntului, și barbarii, cari stăteau afară ca niște cete de lăeți, dar

inarmați, intrară înlăuntru și se instalară în piețele orașelor ale căror ziduri căzuseră dela sine. Tot astfel barbarii germani în secolul al IV-lea și al V-lea s'au instalat în piețele pustii ale cetății romane de odinioară, ale cărui ziduri morale căzuseră prin cutremurul provocat de criza creștină.

Cetind paginile de negațiune învierșunată, turbată ale lui Paulin, se va înțelege acest lucru. Când în public se pot spune astfel de lucruri, cind toată lumea le crede, cînd toată lumea urmează pe acela care le spune, acesta este nemăsurat mai puternic decît cine se îndărătnicește în tradiție, fie și în forma frumoasă a respectului față de Stat. În asemenea cas, societatea se dărîmă cu siguranță. Nici vrăjile gîcitorilor, nici meșteșugul oamenilor de știință și al filosofilor, nici apărarea armatelor, nici înțelepciunea oamenilor de Stat, nimic n'o poate menține

Dar întrebarea se pune: Societatea aceasta, am spus-o, se dărîmase. Negațiunea creștinismului o prătușia. Ce puneau oamenii aceștia în loc, îndată după opera de dărîmare care se îndeplinise prin voia vremurilor și la îndemnul lor? Fiindcă e un mare păcat să rupă cineva legăturile obișnuite ale unei societăți fără să le poată înlocui, imediat, prin altceva, destinat să nu lase individul uman izolat în adevăr. O teribilă nenorocire pentru o societate și un strașnic chin pentru fiecare din membrii săi, atunci cînd legăturile, fie și cele mai rele, s'au distrus și omul se găsește singur în față cu alt om.

Ei bine, nu era acesta cazul pentru creștinism. Partea de sentimentalitate blîndă, partea de senin îndemn către frație, concepția lui Dumnezeu părinte și a oamenilor fii de o potrivă îndreptățiți, adecă avînd același ocrotitor,—această credință față de Dumnezeu, această viață stăpînită de o asemenea credință, creau imediat o altă ordine.

S'au mai bine ordinea aceasta exista d'innainte, dar ea apare acum la suprafață, îndată ce ordinea oficială, formală, filosofică, militară, imperială, se înlătură. Era ca acțiunea spontană a pământului în zile de primăvară, când supt tot ceia ce a rămas dintr'o întreagă vegetație veche, căzută, putrezită, răsbate colțul slab, și totuși atit de puternic prin uimitor de răpedea sa desvoltare, al celor d'intăiu fire de iarbă care străbat pământul. Ele existau și înainte, potențial; potențial exista și în societatea romană ordinea cea nouă. Nimeni nu e în stare ca pe vastele cîmpii să înlătore tot ce a lăsat ca putreziciune anul trecut, și, cu toate acestea, în cîteva săptămîni se frămîntă toate cu pământul, servind ca hrană pentru vegetația cea nouă care apare. Și, cum colțul acela de iarbă proaspătă are, am zice, un aspect imaterial, sufletesc, pe care nu-l vei mai întilni pe urmă în planta care a crescut, s'a hrănit de soare și a prins în ea toate elementele materialității triumfătoare, tot așa cea d'intăiu organizație a societății creștine în aceste secole al IV-lea și al V-lea este răzimată exclusiv pe frăția „poetică“ din timpurile apostolice.

Scrisorile lui Paulin de Nola sint îndreptate către Amandus, către Delfinus, către Sulpicius Severus, către Aper, etc., toți fruntași ai societății creștine. Acum, din ei, unii erau învățați, alții mai puțin învățați; unul fusese consul odinioară, celălalt nu avuse niciodată în trecutul său o situație superioară celorlalți membri ai cetății. Unii din ei erau capabili de cea mai înaltă cugetare filosofică; alții se mulțămiau cu îndeplinirea devotată a datoriilor care li reveniau în organizația creștină. Inegalitatea dintre ei era enormă; cu toate acestea ea nu se mai observă de loc. Cînd încearcă Papa Urbicus să-și arăte față de Paulin drepturile autorității sale superioare, episcopul nu numai că se revoltă, dar acțiunea aceasta a Papei i se

pare curioasă, și el vorbește cu indignare de asemenea pretenții, care vin să-l atingă pe dînsul în libertatea lui, dincolo de datoria, singură și sacră, a bunei frății reciproce. Papa Anastasiu, de care vorbește aiurea, i se înfățișează ca un frate de o potrivă cu ceilalți¹. Dacă poate să biruiască cineva în organizație episcopală primitivă, dacă poate să se impună, aceasta o face numai prin mai multă desinteresare, prin mai multă iubire, prin deplina lepădare tocmai a acelor elemente, care, de obicei, aduc impunerea și dominația. Cine lasă mai mult, acela stăpînește mai mult; cine cedează mai mult, acela cucerește mai solid; cine dă mai mult altora, capătă cu dobîndă de la dînșii; fapta lui bună îl ridică de-asupra celorlalți. Era o opoziție absolută față de lumea păgînă, de păgînismul roman de atunci, ca și față de păgînismul nostru de acum, care ridică pe om cu cît ie mai mult, cu cît ține în cîngile lui mai mult ce a luat, cu cît întrebuințează ce a intrat în ghiarele lui mai exclusiv pentru propria lui persoană, pentru partea cea mai vrednică de dispreț de manifestarea personală omenească.

Și nu e o amiciție ca a ucenicilor lui Platon, ca a vechilor legături militare.

Întîlnim acum frase pe care anticitatea nu le-a cunoscut, în ce privește legăturile de prietenie. Prietenia vine de mai sus, și explicația ei, ca și scopul, rămîne acolo, sus. „Cum se poate să nu fim prieteni, cînd avem același Dumnezeu?.” Ori: „Cel mai bun leac pentru inimă este prietenul, și, cînd doi se găsesc laolaltă, Hristos se află în mijlocul lor”². Prietenii acestea nu sînt numai între oameni de aceeași condiție, de aceeași ocupație, ci

¹ Epistola 20.

² (Amicus enim bonus medicina cordis est et, bene duobus in unum coactis, Christus interest“ : epistola către Victricius.

și între oameni de condiții foarte deosebite. Și această viață în prietenie și numai în prietenie, această viață al cărei chiag întreg îl formează prietenia perfectă, supraveghiată, orînduită de Dumnezeu, înlocuește pînă și legăturile de familie. Din momentul cînd Paulin s'a făcut creștin, nevasta lui, Terasia, rămîne împreună cu dînsul, dar ei sînt de acum înainte numai prieteni, împărțindu-și rosturile gospodăriei, în așa fel încît el să poată avea grija datoriilor către Dumnezeu, iar ea să îndeplinească acele puține datorii către lume care sînt necesare totuși, pentru ca, material, amîndoi să existe. Scrisorile sînt trimise și în numele lui, și în numele ei, care se intitulează împreună: „Paulinus et Terasia, peccatores“. Și din altă familie, care s'a așezat și ea pe noile baze apostolice, creștine, de renunțare la tot ce lumea poate oferi, vine același răspuns iarăși, în numele tovarășiei de frăție care a înlocuit și căsătoria.

Iată ce rămîne atunci cînd dispăre societatea cea veche. Lucrul acesta nu-l putem vedea din Augustin. El se mulțumește a predica asemenea societate. În scrierea lui de căpetenie chiar, el o pregătește numai, o recomandă, o dovedește necesară, arată că o crede posibilă. Trebuie să apară Paulin cu suptirele lui glas de pastorală penfru ca, din micul său oraș al Campaniei, să ni arate că o astfel de societate poate să existe și ce poate da o societate întemeiată pe asemenea baze. Dar societatea această, dela început și din ce în ce mai mult, avea nevoie și de egătur mai strînse decît o frăție sentimentală, care n'ar fi resistat poate ispitelor și primejdiilor vremii.

Atunci, după predicatorul, după doveditorul de adevăruri filosofice care este episcopul dela Hippona, după *realizatorul* în blindă pastorală al învățăturilor filosofice

date de cellalt, care este Paulin, trebuie să vie noul Pavel, noul răspînditor de credință, întemeietor și supraveghietor de Biserici. Pe acesta îl vom întilni în persoana bărbătească, luptătoare a Sfintului Ieronim.

IV.

Sf. Ieronim.

Figura lui Ieronim se deosebește foarte marcat de figurile celorlalți Părinți ai Bisericii creștine în vechurile al IV-lea și al V-lea supt o mulțime de raporturi, dintre care unele nu-l fac fără îndoială mai simpatic decît dînșii. Pentru întâia oară vom găsi între reprezentanții noii ere de credință pe cineva care se simte în lume, care trăiește pentru lume, care și are o viață și înțelege ca prin viața lui să influențeze asupra celorlalți. De aceea biografia, care la Augustin e indiferentă, care la Paulin de Nola este nulă —, la Ieronim are, de la început până la sfîrșit, un rost de luptă rodnică în fapte: întru cît se împăca aceasta cu ideile care călăuziau pe toți reprezentanții Bisericii creștine în aceste veacuri de la început, aceasta se va vedea pe urmă. Nu în zadar a rostit cîndva acea frumoasă maximă romană: „Nemo athleta sine sudore coronatur“, „niciun atlet nu va primi cununa fără să fi vărsat sudori în luptă“. Această viață este întreagă un simbol de credință, în care cuvintele sint înlocuite prin fapte. Și simbolul cellalt se poate învăța pe de rost de oricine, chiar de aceia cari nu-l înțeleg, dar simbolul de credință alcătuit din fapte, acela este cel mai greu lucru pe care-l cunoaște ființa omenească, și el creiază cuiva

o atît de mare superioritate, în cît își poate ajunge el însuși, ca unul ce nici nu mai este el însuși, ci tot ce a fost în stare să îndeplinească.

Să privim deci viața lui Ieronim, nu în sensul în care este interesant zbuciumul unui aventurier sau sînt născocirile unui om curios, ci pentru că această anormală viață de muncă, prin care a ajuns la vîrsta cea mai înaintată, este în adevăr o nouă apariție în mijlocul societății creștine, fiind, în același timp, și o lecție de mare avînt, de statornicie îndărătnică, bine întrebuintată totdeauna.

Augustin este un african: în accen ele sale lirice, vorbind drept către Dumnezeu, pe care-l coboară puțin, de mult ce-l iubește, este și un „africanism“ în veșnica ebuliție, și în vastele lui perspective sterpe de altă iubire decît a luminii eterne sînt și nisipurile din pustiul lui. În Paulin de Nola, un blind enervat, puțin cam stors de personalitate, bucuros că, dacă oamenii cer cuiva socoteală de ce face, Dumnezeu se mulțumește cu un devotament care nu trebuie să fie dovedit prin fapte 'n fiecare moment, în acest hesihast, care crede că devotamentul, credința, devoțiunea absolută, pierderea în divinitate — abandonarea, nu confundarea violentă, ca la Augustin, — ajung, se simte, dacă nu patria lui, căci era din Roma și a fi din Roma nu însemna în veacul al IV-lea să aparție cineva unei nații, fără îndoială însă omul clasei sale aristocratice sătulă și extenuată.

Ieronim (născut în 346) e însă, în nație, un Dalmato-Panonian, iar în ce privește clasa, un viguros țeran, născut într'o localitate care nici nu se găsește pe harta Imperiului Roman: Stridon, undeva, între Panonia și Dalmația, unde energia rămăsese nebiruită, trupește și sufletește. Vine curînd la Roma. Niciodată un om mai lacom n'a primit într'o mai scurtă vreme atîta învățătură. Ne-am putea întreba dacă mai era ceva de cules pe lîngă tot ce secerase el. Lista de autori, care se dă de obicei

pentru ca să-și poată da samă cineva de cunoștințele speciale ale unui cărturar, este absolut inutilă în cazul lui. Pe toți îi străbătuse; în toate sistemele filosofice era inițiat. În această privință între el și Augustin este un simplu învățacel, care primește întâmplător deosebitele lucruri ce contribuie la crearea puternicei sale intelectualități logice; ceia ce logica lui cere imperios pentru a-și continua dezvoltarea seriilor, acel lucru îl prinde. E astfel un colecționar, ori un lucrător care apucă dintre toate uneltele care-i stau la îndemână numai pe aceia care este destul de tăioasă, destul de sigură, destul de potrivită pentru ceia ce, în momentul acela, vrea să întreprindă, iar pe celelalte le lasă de o parte. Ieronim e astfel; el adună și toate lucrurile care i-ar putea servi și multe care nu i-au servit niciodată. I-au trebuit însă toate ca să sprijine pe cea mai vastă basă de lectură convingerea sa ca în păgânism nu este o lume nouă, un izvor recreator, nu este vraja prin care poate cineva innoi lumea. A cetit pe toți scriitorii latini, și din cetirea aceasta i-au rămas simpatii chiar pentru aceia ale căror idei erau diametral opuse ideilor sale.

O carte foarte frumoasă a lui întrebuințată des în Biserică, prin vremurile vechi, e „De Viris illustribus.“ Sînt acolo figuri, medalioane foarte îngrijite și precis văzute, care cuprind scriitori de samă, cugetători adinci, dînd un resumat al dezvoltării scrisului și gîndului în anticitate, o — practică istorie a literaturii, așa cum nu se face acum. Dar el n'a învățat toate lucrurile acestea ca să scrie „De Viris Illustribus“, ci din setea de a pătrunde în fiecare colțisor al cugetării antice. Vedea valoarea reală a unei astfel de orientări complete: creștinismul nu scăpase însă de eresie; trebuiau să se ducă încă lupte și lupte grele cu organismul mistic, cu anumite secte religioase nouă care răsăriseră pe vremea aceia în Italia, în

Roma însăși. Pentru a respinge aceste idei false, rătăcite, nu ajunge numai autoritatea, încă nesigură, a Romei, ci pe lângă autoritatea Papei mai trebuia o demonstrație filosofică în stare să arate care drum este rău și nu trebuie apucat.

Ceia ce i s'a întâmplat la Roma este în adevăr foarte interesant, nu numai din punctul de vedere al pătrunderii creștinismului pe ruinele vremurilor păgâne, al împropiării aierului moral al vremii prin curentul nou și viu al unei credințe adevărate, ci cu raportul oricărui pătrunderi de curent nou în odaia, multă vreme închisă a unei cugetări, a unei literaturi, a unei arte vechi. Dacă astăzi, cum zicea un impiu spiritual, Mîntuitorul, apărînd în mijlocul unui mare oraș european, ar fi poftit întîiu la masă și rugat să facă o conferință; pentru ca a doua zi după aceasta nimeni să nu se mai gîndească la ideile lui, în Roma era un sport al credinții, și el avea nobilii lui. Nu trebuie să credem, judecînd după scrierile Părinților, că toți sămăneau cu figurile de sfinți pe care ei le-au zugrăvit. Era o simulare și era o caricatură, și doctrinele nu mor prin combatere, ci prin adoptarea lor exterioară. Cînd o doctrină e primită de toată lumea sau, n'ai bine, cînd se face toată lumea a o primi, fără ca ea să se sălășluiască cu adevărat în inima nimănui, această doctrină este moartă. Și, fiindcă la Roma era ceva de felul acesta, Ieronim a simțit-o răpede, și, desgustat, a alergat curînd în locuri unde vîntul deșertului, căldurile strașnice ale climei sud-asiatice, primejdiile neconținute ale barbarilor din vecinătate nu permiteau să se considere viața altfel decît în toată severitatea și cu toate sacrificiile ei.

S'au fost strîns la Roma o mulțime de persoane în jurul lui cerîndu-i explicația Scripturii. Unii cu adevărat doriau să li se dea această explicație. N'am crede cit de mult simțiau nevoie oamenii din veacul al IV-lea să tră-

iască absolut în lumea Bibliei. Ceva asămănător s'ar întâlni doar în Anglia veacului al XVII-lea, în Anglia lui Cromwell, când el susținea în Parlament cu pasagii din Biblie părerile sale politice. Pe atunci se trăia, de fapt, în aceste idei biblice, și prin urmare cea ce și cel mai bun credincios de astăzi privește totuși în oarecare perspectivă de trecut, cu un oarecare nimb de poezie, pentru dinșii era simpla realitate imediată

Ieronim însuși spunea, ca și toți ceilalți: Ce mă interesează pe mine tot ce au cugetat filosofii, tot ce au scris poeții; un singur lucru există: Biblia. Și el, care era o minte bogată în resurse, a găsit chiar mijlocul să intereseze mai adânc chiar pe criticii cei mai rafinați ai oricărui rînd al Scripturii. Biblia arată el, în bogate și savante comentarii, are două fețe: una pentru simplii, căroro li spune dulci povești, și altă față, abstrusă, pentru aceia cari sînt în stare să-i înțeleagă sensul. De aceia a întreprins opera de interpretare a Bibliei, ridicînd astfel, și fără voie, mai presus de cuvîntul sacru însuși, interpretarea lui. Lucruri pe care aceia cari au compus Biblia nu s'au gândit niciodată să le ascundă supt frazele acestea, atît de aproape de inima oricărui om, biruiau acum în subtilitate rafinările cele mai înaintate ale cugetării eline. Omul cel mai învățat al timpului a întrebunțat o viață întreagă pentru această interpretare, pe care posteritatea n'a reținut-o, fiindcă nu are aceiași nevoie de a filosofa asupra cutărui sau cutărui verset din Scriptură. Este și o parte puțin cam naivă în uriașa încordare de voință a lui Ieronim, care răstoarnă munții ca să dovedească lucruri de care, mai la urmă, nici creștinul n'are nevoie, căci îi ajunge credința, nici filosoful, care le are întregi de aiurea. Căci creștinismul nu era decît, prin simplitatea lui umană, acel lucru imens, care e ultimul adăpost, limanul desperărilor pentru aceia cari au trecut

prin toate doctrinele, gustindu-le o clipă spre a li simți o viață întreagă zădarnicia.

Revenind la acele zile de „vogă” în Roma, se creaseră în jurul celui care nu era încă un sfânt cercuri de „mondani”, dintre cari unii l-au părăsit când a plecat din Capitală, dar alții au mers cu el, cerându-i să li explice și mai departe taina mîntuitoare a Scripturii. Era și un număr de matroane și fete din Roma între acești ascultători nedespărțiți, cărora li-a scris adesea pe urmă, recomandându-li felul de viață pe care trebuie să-l ducă în noile împrejurări date de soartă. Dar, cum am spus, de la o bucată de vreme Ieronim și-a dat samă că a sămăna pe marmura unui bazin elegant sămînța credinței lui Hristos nu este ce poate asigura o mai bună recoltă. Și, atunci, într’o bună dimineață, s’a lepădat cu totul de toate : a fugit.

Întîiu a făcut o călătorie în Galia. Galia nu i-a plăcut. De cite ori vorbește el de „*coturnii Galiei*”, aceasta însemna o desaprobare. El, care ținea la stilul frumos, dar simplu, sincer înaintea de toate, admitea tot așa de puțin ca anumite subtilități grecești întorsăturile acestea retorice ale frasei galice, pompoasă, fastuoasă din veacul al IV-lea. A fost pe malurile Rinului. A trecut apoi un timp și pe acasă, pentru ca dela Aquileia să se îndrepte spre Orient.

Vremea aceasta, cînd pentru întîia oară s’a dus acolo în Orient, fără să rămîie, a fost o vreme foarte fecundă pentru dînsul. Credea și el că nu putem înțelege nici Scriptura, — cum nu putem înțelege poesia veche, — fără a vedea locurile înseși unde s’a desăvîrșit toată povestea tragică a Vechiului Testament, precum și idila reformatoare a Testamentului Nou. Cum îmi trebuie, spunea el, pentru Virgil să rătăcesc pe mările unde-și poartă el eroii, așa îmi trebuie pentru a cunoaște creștinismul de-a

dreptul, în esența lui intimă, să calc pe acolo unde s'au purtat pașii Mântuitorului. Și Ieronim, care este un mare scriitor, are pasagii foarte frumoase, când vorbește de această lume ebraică, pe care a cunoscut-o, nu numai supt raportul ei creștinesc, dar și supt cel biblic: „Unde te întorci, plugarul, ținând coarnele plugului, cîntă aleluia; asudînd secerătorul se mîngîie în psalmi și, tunzînd vița cu cosorul, vierul cîntă cîntece davidice“¹.

A stat acolo un timp. Ii plăcea viața dela țară. O spune și altă dată, recomandînd părăsirea Romei: „În locurile acestea răzlețe, unde primăvara umple de frunze noi și cîntece tot cîmpul, acolo se pot cînta mai bine Psalmii“, cîntecele religiei celei noi².

Dar gîndul lui nu era să se retragă, să se adăpostească pe unde oamenii nu pot pătrunde, nici să se piardă într'o singurătate care nu îngăduie altceva. Gîndul lui era să se informeze, să învețe lucrurile pe care nu le știa încă, să meargă la izvorul tuturor curenților care agitau și înfiorau societatea din timpul său. În felul acesta a fost la Antiohia, a fost la Alexandria, a străbătut regiunile Egiptului unde trăiau călugării după cea mai veche datină, a cunoscut cele trei clase ale monahismului egiptean, pe cere le și descrie cu amănunte precise. Și, după ce și-a făcut toată cultura aceasta, după ce și-a dat seamă de viața care s'ar putea petrece în deșert, de toate jertfele și suferințele fizice pe care le-ar cere această viață, s'a întors la Constantinopol. A cunoscut acolo pe Grigorie din Nazianza, unul din cei mai vestiți scriitorii ai Bise-

¹. „Quocumque te verteris, arator stivam tenens alleluia decantaŃ. Sudans messor Psalmis se avocat et curva attondes vitem falce vinitor aliquid davidicum canit“: epistola 46.

². Epistola 43: „Secretum arboris umbra. strata supter folia. Vere ager floribus pingitur et inter quaerulas aves Psalmi dulcius cantabuntur“.

ricii orientale; a cetit, pe lângă Eusebiu, pe Origen, împotriva ideilor eretice ale căruia a purtat o viață întreagă luptă învierșunată, ca ostaș care nu voia să-i ruginească sabia, ca străjer neadormit, gata să lovească, al credinței celei nonă.

Revenind la Roma, a fost foarte prețuit și de pe urma acestei largi experiențe, cum n'o mai avea nimeni, de Papa de pe vremea aceia, care nu sămăna de loc nici cu Papii Renașterii, călărind pe caii lor bogat împodobiți, cu tot felul de persoane mai mult sau mai puțin admisibile sub raportul bisericesc în jurul lor, și nici cu Papii politici, închiși în cetățuia lor, din timpul nostru. Episcop ca și ceilalți episcopi, dându-și samă că învățătura lui este o învățătură mai modestă, că puterea lui este o putere mai slabă, Damasus recunoștea bucuros că are nevoie de informatori. El însuși, ca și Siricius, urmașul lui, nu odată s'a adresat astfel lui Ieronim. Acesta văzuse însă prea larg lumea răsăriteană, el se prinsese de un prea mare dor de dînsa, călugăria Egiptului pusese prea mare stăpînire pe sufletul său, ca să poată rămămina în această societate, prea bine cunoscută criticelor sale. Și atunci s'a hotărît iarăși să rupă cu lumea, — data aceasta pentru totdeauna.

Tînăr încă, părăsește „Urbea”. S'a adresat către toată lumea „mondenă”, întrebînd cine merge cu el, nu pentru plăcute excursii, ci pentru a petrece o viață întreagă de lucru în depărtatul pustiu. Și atunci s'au găsit, firește, foarte puține persoane care să-l urmeze. Cu acele persoane, cu Paula, o luminoasă figură de Romană, plină de energie constructivă în credința ei absolută, cu fata Pauliei — căci ea avea mai multe fete, cărora Ieronim li adresează cele mai frumoase scrisori ale lui —, cu Eustochium, se îndreaptă el către Locurile Sfinte. Se făcuseră pregătiri — doar și funcționarii romani din regiu-

nile acestea își cunoșteau datoria! — pentru sosirea Pauliei, care se număra în aristocrația Romei: primire cu licitori, gazdă la pretură... Toate acestea au dispărut; le-a înlăturat prietena lui Ieronim și și-a ales o umilă celulă. După ce s'au așezat aici, ea a creat apoi trei mănăstiri de călugărițe în pustiu, lângă Betleem. Ieronim, din parte-i, s'a oprit în mănăstirea de călugări fondată de dînsul, în locuri pe care le descrie într'o formă de toată frumuseța: Marea nebună infuriindu-se de stânci¹ în jurul chiliuțelor de adăpost ale ostenelilor sale. Pe urmă a trecut la Betleem, și, iarăși, va descrie aspra lume, oameni și lucruri, de care era încunjurat.

Atunci, fiindcă și rugăciunea lasă momente în care sufletul obosit caută a se prinde de altceva decît de infinitul care nu poate cere în fiecare moment eforturile imense către dînsul, Ieronim a căutat ceva din lumea aceasta de care să se poată prinde pentru totdeauna. A început să învețe limba ebraică, lucru foarte greu pe vremea aceia, cînd Evreii considerau limba lor, cu cărțile scrise în ea, ca un fel de sfînt și misterios patrimoniu transmis de înaintașii lor, și ascundeau cărțile de pe care învățau. Pe furie ele erau strecurate deci din sinagoge către celula lui. Cu toate că graiul acesta i se părea în cele d'întăiu timpuri tot așa de greu de deprins, tot așa de aspru pentru urechea lui romană, care deprinsese de la început sunetele dulci, rafinate ale limbii elenice, cum i se părea lui Ovidiu pe vremuri graiul scitic sau getic al strămoșilor noștri, totuși a învățat evreiește perfect. Și, atunci, pătrunzînd opera sacră în autenticitatea ei primitivă, el a întreprins să revadă Scriptura, care exista în forma latină și grecească, după originalul ebraic, pentru

¹ Totam circa insulam fremit insanum mare et sinuosis montium illisum scopulis aequor reclamat.

Testamentul Vechiu. Opera aceasta prezintă dificultăți de nebiruit la început; aceste greutăți a isbutit el însă încetul cu încetul să le înlăture.

A apărut, prin urmare, mulțămirea lui, o nouă Scriptură, Scriptura de control, de verificare, care a supărat puțin spiritele conservative. În special s'a ridicat unul care supt raportul acesta era mai conservativ decât dînsul, care și el îl întrecea în conservatism supt alte raporturi; s'a ridicat Augustin cu argumente de bun simț. Însă argumentele de bun simț n'au niciun fel de putere asupra entuziasmului de care este prins învățatul, eruditul, care descopere lucruri nouă. A fost o ceartă îndelungată între cei doi mari Părinți, cu vorbe puțin cam acre, Augustin înfățișîndu și argumentele mai pe acoperitele, recunoscînd și dreptul adversarului, Ieronim însă răspunzînd cu psihologia lui particulară, aspră. „Eu sînt“, zice el¹, „ca boul cel bătrîn care, cînd pune piciorul jos, sfarmă“. Era un avertisment pentru Augustin. Africanul a încercat o împăcare, și ultimele lor scrisori cuprind chiar un fel de prietenie.

În fond, Augustin avea dreptate. Ca teolog, avea dreptate el, dar ca om de știință, cercetător, erudit, avea dreptate Ieronim.

Augustin credea că, decât s'ar face astfel de traduceri din evreiește, care să dea o altă formă singurei Biblii admise, mai bine s'ar traduce din grecește lucruri pe care literatura latină încă nu le are și pe care nimeni nu le-ar putea face mai bine decât adîncul cunoscător al limbii elenice care lucra acolo în pustiu². Căci, dacă se traduce Scriptura veche după original, iată ce se întîmplă: evreiește știe doar Ieronim și Evreii din Ierusalim, și, a-

¹ „Bos lassus fortius figit pedem“; epistola 101.

² Epistola 56 Cf. și epistolele 101, 103.

tunci, dacă se vede o divergență între forma veche, adoptată de două secole și la care poporul ține mai mult și între forma cea nouă, cine să dea lămuririle? Și Augustin amintește cum, la el, lumea s'a ridicat în contra formei celei noi și, episcopul fiind rugat să explice, a trebuit să recurgă la un Evreu. Și iată, prin urmare, un Evreu arbitru în lucruri care privesc creștinismul! Argumentele de bun simț ori de teologie ale lui Augustin nu puteau, de sigur, să fie răspinse, dar nu poate admira cineva în de ajuns imensa operă de răbdare neînfrântă în care și-a întrebuițat Ieronim viața întreagă, dindu-ni o basă de autenticitate a Scripturii în părțile ei mai întunecate, pe care nimeni nu era în stare s'o dea.

El singur ni zugrăvește la bătrânețele lui rămas singur în pustiu, unde zace luni întregi, în căldura frigurilor, pe când afară soarele verii arde totul supt razele sale; ni se zugrăvește „dictînd la o candelă mică cu ochii întunecați de vîrstă“: *ad lucernulam dictare caligentibus oculis senectute*. Așa era cînd a murit, lăsînd cel mai mare monument de învățătură care s'a ridicat în cele d'întăiu secole ale erei creștine.

Acum, dacă, după ce se cunoaște această viață, care este însăși o carte — și se poate întreba cineva dacă această carte nu este superioară chiar minunatelor cărți pe care alături de această viață ni le-a dat Ieronim, — se va întoarce cineva la scrisorile care cuprind, sincer, întreaga lui cugetare, el va fi pătruns de același respect. Spiritul mare nu ascunde nimic; tot ce găsește în sufletul lui se înfățișează direct. În unele părți e un soliloquiul în altele explicația învățatului către aceia cari-l întreabă; în cele mai multe cazuri este însă o conștiință care vorbește de-a dreptul, fără sfială și fără mla, către alte suflete.

Dacă e vorba să vedem care sînt elementele de perso-

nalitate ce se desface din aceste, scrisori, vom zice, pentru a cuprinde toate într'un singur cuvânt, că Ieronim este cu mult mai *roman* decât ceilalți. Mai roman, deși nu s'a născut la Roma, deși a trăit numai o mică parte din viața lui în Capitala Imperiului. Și, ca să 'nțelegem de ce, trebuie să desfacem sufletul lui în elementele din care se alcătuiește, — romane toate.

Ieronim nu este un inovator ; aceia ce au zis înaintașii și contemporanii lui, el o acceptă. Vom avea deci aceiași condamnare a lumii, nu numai în gâtelea, ci și în frumuseța ei, nu numai în rafineria, ci și în puritatea ei, în simpla grijă de sine însăși. Și el ca și Paulin — Augustin ceva mai puțin, — preferă omul nepieptănat, nespălat, rău îngrijit, duhlind a desgust față de lume. Icoana nu este simpatică, dar, pe vremea aceea, ideea maniheiană a opoziției dintre bine și rău stăpîniă prea mult chiar sufletele care totuși o osîndiau, pentru ca partea materială, a Satanei, să poată afla îndurare. Și pentru el sentimentele de familie, de care totuși vorbește de atîtea ori, sînt de o potrivă vrednice de osîndit ca și manifestările cele mai bizare ale luxului¹. „Nu cunosc“, strigă el, „pe mama mea dacă displace lui Dumnezeu“. Prietenilor li spune ; „Lasă lumea ! Dacă o să-ți plîngă nepoțelul din pragul casei, dacă o să-ți poruncească părintele, dacă mama o să-ți arăte sînul ce te-a hrăpit, nu-ți pese ; treci înaintea² ! „Per calcatum perge patrem, siccis oculis ad vexillum crucis evola“, „călcînd în picioare pe părintele tău, cu ochii uscați zboară către steagul crucii“. Și el e gata să

¹ Pentru lux, scrisorile 22, 38, 40, 52, 54, 77, 107, 117, 129.

² „Licet parvulus ex ore pendat nepos, licet sparso crine et scissts vestibus ubers quiubus te nutrrerat mater ostendat, licet In limine pater laceat, per calcatum perge patrem, siccis oculis

ardă moștenirea literară și artistică a antichității păgine. „Cinteele poezilor? Hrana dracilor!“ Iar, în ce privește elocvența, iudecă așa: „Este mai bune să spui cele adevărate rustic decît să întrebuițezi cuvinte retorice pompoase fără înțeles“.

Știa doar, dacă nu datorită de a iubi, dreptul de a plînge, și, într'un rînd, cînd moare Blesilla¹, una din tinerile lui prietene, căreia-i impusese la o vîrstă foarte fragedă toată asprimea vieții călugărești, așa încît lume-l acusa că el a omorît-o, în complicitate cu mama ei, care promise sfaturile aspre, îl vedem adînc mîhnit și emoționat, și cele mai frumoase cuvinte ale lui sînt acelea în care ni înfățișază pe fetiță „șovăindu-i de boală pașii și gîtu-i subțirel abia putînd sprijini fața palidă și tremurătoare, și totuși ținînd totdeauna în mîni sau pe Profet sau Evanghelia²“, după învățătura lui către fetele lui Isus, „greieri de noapte“: „ținînd cartea, somnul să te prindă și pagina sfîntă să-ți cuprindă fața care cade³“. Dându-și seamă că are și o parte a lui în această moarte, care și-a coborît prea de curînd întunerecul, el adaugă apoi: „Flevit et lesus Lazarum, quia amabat illum“, „a plîns și Isus pe Lazăr, fiindcă l-a iubit“. Dar mila lui cea mare nu e pentru durerea celor ce se smulg astfel de la Dumnezeu, ci pentru aceia cari în durerile lor îi samănă lui Hristos sărman și prigonit⁴. „Fiul omului“, strigă el bogăților, „n'are unde să-și plece capul, și tu măhuri

¹ V. și capitolele 39, 45

² „Vaçillabant aegrotatione gressus et pallentem ac trementem faciem vix collum tenue sustinebat, et tamen aut Prophetam aut Evangelium semper in manibus tenebat.“

³ „Tenenti condicem somnus obrepat et cadentem faciem pagina sancta suscipiat... Esto cicada noctium“.

⁴ Dar cf. „Mens ista quae plansit, sericarum vestium est.“ („Mintea aceasta care a plîns, e a hainei de mătase“).

porticele vaste și umpli spațiile largi ale palaturilor tale! ¹. Și aiurea, către cei ce împodobiau cu devoțiune Scriptura: „Aurul scînteie în litere, cu pietre scumpe se acopăr cărțile, și gol înaintea ușilor lor Hristos moare ²!“

Dar în concepția-i se amestecă și un element care-i aparține numai lui, care nu este al celorlalți. Ar crede cineva că supt masca de aspru călugăr a lui Ieronim se ascunde figura ironică, gata de neiertătoare, de miloasă satiră, a lui Iuvenal. Căci el este fără îndoială Iuvenalul creștin din veacul al IV-lea. Dacă vrea să vadă cineva Roma din acel timp în toate greșelile, în toate lipsurile ei de gust, în toate escesele ei față de bunul simț, în întreaga ei caricatură, tragică sau vrednică de batjocură, să-l cetească pe Ieronim. N'a uitat pe nimeni. Iată ce spune în ce privește pe călugărițe: „Se chiamă că sint călugărițe și după o masă îndoielnică ele visează apostoli! ³ Cu părul pe umeri ridică pe stradă fețele impudente.“ Apoi vin la rînd călugării cari stau pe la oameni bogați, îngrijindu-se ștrașnic să nu cumva să se îmbolnăvească gazda lor și să n'aibă cine li da de mîncare, călugării de societate, „scioli“, foarte „învățați“, printre femeile de obicei tinere. „Caută preoția și diaconia ca să vadă mai slobod femeile ⁴“. Avem societatea romană, cu visite și discuții zădarnice, cu tot meșteșugul de a-și pierde vremea: „Se vorbește degeaba, se strică vorba, se sfîșie

¹ „Filius hominis non habet uhi caput reclinet, et tu amplas porticus et ingentia tectorum spatia meteris“; epistola 14.

² „Aurum liquescit in litteris, gemmis codices vestiuntur, et nudus ante fores earum Christus emoritur“.

³ „Castae vocantur et nonnae. et post coenam dubiam Apostolos somniant“.

⁴ „Presbyteratum et diaconatum ambiunt ut mulieres licentius videant“.

cei absenți, viața străină se descrie, și, mușciudu-ne unul pe altul, unul pe altul ne consumăm ¹.

Avem prin el până și alinăturile false ale cenaculelor la modă, miorlăituri ca ale „Senatului 'de matrone“ : „mierea mea !“, pentru a arăta deosebita iubire față de cutare sau cutare, așa de prietenă pînă se închide ușa ².

Aceasta este de sigur la Ieronim o parte romană. Dar sînt și altele. Este și una care a folosit foarte mult Bisericii : constanța absolută, plină de abdicare în ce privește gîndul, față de „catolicism“, de „ortodoxie“. El nu discută ; este mulțumit cu ce i s'a dat. Are *la foi du charbonnier*. „Bătrîn, voi ținea credința în care ca tînăr am fost renăscut ³“. Odată fixată, credința îi ajunge. N'a fost om care să urască mai mult eresia pentru îndrăzneala ei, pentru obrăznicia ei, pentru pretențiile și absurditatea care se ascund în ea decît Ieronim. Și desperat, în anii de bătrînețe striga : „Eresia nu vrea să moară !“. Cînd se împacă, atunci, cu Origenienii de la Ierusalim, el spune : „Am unit minile noastre, ni-am dat pacea, dar n'am primit eresia ; am făcut aceasta ca voi să fiți catolici, iar nu noi eretici ⁴“. Și mai departe : „Oricine ești, aducător de dogme noi, te rog să cruți urechile romane... Să cruți credința, pe care principele apostolilor a așezat-o și a întărit-o cu garanția sa, gloriosul Sfîntului Petru. Roma hotărăște !“. Și altă dată : „N'am avut vre-odată altă credință decît aceia pe care am expus-o mai sus,

¹ „Itur in verba, sermo teritur, lacerantur absentés, vita aliena describitur, et, mordentes invicem, consumimur ab invicem“ ; epistola 43.

² Epistola 52.

³ „ Illam senex tenebo fidem in qua puer renatus sum“.

⁴ „Dexterar iunximus, pacem dedimus, oon haeresim recepimus. - Ut vos essetis catholici, non ut essemus haeretici“.

adecă pe care Biserica Romană și a Alexandriei și a noastră a Aquileii o predică, și la Ierusalim se laudă.¹

Cum vechii Romanii se țineau de legislația elaborată în desvoltarea seculară a societății, așa se ține el, și de spirit, și de literă². Refusă, chiar în numele celei mai înalte filosofii, chiar în numele eredinței celei mai îndreptățite, să facă a merge cu un pas înainte, care lui s'ar părea un pas în lături, credința care s'a fixat înainte de dînsul. Este evident că dorința aceasta de o autenticitate fixată odată pentru totdeauna³, înfigerea aceasta a credinței lui, asemenea cu felul cum se înfigeau temeliele unui monument roman, este un element care aparține Romei păgîne. Orientul nu se mai sătura de discuți; Galia nu se mai sătura de elocvență, indiferent dacă prin elocvența aceasta contururile credinței se slăbiau puțin prin coloarea retorică⁴. Lui nu-i trebuie așa ceva. El are odată o piatră de temelie și n'o părăsește pentru nimic în lume.

Dar partea care este desigur mai simpatică la dînsul după felul nostru de a judeca și simți este și partea cea mai romană din întreaga lui psihologie. Înțelegem foarte bine cum creștinul urăște trecutul păgîn al Romei, înțelegem pe Augustin, cînd după prada Romei de către

¹ „Quisquis es asertor novorum dogmatum, quaeso te ut parcas romanis auribus“. Cf.; „Urbs Roma quam princeps Apostolorum... fide sua confirmavit, gloriosus Petrus... Ego enim praeter hanc fidem quam supra exposui, id est quam Romana Ecclesia et Alexandrina et Aquileiensis nostra quaeque Ierosolymis praedicatur, aliam non habui unquam, neo habeo, In Christi nomine, nec habebo“. Omnes apostolorum successores sunt: epistola 146.

² „Aliud littera, aliud mysticus sermo“.

³ V. epistola 71.

⁴ V. epistolele 37, 125.

Alaric, la acușările păgînilor cã din cauza creștinismului s'a fãcut acest lucru, cã, dacã templele ar fi fost cercețate, dacã tradiția de odinioarã a Romei, dacã patriotismul legat de cultul strãmoșilor s'ar fi conservat, niciodatã puhoiul acesta barbar nu ar fi trecut peste scãrile monumentale ale templelor, înțelegem cum el rãspunde bătîndu-și joc de credința Romei pãgîne în pãrțile ei împrumutate de corupție, de nerealitate și de nelogica ei.

E ușor ce fãcea Augustin, dar e și urit. Trãia încã în credința aceia primitivã atîta poezie simplã, atîția oameni muriserã crezînd lucrurile acelea naive, copilãrești! În ce fãcea el, e un fel de desgropare a morșilor cu cușitul logiceii și de aruncare a oaselor iubite și plîns.

La Ieronim nu este așã. Pãnã la sfîrșit el a rãmas Roman, și tragedia vieții lui a fost aceasta: Îl durea inima de Roma depãrtatã și el nu lãsa Betleemul. Cîtã deosebire între dînsul și Ovidiu, care, aici, la Tomi regreta numai luxul și destrãbãlarea Romei, fãrã ocupație, pe cînd, în ocupația lui absorbantã, Ieronim regretã ceia ce dusesse în sufletul lui din Roma. Și el poate spune cã Roma este pedepsitã pentru pãcatele sale, și o și spune, dar o spune plîngînd. Și durerea lui pentru toate suferințele Romei, jalea lui pentru steagurile Romei plecate totdeauna, i-au sfîșiat inima în anii lui de bãtrînețã. Cele mai frumoase rînduri ale lui sunt cele consacrate acestei intime simțiri.

„Vãd cãsuțele pe jumãtate dãrîmate, care au scãpat din minile barbarilor, aud de adormirea multor frați și multor surori¹“. „Precum la început n'a fost nimic mai tare și mai resistant decît Imperiul Roman, astfel la sfîr-

¹ „Romanae urbis obsidio multorumque fratrum ac sororum dormitio... Atque ita consternatus obstupeo, ut nihil aliud dietim ac noctibus nisi de salute omnium cogitarem“.

șitul lucrurilor nimic nu este mai slab, căci în războaiele civile și contra deosebitelor națiuni am ajuns să avem nevoie de ajutorul altor neamuri ¹. Roma însăși în centrul ei se luptă, nu pentru glorie, ci pentru viață; ba nici măcar prin luptă, ci cu aur și cu toată averea ei își răscumpără vtața ². „Lumina cea mai puternică de pe pământ s'a stins, ba s'a tăiat chiar capul Imperiului Roman, pierzându-se Roma. Ca să zic mai bine, într'un singur oraș a pierit lumea toată ³. Și înfățișează pe aceia cari cerșiau, supt ochii lui, căci barbarii — Hunii dela 394 ⁴. — prădaseră până la dînsul: „După nevoile acestei vremi crute, și fără amestecul săbiei destul de bogat este și acela care nu cerșește... Nu este țară care să nu cuprindă astăzi pribegi romani. Copii știu lacrimile mai curînd de de cît rîsul ⁵. „Auritul Capitoliu este acoperit de murdării, de funingine și de pînză de păianjen ⁶. „Lumea se mișcă din sălașurile sale... Să ni depărtăm puțin urechile

¹ „Sicut enim in principio nihil Romano Imperio fortius et durius fuit, ita in fine rerum nihil imbecillius, quando et in bellis civilibus et adversas diversas nationes aliarum genitum barbarum indigemas auxilium“.

² „Roma in gremio suo, non pro gloria, sed pro salute pugnare. Imo ne pugnare quidem, sed auro et cuncta supellectile vitam redimens... Quid salvum est, si Roma perit?“; epistola 123.

³ „Clarissimum terrarum omnium lumen extinctum est, imo Romani Imperii truncantum caput, et, ut verius dicam, in una Urbe totus orbis interit“.

⁴ Epistola 77

⁵ „Nobiles quondam utriusque sexus atque omnibus divitiis affluentes suscipit mendicantes. Satis dives est qui pane non indiget... Urbs incluta et Romani Imperii caput uno hausta est incendio; nulla est regio quae non exsules romanos habeat... Ante lacrymas scitura quam risum“.

⁶ „Auratum squallet Capitolium, fuligine et aranearum telis omnia Romae templa cooperta sunt“; epistola 106.

ca să nu se audă osînda sîngelui și să nu plîngem su-
fletele celor uciși“. „Între Constantinopol și Alpii Iulieni
zilnic se varsă sîngele roman... Prin păcatele noastre
barbarii sînt tari, prin vîțiile noastre e învinsă oastea
romană ¹“. Și la venirea veștilor rele „i se oprește
glasul și plînsul întrerupe vorbele lui cînd dictează ²“
„Tu, oraș care ai fost odată cap al lumii, ești acum
mormîntul poporului roman ³“.

Și de aceia iubim mai mult pe Ieronim: fiindcă n'a
creat o prăpastie între lumea tuturor datoriiilor de pe
pămînt și între lumea tuturor amintirilor de dincolo de
morminte, închizîndu-se în cetatea unui nemilostiv crești-
nism, cu abdicare de la viață și desertare de la patrie!

¹ „Inter Constantinopolim et Alpes Iulias quotidie romanus sanguis effunditur“; epistola 60.

„Nostris peccatis barbari fortes sunt, nostris vitiis romanus superatur exercitus“: *ibid.*

² „Terribills de Occidente rumor affertur obsideri Romam et auro salutem civium redimi spoliatosque rursum circumdari, ut post substantiam vitam quoque perderent. Haeret vox et singultus intercipiunt verba dictantis. Capitur urbs quae totum regit orbem, imo fame perit antequam gladio pauci qui caperentur inventi sint“.

³ „Urbs tu, quondam orbis caput, romani populi sepulcrum es“ : epistola 130.

Sf. Ioan Hrisostomul.

Cei trei reprezentanți ai spiritului creștin din veacurile al IV-lea și al V-lea cari au fost înfățișați până acum aparțin Părinților latini, Părinților apuseni. Trebuie, deci, ca, față de dinșii, să se cerceteze și un reprezentant al Părinților cari aparțin Bisericii Răsăritului. Vom înfățișa dintre ei pe unul singur, și nu fiindcă am crede că literatura bisericească din Apusul Europei este superioară în acest timp literaturii din lumea răsăriteană. Ci pentru că, dacă e imposibil să se înfățișeze din toată literatura bisericească latină o figură care să represinte în toate elementele ei viața religioasă a acestei părți occidentale a creștinătății, în Orient avem una, pe Sf. Ioan Hrisostomul.

E oriental, nu numai prin locul unde a îndeplinit cele mai înalte funcțiuni arhieresti și prin acela unde și-a sfârșit zilele, ci prin firea sa întregă. Doar și Ieronim atîția ani a stat supt același soare și el s'a despărțit cu totul de Apuseni, așezîndu-se în chilia lui de la Betleem, așa încît s'ar putea crede că într'însul se descopere legătura dintre literatura bisericească a Apusului și literatura bisericească a Răsăritului. Ne-am înșela însă foarte mult; nu faptul că un om se desparte de pămîntul său și se așează în alt pămînt îl face să părăsească în același

timp și tradițiile pământului de unde a venit pentru ale pământului unde se așează.

De fapt, Ieronim a rămas, în spiritul său, în natura ocupațiilor sale, în direcția acestor ocupații, până la sfârșitul vieții sale un înstrăinat. Mănăstirea lui din Betleem, ca și cele trei mănăstiri pe care le-a întemeiat Paula, sînt niște oaze ale spiritului apusean în această regiune a Orientului. Călugăr, schivnic fără îndoială, dar de o călugărie avînd cu totul alte rosturi decît călugăria răsăriteană și de o schivnicie care-și înțelegea altfel misiunea de cum o înțelegea aceia care se găseau ici-colo și în regiunile acestea răsăritene. Călugăria lui de organizare, de disciplină, de luptă, nu este fără îndoială un prădus al Orientului. Spiritul combativ, tendința de a căuta la adversar anumite puncte împotriva cărora să se îndrepte toată furia polemică sînt iarăși lucruri caracteristice pentru Apuseni, dar străine cu totul lumii orientale.

Aici, în Răsărit, cum se va vedea la Sf. Ioan Hrisostomul, este un fel mai larg de a vedea lucrurile și, în ce privește sentimentele, un fel mai adînc de a le interpreta. Anume formule în adevăr romane ale lui Ieronim sînt inimitabile; darul de a reda în cîteva cuvinte legate cum este piatra monumentelor antice, nu numai o cugutare, dar esența unui întreg șir de cugetări, nu-l găsim în Răsărit niciodată. Dar aici o să răsflăm o atmosferă mai umană, o să simțim o căldură mai prielnică sufletului, ne vom găsi într'o apropiere cu mult mai mare și cu mult mai mișcătoare de toate suferințele, de toate nevoile și desnădejdele omenești. În această privință fără îndoială că Părinții Răsăritului, care-și găsesc expresia lor cea mai deplină în Sf. Ioan Hrisostomul, sînt superiori celor din Apus.

Deci din elementele de explicație care au fost date cu privire la Ieronim, mai nimic nu poate servi pentru înte-

legerea spiritului, nu complex, dar foarte puternic, care este Hrisostomul S'ar putea oare întrebuința față de acest mare Părinte din Răsărit același sistem ca pentru Apusenii studiați până aici: anume de a prezenta întâiu cariera lui ca om pentru a ajunge pe urmă la scrierile lui și a căuta spiritul care domină aceste scrieri? La această întrebare trebuie să zicem: nu. Dacă este unul la care să nu se poată întrebuința procedeul, așa de comod, al istoricilor cugetării și literaturii, adevărat de a tăia o biată viață omenească în bucățele și a le eticheta cu numere de ordine, trecînd de la unul la altul fără o altă legătură decît succesiunea capitolelor, este de sigur marea personalitatea religioasă, și în același timp și personalitatea politică, umană, care e Sf. Ioan Hrisostomul. Dar, pe cînd la Ieronim viața a dominat scrisul, dincoace trebuie să urmăm calea opusă, fiindcă la dînsul scrisul a dominat viața. Atîta vreme cît a fost scriitor, orator, n'a avut o viață. Cînd scrierile lui încetează, cînd comunicația cu publicul imens care era în legătură cu el este tăiată prin lovitura dată de împăratul, atunci viața lui este cu mult mai importantă decît activitatea lui de cuvîntător. Cea d'întăiu activitate încetează odată cu catastrofa constantinopolitană, cu căderea din Patriarhie, cu trimiterea în exil, cu îndelungatele suferinți care au întovărășit acest exil și s'au mîntuit cu moartea lui silnică.

Prin urmare să începem de la sentimentele dominante ale vieții sale, punînd în legătură viața lui cu dînsule, pentru ca pe urmă să se atingă, într'un chip mai pronunțat biografic, ultimii ani din viața lui.

N'ar trebui să se creadă însă că între Sf. Ioan Hrisostomul și între contemporanii lui apuseni nu este nicio legătură, Evident că interpretarea personală este alta la dînsul. Această interpretare personală corespunde altui

cer, altui soare, altor împrejurări, altei rase. Omul acesta, născut în regiunile asiatice, purtând adânc pecetea deosebitoare a Asiei, omul acesta născut (la 347) lângă Antiohia, unde și-a petrecut cea mai mare parte din tinereța lui, el care acolo a căpătat dezvoltarea strălucitelor însușiri de vorbă, este altfel alcătuit în țesătura fizică și în esența morală a personalității sale decât aceia pe cări ne-am învățat a-i cunoaște. Altă natură, alt singe, alte împrejurări de viață. Prin ele deosebirea dintre dînsul și ceilalți e netăgăduită. Dar, iarăși, nu trebuie să-și ascundă cineva elementul comun între acest reprezentant unic, deplin, al scrisului și al cuvîntării bisericesti în Răsărit și între aceia cari-i corespund cronologic în părțile apusene: acest element comun este interpretarea ultimă a vieții care se întîlnește și la unii și la ceilalți. Și el ca și Sf. Augustin, oricît s'ar lupta pentru unitatea divină, exclusivă a lui Dumnezeu supt raportul dualist, vede viața ca o luptă între Dumnezeu cel bun și Dumnezeu cel rău, pe care Biserica l-a îmbrăcat în piele neagră, izgonindu-l în lad,

Persecuția aceasta, obsesiunea aceasta a diavolului — Paulin, ca și Ieronim, întrebuintează termenul popular de „zabolus“ pentru „diabolus“, — este unul din caracterele dominante ale scrisului lui Augustin. Până la sfîrșitul vieții lui el se străduiește să înlătore partea mai pronunțată maniheiană din această opoziție între cele două puteri prin care se ține lumea, să facă prin argumentele sale un rost mai mic zeului celui rău, să-și strîngă dracul la pîrete. Izbutește și nu prea. Se vede că ar voi să dea mai mult lumea lui Dumnezeu și, cu toate acestea, la fiecare colț al cugetării sale, întîlnește „dușmanul“. S'ar putea aștepta cineva, dat fiind caracterul particular de impresionant al zeului negru, ca el să joace un rol cu mult mai mare în cuvîntările Sfîntului Ioan Hrisostomul. Căci fericirile cerului sînt fără îndoială ispititoare și pentru omul obișnuit,

care nu-și dă osteneala să cugete prea mult, ispitele cerești sint puternicul argument pentru a-l îndrepta pe o cale bună, dar ladul, cu focul lui veșnic, cu chinurile lui neîncetate, cu străjerul lui neadormit, ladul acesta totdeauna a impresionat enorm ascultătorii. Spre cinstea Hrisostomului, care dă în felul acesta o dovadă de bun gust, el vorbește mai rar de cum s'ar aștepta cineva de la un predicator către mulțimile cele mari, către oamenii fără cărți, fără filosofie, mai rar de cum s'ar aștepta de la un cuvîntător deprins a vrăji înaintea auditoriului figuri și scene impresionante, de la un Răsăritean fierbinte, trăit în atmosfera caldă a Asiei, -- de diavol, care, cum zice el, „vicleană fiară este și nesățioasă“¹.

Întilnim apoi, în afară de rămășița aceasta de maniheism netăgăduită, care consistă în a atribui spiritului celui rău un rol de neconținută concurență în rosturile lumii -- și spune într'un loc Sf. Ioan Hrisostom că „puțin de i s'ar fi dat diavolului un loc mai mare, lumea nici n'ar fi putut să se țină pe temelie“ și deci Dumnezeu l-a redus, pentru că făptura sa, care este lumea, cu toți oamenii și viețuitoarele din ea, să poată trăi, -- încă un element care este comun între Augustin și Sfintul Ioan Gură-de-Aur. La Augustin una din preocupările de căpetenie e fost originea răului. El nu voiă ca răul să fie divin nici într'un chip; în bunătatea nesfirșită a lui Dumnezeu nu se poate amesteca această pată, care este răul. Nu voiă să vadă în Dumnezeu un osînditor, care hotărăște ca o lume întregă să trăiască nenorocită, doar pentru a căpăta din nenorocirea ei o armă împotriva acelor care ar fi dispuși să meargă și dinșii tot împotriva voinței sale. Vechea și îndelungata problemă a ori-

¹ Traducerile sint cele vechi românești din *Mărgăritarele fraților Greceni* (1691).

ginii răului îl preocupă și pe Hrisostom. El însă nu este un filosof, ci un cuvîntător înaintea de toate și, mai mult decît atît, o mare inimă duioasă, în stare să biruiască toate primejdiile lumii, să părăsească orice, viața însăși, de mila celor săraci și apăsăți. Prin urmare la acesta, care este om înaintea de a fi scriitor și cuvîntător, care fiind scriitor și cuvîntător, amestecă numai atîta gînd cît îi trebuie, date fiind tendințele vorbirii și ale scrisului lui și lumea specială către care se adresează, la dînsul este natural ca problema care exista în sufletul lui, care-l chinuia și pe dînsul, să apară mai redusă. O soluție originală de sigur că nu putea să deie, soluția lui Augustin fiind singura posibilă, că, adevărat, răul există numai fiindcă l-a introdus *omul* în lume, iar nu fiindcă Dumnezeu l-a lăsat să fie. Și el va zice: „pentru bună voia lui fieștecine se face, au bun, au rău“.

S'a văzut în analiza operei lui Paulin de Nola rolul cel mare pe care-l joacă la acest liniștit dărîmător de societăți și nimicitor de State, la acest dulce negator și sfărîmător al trecutului întreg, elementul prieteniei, al legăturii libere dintre oamenii cari au aceleași credințe și înțeleg a-și organiza viața pe baza lor, sentimentul idilic, așa cum îl întîlnim într'o formă mult mai rafinată și de loc religioasă, în secolul al XVIII-lea, acea prietenie care și ea formează unul din caracterele deosebitoare ale celor d'întăiu veacuri apostolice.

Ei bine, și la Sf. Ioan Hrisostomul, de și el nu este *dominat* de nevoia comunicației neconținute cu prietenii săi, de și nu-și revarsă sufletul înaintea de toate în scrisorile sale, care sînt și tîrzii, din anii de nenorocire, întîlnim totuși o foarte frumoasă apologie a prieteniei: „Mai bine iaste să umble omul întru întunearec decît să n'aibă priatени“. De multe ori și în visuri îi vedem și vorbim cu dînșii. Ci și numai cu pomenirea priatenului

se bucură neștine și are veselie... Mai bine iaste noao s nu lumineaze soarele decît să ne despărțim de priiateni noștri“. Ba găsim și la dînsul, cînd e vorba de pierdere-a unui prieten sau a unei rude, acea sfișiere de inimă pe care Augustin n'o îngăduie nici la căpătiul mamei sale moarte, scusîndu-se înaintea lui Dumnezeu pentru durerea care-i frămîntă ființa în acest moment, și pe care Ieronim o iartă numai pentru că „și Isus a plîns pe Lazăr, căci l-a iubit“. Găsim și la el ca și la Paulin, pe lîngă condamnarea durerii care uită de Dumnezeu și de soarta cerească a celor cari au plecat dintre oameni, aceea rezervă înduioșătoare, sprijinită pe însăși atitudinea Mîntuitorului în ceasul cînd Lazăr a plecat de lîngă el Ni este îngăduit să plîngem, „cum au lăcrămat și Hrisotos pentru priiatenul Lazăr“.

De alminteri toată partea relativă la cei morți este la Sf. Ioan Hrisostomul de o duiosie și o frumuseță care nu se întilnește la niciunul din scriitorii timpului, nici în Apus, nici în Răsărit. Iată ce zice el într'o predică consacrată numai răposaiilor și amintirii lor: „leșit-au fără veaste ș'au zburat ca niște rîndureale cu bune glasuri, zburat-au ca niște turtureale pustnice și prea curate. Despărțitu-s'au de turma noastră ca niște miei. Mutatu-s'au den staol, și suspină oile. Lăsat-au cuibul nostru, și-i strigăm ca niște pui ai lor mici... Că voao v'au fost și de folos moartea, iară noao ni-ați făcut mare scirbă“. Și infățișînd ceasul mare al omului care se sfișește, el zice: „Pre care văzîndu-i, noi alergăm și plîngem, și ținîndu-i de mâinile lor, îi rărutăm și-i udăm cu lacrimi, și șteargem sudorile feței lor și li sărutăm ochii“. Iar însuși acela care se desparte de lume este făcut să vorbească astfel: „Ce am văzut, am crezut, și cum am lucrat, am dobîndit. Ducumă și nu cunosc unde merg... Că ce-mi aprindeți luminări, fraților, că eu nu mi-am a-

prins făclia sufletului meu!". Și, mai departe, despre dînsul: „Iată trez și se duce, conțeni și tăcu; cel mare și viteaz, cel tiran și silnic, cel înalt și spre toți groaznic zace ca o oaie" îngenunchiată. „Cel mult decît mulți se făcu ca nimenea, cel ce lega se leagă, și iată că-l duc". Și vorbesc prin graiul lui aceia cari au fost: „Și noi oarecînd în lume ne-am trufit și ne-am împodobit, și cu mirosuri ne-am uns, și-am iubit, și ne-am bucurat, și ne-am desfătat".

Toată partea aceasta, dar, este un element comun între literatura Apusului și literatura Răsăritului. Mai sînt poate și alte elemente comune, dar nu între *toată* literatura Apusului și între scrierile Sfîntului Ioan Hrisostomul. Este partea de satiră. În această privință fără îndoială că el samănă cu Ieronim. Este însă foarte mare deosebire între el și acesta, chiar atunci cînd satira unuia ca și a celuilalt atinge aceleași păcate omenești și aceleași categorii de oameni chiar, aceleași contrafaceri ale creștinismului, greșeli în care unul și altul vedeau de o potrivă o caricatură a vieții bisericesti pe care ei o voiau deplină și curată. Numai cît sensul criticei unuia și sensul criticei celuilalt se deosebesc. Adese ori descoperim la Ieronim pasiunea personală, duhul de răzbunare. Cineva l-a provocat? Îi răspunde. Cineva i-a adus o jignire?

O răzbună. Este, totuși pe lângă sfînt, omul; omul care înfruntă alt om, voința omenească, ce caută să zdrobească în luptă altă voință omenească. Este, dacă se poate întrebuița acest termin, este în acest om sfînt și puțină *răutate*. Răutatea lui, și o răutate de împrumut. E un cetitor al lui Iuvenal, un cetitor al marilor poeți satirici ai Romei. Îi place să întrebuițeze versurile lor cu dibăcie, le amestecă în scrisorile sale și ni dă astfel

o literatură *mușcătoare* asemenea cu literatura mușcătoare a păgînilor.

Sf. Ioan Hrisostomul este de altă părere; el spune: gura aceasta nu ni s'a dat ca să mușcăm, cum mușcă cîinii. Și, potrivit cu acesta, înfățișează, fără îndoială, excelente scene din viața contimporană, zugrăvite cu a-dîncă pătrundere și cu o însușire deosebită de a caracteriza. Dar se vede foarte bine că el a acă o întreagă categorie socială, un singur defect al ființei omenești, fără ca pentru aceasta să amestece înlăuntru reminiscențe sau să satisfacă răsbunări. Dacă n'am avea un alt izvor pentru a cunoaște lumea bizantină din veul al IV-lea și al V-lea, am putea să recurgem cu deplină încredere la Sfintul Ioan Hrisostom. Nu este de loc tipic, cum sînt mai toți scriitorii bisericești, împumutînd de la alții, spunînd în același fel cum au spus înnaintașii aceleași lucruri, de un caracter moral indubitabil, dar care nu înfățișează colorat viața contimporană aceia pe care o caută istoricul, supt toate raporturile. Viața contimporană se presintă însă la dînsul pentru a fi condamnată, senin, impersonal, în totalitatea ei: și la Antiohia, cînd era un simplu predicator — au vrut să-l facă preot, și a refusat această onoare, desvinovățîndu-se pentru că nu primește —, și la Constantinopol, cînd imensele aclamații ale mulțimii l-au chemat în fruntea Bisericii Romei, celei nouă, cînd a ajuns Patriarh, cînd o lume neînfrînată se îngrămădia în jurul lui, așteptînd de la dînsul noi îndrumări către credința cea adevărată,—ceia ce a simțit-o și Împăratul și sfîrșitul vieții lui a fost determinat tocmai de acest antagonism fatal. Căci nu cu anecdote de felul aceleia că Împărăteasa Eudoxia s'a supărat pe el pentru căutare sau cutare motiv se cuvine a se explica lucruri care sînt în legătură cu curenteleele mai mari, cu luptele hotărîtoare ale unei epoce. Nu, ci toată societatea aceasta o cunoștea

adînc, și o ură. O ură în luxul ei, o ură în minciuna ei, o ură în prefăcătoria ei, în talentele ei, în toate. Și chema pe toți săracii lumii, mii și mii de oameni, ca să li spună ura lui, pe care numai un singur lucru o putea desarma: dispariția tuturor păcatelor vieții exterioare într'o viață nouă, interioara, înlăturarea acelei contraziceri, scandaloase pentru cugetul său drept și pentru credința sa adîncă, între ceia ce omul pare a fi și ceia ce este în realitate, între misiunea care-i este dată pentru *toți ceilalți* ca și pentru el, și între misiunea pe care și-o atribuie el însuși, numai pentru persoana sa.

Nu este nimic din ce se petrece în lumea această bizantină care să nu fie atins de biciul lui de foc. Avem pagini întregi consacrate petrecerilor timpului, pe care le condamnă, în sentințe naive, nedrepte. Condamnă teatrul supt toate înfățișurile lui: „ceia ce fac chipurile păgînilor și-și schimbă fețele lor și glasurile și joacă, ceia ce se îmbracă cu haine femeiești...” Aiurea biciuește alergările de cai și pe toți „sportsmen”-ii epocii lui, muștrînd și lumea care se îngrămădește acolo. El spune: în biserică nu veniți, unde este și acoperișul material și acoperișul moral, dumnezeiesc, și vă îngrămădiți, ori de o fi vreme bună, ori de plouă, în bătaia vîntului, prin locurile unde sînt alergările de cai?

Căci nu era amabil nici cu publicul lui; de loc. S'a întîmplat într'un rînd că a venit cineva să aprindă lumînările în biserică și, cum e omul, capetele se întorceau spre acela care umbla cu lumina. Și atunci el li-a zis: Eutihie a căzut de pe fereastră în momentul cînd vorbea Apostolul în biserică, și cu toții erau așa de mult cuprinși de cuvîntul acestuia, încît moartea lui Eutihie însuși nu i-a putut cutremura. Li făcea observații serioase în ce privește zăbava venirii la biserică. Numai cîteva ceasuri din zi veniți și vi le pierdeți gîndindu-vă la lucruri care

sînt străine de biserică! În biserică vă petreceți toată vremea, spune el, „cascănd și dormitînd“, „scărpînîndu-vă și căscînd la rugăciunea noastră“. „Te lenevești și caști, și-ți schimbi picioarele unul peste altul“ „Stai la biserică și la frumuseațe striină privești“

Prin urmare viața publică în marile ei manifestări îi era antipatică. Cînd trecea atletul pe străzile Constantinopolului cu lume în jurul lui, în aclamațiile mulțimii care-l urmăria pretutindeni, trupul frumos, care reprezintă biruința prin încordarea puterilor fizice, i se părea Sfintului o jignire a credinții creștine, a vieții care decurge din această credință. În glorificarea aceluia corp omenesc, el nu vedea decît idolatria tinei și n'avea dreptate, fiindcă Dumnezeu nu l-a creat doar acest biet trup omenesc pentru ca să nu-l îngrijim, ca să-l lăsăm să se prefacă din viu în tina de care vorbește Hrisostomul și la care în mod fatal va ajunge, dar la vremea lui, iar, atîta timp cît n'a fost prefăcut în tină, și el este sacru, ca parte nobilă a Creațiunii. Cum nimeni nu azvîrle cu pietre în florile copacului de primăvară, fiindcă ele vor fi peste cîteva zile praful veșted pe care vor călca picioarele trecătorilor, tot astfel nu trebuie să se arunce piatra batjocurii împotriva corpului omenesc, în frumuseța și puterea căruia se înfățișează dumnezeirea, întocmai așa cum se manifestă în simțirea cea mai înaltă în jertfa cea mai desăvîrșită. Fără îndoială este o gravă greșală a ascetismului asiatic. Fiindcă lucrul acesta vine mai de departe decît Hristos, vine din vremurile de chinuri ale păgînismului din Siria și ale părții binecuvîntate de Dumnezeu cu mult soare și blăstămate cu acest supliciu omenesc, trecut din veac în veac, al ascetismului.

Îi e necaz și pe cei cari-și pierd vremea și nu cetesc cărțile ce stau aruncate într'o ladă unde nu umblă mîinile niciodată. Îi e năcaz pe cei mîndri, ce-și ridică sprin-

cenele și „se umflă în piept“. Îi înfățișează trecînd cu alaiu, călări,— lumea sau, cum zice traducatorul român, „ciocoi“ lor,—lăsîndu-li calea, „ca să aibă loc larg să treacă dobitocul cel cu patru picioare“, „ca și cum ai umbla asupra văzduhului, și, de ai putea, ai face aripi să nu calci pe pămînt“. Dar „toate acestea sînt cîlți aprinși, bășici pe apă“.

Iar aceia cari umblă continuu preocupați de înfățișarea lor, sînt pentru el „rîmători carii caută tot jos la pămînt și se tăvălesc în gunoiu“. Toate podoabele și petrecerile vieții sînt înfierate: „cei cari cu timpene și cu jocuri beau vinul, ceia ce zic: să mîncăm și să bem, că mîine avem să murim, cei cu zicături, cu așternuturi moi, cu perine cusute cu aur, cei cari chiamă la boli vrăjitori și descîntători“, aceia cari au îmbrăcămîntea lor zugrăvită „cu bălauri și aspide“, „cu mîneci pînă la deagete și cu gulere late“, să cate la proorocul Ilie „cu cojoaca lui cea veche“. Femeile care-și pierd vremea ducîndu-se la „zlătari“ — argintarii timpului — și care stau prea aproape de zlătar „ca să nu li se fure sîrma“ din hainele lor, să cugete la martirele despoiate. Până și îngropările solemne îi displac: „făcliile ceale poleite ale popilor, tulburarea muierilor împreună cu a organelor“...

Și, în fața acestei vieți artificiale, rafinate, care degustă pînă la sfîrșit pe oricine, în fața acestei false vieți, el presintă alta, simplă și adevărată: presintă și viața pustie a ascetului, dar și o viață din lume mai bună decît dînsa. Se poate zice că dintre toți Părinții bisericesti n'a fost unul care să iubească mai adînc natura, s'o înfățișeze cu o mai încîntătoare sobrietate de stil decît el: natura, pe care o cunoștea de acasă ca și natura teribilă în mijlocul căreia a fost trimis în surgun, locurile acelea din Caucas, în care și-a petrecut, în odaie afumată, anii de prigonire.

„De vei să aibi puținția mîngiere în sufletul tău, nu merge la sbor și la jocuri; numai mergi la grădini, la riuri, la bălți și la livezi și la pometuri de ascultă pe greieri carii cîntă toată zioa“. Pagini asemănătoare cu paginile, citate, din Ieronim.

În același timp cînd condamnă toată această lume, el dă ceva în loc. Îi trebuie o societate de oameni sinceri și simpli, de oameni cari să aibă conștiința zădărniceii, lipsei de sens a acestei vieți. Îi trebuie numai o comunitate frățească între acești creștini adevărați, și-i trebuie înaintea de toate, în această comunitate frățească, o nesfîrșită milă pentru omul de jos. Nici într'o literatură, afară doar de unele pagini ale vechii scripturi budiste, nu este *cultul* acesta al sărăciei. Era împotriva bogăției sterpe, împotriva sufletului care nu înțelege în bielșugul lui suferința celui alt, a celui ce nu iartă și nu iubește.

Cînd e vorba de dușmanii de aici, el zice: „Să ni aducem aminte de vrăjmașii noștri și până sînt vii, și după moartea lor să ne rugăm pentru dînșii, și încă mai virtuos pentru cea ce ni-ar fi făcut multă pagubă și rău“. Iar, în ce privește viața săracilor, și datoria celor de sus și celor bogați față de ei, el se exprimă în formule ca acestea: „Să nu zicem că iaste om bun acela care nu face nici rău, nici bine... Pre săraci, nici ca pre cîinii tăi nu-i ai“. „De multe ori“ — aici vorbește Mîntuitorul însuși, pe care-l aduce înaintea ascultătorilor, — „de multe ori am venit la casele voastre în vreme de iarnă tare și grea, și am fost gol și desculț, și nici a grăi nu puteam de greul frigului și al gerului, iară voi m'ați scos afară, și m'ați gonit, și m'ați ocărît, și nici ca pe un cîine nu m'ați socotit“. „Pe cîini îi hrănești“ spune El, „caii îi îngrășați, dobitoacele grijați, și vă era aminte de oi și de porci și de măgari, iar mădularele mele, carii sînt săracii și bolnavii, nici cum nu i-ați miluit. „Mulți au

murit de foame și de seate și de frig... Eu sînt îmbrăcat în lumină ca într'o haină", — urmează Isus —, „iară numai cît vei îmbrăca tu pre un gol, și eu îndată simt căldură și mă încălzesc... Că în tot locul și în toată lumea sînt și mă aflu, și ajut celor din nevoi și din greutăți”¹.

Își poate închipui cineva că a vorbi astfel înaintea unei imense mulțimi apăsate, violente, cufundate în întunec, de care nimeni nu avuse milă veacuri întregi, aceasta însemna să-și cîștige o dragoste mai adîncă decît aceia care se poate căpăta prin orice alte mijloace. Împăratul însuși nu era încunjurat de ostașii lui cu mai multă credință, cu mai mult devotament decît omul acesta, care aducea în fiecare zi laudă suferinței omenești și pedepsirea prin cuvinte de foc a trufiei.

Era lucru firesc dar ca Sfîntul Ioan Hrisostomul să nu fie de loc iubit în toată lumea *cealaltă*. Nu numai la Curtea Împăratului, nu numai între cei d'întăiu demnitari ai lumii răsăritene, nu numai între bogații cu irense averi ai Constantinopolului aceleia de miserie și de înfricoșătoare boli, dar nici între membrii, ierarhizați, casați în bogăție, îndreptați spre cariere ambițioase, ai clerului său propriu. De la cel din urmă diacon pînă la Împărat era astfel o singură ură împotriva lui.

Și aveau dreptate să hrănească această ură din punctul lor de vedere, cînt ne gîndim la felul cum vorbea el

¹ Și ca înțelegere a Scripturii, el preferă pe cei săraci și neluminați: „Luați la întîmplare pe unul din acei oameni cari trăiesc la țară și cari par să nu cunoască decît sapa și plugul. și întrebați-l despre marile adevăruri cu privire la care filosofii păgâni nu pot, cu toate cercetările lor și lungile lor discursuri, să ni deie un răspuns mulțămitor, și el o să ni răspundă cu o precizie rară și o mare înțelepciune. Să *adăogim și acela, spre lauda lor, că-și conformează viața cu credința.*

de toate autoritățile acestei lumi, care nu se mai sprijinia pe nici o credință și care nu mai îndeplinea nicio datorie, care, prin urmare, în această vreme, când lipsește credința la basă și datoria ca scop, merita toate condamnările. Într'un loc spune : „Acestea le zi și Împăratului, și nu te teame de coruna lui, și nici de îmbrăcămintele lui ceale de aur“ „Dregătoriile și stăpînirile aceastea toate nimică nu se oselesc den umbră și den vise“. „Cine iaste Împăratul și cine cel prost după moarte ?.. Mulți tirani și împărați puternici s'au pus goi în pămînt !“ Într'o pagină, care trece dincolo de autoritatea Împăratului și de toate autoritățile ce pleacă dela el, el osindește întreaga manifestare a puterii de Stat în societatea 'n mijlocul căreia trăiește : „Căile se vămuesc, pămîntul se împarte, apele se stăpînesc, vîntul se cumpără, zeciuitorii și hărăcearii țin orașele“

Cine se gîndește la teribilul regim fiscal pe care se răsima întreg Imperiul Roman în veacul al IV-lea și al V-lea, cine se gîndește că acest Imperiu Roman nu mai datora nici măcar opere de utilitate publică pentru toate imensele sacrificii pe care le cerea de la toate clasele sociale, cele de sus furîșîndu-se însă pentru ca toată greutatea să treacă la clasele de jos, va înțelege că această declarație, care este — am zice astăzi — anarhistă, cuprinzînd refuzul de orice serviciu Statului, e o declarație de războiu formală față de instrumentul de hrăpire și u-surpare.

Cesarul însuși nu era cruțat niciodată în cuvîntările lui : „Ceia ce se împrietenesc cu Împăratul, și vorbesc cu dînsul, și au multă cinste de la dînsul, nu priimesc, nici sufăr să grăiască cu oamenii cei mai de jos și să-raci“ Și, vorbind de ruina cutăruia dintre stăpînitorii societății bizantine, de căderea năprasnică și impresionantă a cutărui ministru al Curții împărătești, pe care l-a atacat

intr'o omilie întreagă înaintea mulțimii din Constantinopol, a doua zi după pedepsirea lui, el spune: „Vezi casele și curțile boiarilor cum sînt surpate și pustii; numai turnurile se văd, și cîntă păsările 'n ele“.

Evident că după astfel de atacuri îndreptate împotriva societății politice bizantine, această societate trebuia să se apere. Și s'a apărut S'a apărut întrebunînd cu dibăcie contra acestui om de Biserică formele Bisericii. Erau ațiția nemulțămii! Toți colegii lui de episcopat din Constantinopol îl invidiau pentru strălucirea talentului său și-l urau pentru cruzimea cu care descoperia defecte care erau ale societății clericale superioare întregi Atunci Curtea bizantină n'a avut decît să sgîndărească puțin această nemulțămire ca să aducă mișcarea de răsturnare a Sfintului. A venit deci de la Alexandria Patriarhul de acolo, cu care Hrisostomul trăia în termeni răi În scrisoarea pe care acesta a adresat-o episcopului din Roma, în care nu recunoștea un superior, după cum pretind traducătorii catolici ai operelor sale, ci i se adresă numai fiindcă n'avea pe cine altul să se sprijine, în acest strigăt de ajutor el spune că venirea Patriarhului din Alexandria la Constantinopol a fost considerată de el cu indiferență. Patriarhul acela el însuși era acusat, și Hrisostomul credea că a venit să se desvinovățească la Curtea împărătească. Prezența acestuilalt șef al creștinătății a dat însă un sprijin întregii agitații de clerici care se formase împotriva libertății de cuvînt a lui Ioan, împotriva talentului său ca și împotriva radicalismului său de îndreptător al societății contemporane. Încetul cu încetul, fără să fie nevoie a se urmări aici firele acestei intrigi, mișcarea a crescut. Curtea, pe care o ataca, deși nu în actualitatea ei, în individualitatea ei, așa cum se înfățișa în acel moment, ci în generalitatea oricărei autorități supreme, Curtea a suflat în foc, Hrisostomul nu vrea

s'o spuie. Și este foarte de laudă pentru dinsul opoziția între tonul cu care vorbește de autoritatea împărătească, și de orice autoritate abusivă pe lume, pînă în momentul catastrofei, și între atitudinea pe care a avut-o față de Cesarul său după lovitura care l-a scos din scaun și l-a trimis în pustiu. Ar fi putut acolo, în colțul său de Asie, unde nimeni nu-l controla, — căci venia doar cutare preot care se întorcea avînd cusută în haină scrisoarea de muștrări pe care fostul Patriarh o trimetea către prieteni — să vorbească cu toată durerea înfrîngerii sale, cu toată învierșunarea împotriva nedreptății, să fulgere pe Arcadiu, Împăratul persecutor, care cedase intrigilor unor influențe casnice, dar înainte de toate temerii că Imperiul se poate dărîma prin astfel de atacuri. Ei bine, nu; rămîne tăcut, cruțător față de persoana dușmanului înalt și puternic, căruia avea drept să-i atribuie toată nenorocirea lui. Doar el însuși spusese: „Să ni aducem aminte și de vrăjmașii noștri și pînă sînt vii și după moartea lor să ne rugăm pentru ei, și încă mai virtos pentru aceia ce ni-ar fi făcut multă pagubă și rău”.

Se cunosc împrejurările în care i s'a dat lovitura de pe urmă. L-au smuls din biserică și s'au încercat să-l trimeată dincolo de marginile cetății. Au fost siliți însă să-l aducă înapoi. Pe urmă, cînd în jurul lui s'a strîns o puternică oaste de popor, alcătuită nu numai din bărbați, ci din întreaga populație, cu femei, cu copii, făcîndu-i zid de apărare, atunci, fără a invoca numele Împăratului, însuși pretorul a intervenit cu ai săi și, lovind cu săbiile în această mulțime, umplînd de sînge biserica, l-a luat pentru a-l sui pe o corabie și a-l trimite în exilul veșnic. Și, în vîlmășagul acela îngrozitor, mulțimea fiind încă strînsă împrejurul bisericii, în credința că poate împiedeca ieșirea Patriarhului iubit, biserica însăși s'a a-

prins, și corabia mică în care pleca exilatul, a fost luminată de flăcările cele mari ale lăcașului sfânt care ardea, ca de focul pe care el îl avuse, o viață întreagă, în sufletul său.

După trecere de cițiva ani de zile, Curtea a găsit apoi că bătrînul acela de șezeci ani era prea sfătos în locul său de așezare, și atunci l-au pornit pe jos în regiunile Caucasului. Fără să-i acorde măcar cea mai mică odihnă pentru corpul sdrobit de oboseală, l-au îndreptat către un loc și mai depărtat. Sfirșit cu totul, s'a oprit la o biserică din drum, și-a făcut ultimele rugăciuni și, pentru a vorbi ca dînsul, „a ieșit din viața și din furtuna lumii“ (407).

Rare ori o viață, un graiu și un scris au fost mai strîns unite într'o personalitate vrednică de respectul tuturor timpurilor

VI.

Boețiu.

Și-ar face cineva o idee foarte incompletă despre cugetarea și simțirea omenească în aceste veacuri de la începutul evului mediu dacă ar cunoaște numai pe reprezentanții, de o importanță netăgăduită, și în calitate de filosofi, de cugetători, și în calitate de scriitori sau oratori, ai Bisericii. I-ar scăpa astfel o mulțime de lucruri. Să căutăm deci o personalitate care să nu fie legată, ca personalitățile religioase, de formele Bisericii, a cărui cugetare prin urmare, fără să aibă caracterul sentimental, puterea mare de impresie a unei convingeri absolute, cum este aceea ce derivă dintr'o religie, totuși prin propria sa putere, prin îndrăzneala spiritului său neîngrădit de vre-o dogmă și neîmpiedecat de vre-o formă, să se ridice până la cele mai înalte culmi ale gândirii.

Am ales pentru aceasta o carte care foarte multă vreme a fost în mîna omenirii, de și în vremea noastră, de mult, nu se mai cetește, ca și, de alminterea, atîtea altele care odinioară formau baza pregătirii sufletești a umanității. Căci cine se îndreaptă astăzi în momentele grele ale vieții la acea admirabilă carte religioasă, fără dogmă, dar plină de credință, care este „De Consolatione Philosophiae“ a lui Boețiu?

Înainte de a vorbi de Boețiu însuși, de împrejurările în care a fost adus să-și scrie cartea, care oglindește o întreagă stare de spirit, câteva observații de caracter general. S'ar putea pune întrebarea dacă, afară de o rafinată aristocrație, căutînd și în creștinism sport și modă, în afară de complicatele minți, de o superioară elaborație prin discuții și prin lecturi, și în afară de mulțimile acelea, care, mai ales în Răsărit, unde legea nouă era mai populară, mai generală și mai întinsă, credeau fără să discute teologie, prin întreaga manifestare convinsă și devotată a ființei lor, dacă în afară de aceștia nu erau și alții? În societatea aceasta contemporană, din lumea păgîneasă nu mai rămăsesse oare nimic afară de cîte un represintant curios al spiritului de împotrivire?

Cum, păgînismul acela care dăduse pe Platon, care în ultimul timp produsese o întreagă mișcare în legătură cu teoria ideilor lui Platon, cu o filosofie care era aproape o religie atingînd multe inimi și care, prin nobleța ei necontestată, prin puritatea absolută a idealismului ei, prin serviciile pe care le-a adus dezvoltării spiritului uman, merită de sigur un loc de cea mai mare cinste în dezvoltarea spirituală a speței noastre, păgînismul acesta filosofic nu lăsase el nimic? A fost de ajuns predicăția aceia simplă, așa de bună, de străbătătoare, deci, pentru ca tot ce era artificial în cugetarea păgînă să dispară? Ar fi fără îndoială o mare greșală să se creadă că legea creștină a distrus întreaga gîndire antică, afară doar de elementele care au pătruns în ea însăși și s'au transformat după cerințele ei morale ca și după doctrinele ei cosmogonice, sau în afară de elementele acelea care puteau să dea creștinismului cel puțin arme de luptă, filosofia păgînă fiind de sigur foarte utilă creștinismului, ca una ce-l ajuta să-și apere propria lui doctrină. Se putea ca, înlă-

turându-se artificiile, adevărurile fundamentale să se ducă și ele?

Dar încă o întrebare se poate pune. În afară de gloria lui, care pentru Augustin însemna foarte puțin lucru, dar pentru Ieronim ceva mai mult, Imperiul Roman mai lăsase și altceva: un lucru esențial și permanent, care trăiește încă în sufletele noastre, care ne împiedecă, și azi, în năvala aceasta de doctrine noi, de a transforma societatea omenească într'un periculos laboratoriu de neconținute și vane experiențe sociale, în care bunul simț n'ar putea opri realizarea pripită a unor lucruri menite să fie foarte bune, dar se pot mîntui și prin cea mai teribilă catastrofă. Acest lucru mare și scump lăsat de Imperiul Roman era elementul de ordine instinctivă pe care Roma l-a coborît pentru totdeauna în sufletul umanității. Afară de cîțiva nebuni, de cîțiva fanatici desperați, de cîte ori e vorba de a trece de la teorie la faptă, simțim în noi frîul acesta secular al ordinii romane care ne reține.

Pentru a căpăta ilustrația acestor lucruri, să ne coborîm în acea sănătoasă operă de cugetare antică, transpusă în mijlocul noilor tendințe religioase ale creștinismului, care este „Despre mingiiera Filosofiei“ a lui Boețiu.

Dacă n'ar cunoaște cineva nimic despre personalitatea aleasă a filosofului, ar putea să fie lămurit pe deplin prin elementele chiar care sînt cuprinse în opera sa. Vorbește despre înaintașii lui, despre el însuși, despre creșterea pe care o primise, despre legăturile pe care le avuse cu societatea, despre cariera pe care izbutise să și-o facă, despre serviciile pe care le-a putut aduce, despre bucuriile, suferințele, isprăvile și zdrobirea finală a vieții sale publice.

Știm astfei că în familia lui era un fel de ereditate fatală, cum a fost ereditatea Brîncovenilor la noi —,

patru generații n'au murit de moarte bună —, ori aceia care urmărește pe Habsburgii din Austria. Bunicul lui Boețiu — care și el era să fie omorât, împreună cu socrul său, Symmachus, din ordinul regelui got Teodoric — fusese exécutat prin sentința Împăratului Valentinian, chiar în cuprinsul palatului. Tatăl moare de cu vreme în împrejurări necunoscute: oricum, nu era urmarea liniștită, normală a unei familii. Copilul (născut după 470) rămîne în sama tutorelui său, care-l trimete, se spune, să-și desăvîrșească studiile. Ajunge un a lînc cunoscător al filosofiei grecești, într'o vreme în care Augustin putea să spună că nu e capabil să întrebuițeze izvoarele eline, fiindu-i foarte greu să cetească în această limbă. Și este cu atît mai vrednic de observat acest fapt, cu cît Augustin, trăind numai pînă la 430, avea posibilitatea să cunoască limba grecească mult mai bine de cît Boețiu, contemporan al lui Teodoric, om din secolul al VI-lea, cînd legături mai existau cu Constantinopolul, dar schimbul cultural era mult mai slab.

A scris, afară de opera de care ne ocupăm aici, tratate foarte complete de care numai specialiștii se ocupă: un tratat de musică, un tratat de aritmetică, — matematica de atunci însă ducea la filosofie. A tradus pe Pitagora, pe Arhimede și pe Ptolemeu, ca și pe Aristote e, pe Platon.

Întors înapoi la Roma, face carieră. Însurat de două ori, — se zice — odată iea, după tradiție, pe fiica lui Festus, Elpis, o nobilă siciliană. Și aici iar constatăm fatalitatea care era legată de persoana lui și care se întinde și asupra acelor care-l încunjoară. Elpis moare foarte tînără. Boețiu se însoară din nou, cu fiica lui Symmachus, Rusticiana.

A avut doi fii, cari au fost proclamați consuli chiar în momentul în care el, după ce vorbise în For, lăudînd pe

regele Teoderic, era dus în triumf de mulțime. Și de sigur că pentru un om care avea o viață exterioară, o viață politică, nu putea să fie o mai mare satisfacție decît acest dublu triumf. Pe urmă și-a luat o misiune politică pe care Teoderic n'o putea admite. Și, pentru ca să înțelegem de ce natură este această misiune, trebuie să spunem cîteva cuvinte despre însăși dominația acestui rege ostrogot în Italia.

Roma căzuse la 476. „Căzuse“ e un, simplu cuvînt. De fapt și până atunci barbarii stăteau lîngă Împăratul roman și-l conduceau. Ei guvernau, iar nu Împăratul, care era o simplă formă, ca regele merovingian de mai târziu, tîrît în căruța cu boi, supt ochii majordomului războinic. Și, atunci, s'a făcut și la Roma ceea ce trebuiau să facă apoi Carolingienii în dauna Merovingienilor. Un barbar a avut francheta să trimeată pe tînărul Cesar într'un adăpost oarecare al imperiului și el însuși să rămîie în locul lui. Odoacru sau Odovacar — acesta era adevăratul lui nume —, înlocuitorul, era tot numai „rex“, și atît. Nu rege al Italiei, ci al barbarilor săi, în mijlocul armatei imperiale alcătuite din alți barbari. Era „rex“ în Italia, și nu rege asupra Italiei. El nu-și atribuia, de altfel, niciun fel de autoritate superioară. Recunoștea bucuros că este *un* stăpînitor legitim: Împăratul, care rămăsese acum numai la Constantinopol Acestuia îi trimisese el de la Roma insigniile, rămășițele pompoase ale Imperiului de Apus, pe care-l desființase. Dacă-i trebuie, ție-și-le! Odoacru n'avea nevoie de ele ca să fie rege în toată puterea și cu toată energia sa.

Dacă-și închipuie cineva că s'a plîns după Romulus Augustulus, cel din urmă stăpînitor legitim, fie și prin voința unui barbar, căci voința barbarului era aceea care proiecta pe părete maiestoașă și vana figură imperială,— mu cunoaște pe Romanii din secolul al V-lea. S'a pro-

cedat față de Odoacru ca și față de Împărații ceilalți. Doar mai fuseseră lăudați atîția barbari ca oameni mai puternici pe lîngă Împărați fără însemnătate! Și atunci retorii au ținut discursuri pentru regele cel nou, poeții au cîntat imnuri pentru dînsul, iar cugetătorii au căutat în elementele cugetării antice tot ce trebuia pentru a legitima această dominație.

E adevărat că toată Italia, în frunte cu Ennodius, unul din lăudătorii lui Teodoric, a salutat, după trecere de cîteva decenii numai, pe regele ostrogot care venia de pe malurile Dunării, de la noi sau din preajma noastră. Avîndu-și scaunul de stăpînire și locul de adunare al oștilor sale la Novae (Sîstov), pe Dunărea bugărească, în fața șesurilor noastre, Teodoric căpătase totuși o educație strălucită la Constantinopol; el știa foarte bine latinește și vorbește și se inițiasse în literatura vremii. Dar se întoarse cu dubla personalitate a barbarului pe care cultura îl atinge numai la suprafață, fără să schimbe elementele esențiale ale personalității lui. Cînd, cu mandat imperial bizantin, el a intrat în Italia, mulțimea l-a aclamat, nu pentru că ea ura pe Odoacru, ci pentru că el biruise pe acesta. Asupra lui au căzut laudele și imnurile „cetățetenilor” postulanți, cari formau lumea politică a timpului. Teodoric s'a instalat.

Se zice că era om cuminte. A știut să dea regalității sale un aspect imperial, dincolo de care n'a cutrezat să treacă —, așezînd însă pe barbari de o parte, pe Romani de alta, și tratînd pe fiecare după obiceiurile sale. N'a putut confunda aceste două societăți, și nici n'avea planul ori interesul să le confunde. Dar, dacă nu le-a putut confunda, a făcut alt lucru mare: le-a ținut liniștite una lîngă alta. Veniau astfel șefii goți să asculte discursurile care se țineau în latinește după normele îndatinate spre lauda regelui lor, care din Dietrich se prefăcu se în Theo-

doricus, iar Romanii înălțau panegirice și imnuri întru slava lui. De fapt însă ordinea cea nouă nu era încă deplină, și ni spune și Boețiu că Teodoric era, de fapt, pre-venitor numai față de Romanii cari erau strîns legați de interesele lui politice.

Și iarăși știm, din alte izvoare, că Teodoric nu ajunsese să împace pe barbarii săi cu Romanii, că aceștia erau foarte recunoscători cînd monumentele lor erau lăsate în pace de locuitorii, încă sălbateci, ai lagărelor. Cunoaștem legăturile lui cu Biserica catolică, de și era un Arian după datina din Răsărit, din Constantinopol, unde-și făcuse studiile, dar din anumite vieți episcopale se deslușește și de ce natură erau aceste legături. Bisericii nu știu dacă-i profitau, lui însă, cu siguranță. Cînd, în zilele lui, Burgunzii năvăliră în Liguria și prădară toată acea strălucită Riviera, de unde locuitorii mai toți fugiseră, țara puțindu-se socoti aproape ca despoporată, Teodoric s'a adresat unuia din episcopii catolici și l-a trimis la regele burgund să-i vorbească. Episcopul s'a dus, și a fost primit bine de acestălalt rege, care la cel d'întăiu semn al omului Bisericii, capabil să atragă fulgerele lui Dumnezeu contra insultătorilor săi, a dat drumul fugariilor Liguriei. Teodoric biruise. Și el iubia pe episcopii catolici. Oricine-și iubește instrumentele.

Scade puțin Teodoric și pentru moartea lui Boețiu (524 ori 526). De ce a fost învinuit acesta? O spune însuși, în această carte. A fost acusat că ar fi călcat un jurămînt în interesul carierei sale. Dar el tăgăduiește. Carierea lui era așa de înaintată, încît se întrebă cineva de ce ar fi fost nevoie să-și calce jurămîntul.

De altfel, pe acusatori nu-i auzim, ci auzim numai apărarea lui, o apărare discretă, fiindcă el era încă în momentul acela la îndemîna lui Teodoric, care-l trimisese în închisoare, la Pavla, de unde, amenințat în fie-

care moment cu moartea și expus pedepsei pierderii averii sale întregi, el și-a scris cartea despre filosofie. Dintre capetele de acuză este unul însă care-l înalță pe Boetiu. Teodoric avuse multe neînțelegeri cu diferiți membri ai Senatului și, de oare ce pare-că se cam repetau casurile, el ajunsese a crede că în contra lui se ridică, nu opoziția catolicilor față de erezia lui ariană, și nici opoziția Romanilor față de barbarii cu cari venise și în fruntea cărora, ca ostaș măcar, stătea, ci o altă opoziție, de care se temea mai mult: a vechii libertăți romane, a drepturilor Senatului împotriva tiraniei lui regale. Și, atunci, printre cei învinuiți a fost și Boetiu. El răspunde această învinuire, dar sufletul roman din el strigă: „Și dacă totuși am fi avut noi această speranță!”¹

Și, astfel, părăsit de toți, în ajunul morții — a și fost executat după cităva vreme, împreună cu socrul său Symmachus, cele mai curate energii romane de pe vremea aceea —, în această singurătate a lui îi apare Filosofia, în forma unei uriașe și nobile bătrâne, al cărei cap nu numai că atingea bolta, dar o sfârîma trecînd printr'însa. Și această imensă figură liniștită a filosofiei care i se presintă, îl întreabă despre starea în care se găsește. Era departe de prietenii lui, departe de familia lui, departe de tot ceia ce-l încunjurase pînă atunci, de luxul ales care fusese pentru el un farmec al vieții, de bibliotecile de fildeş cu geamuri de cristal în care se odihneau comorile de cugetare și simțire ale antichității. Acum e singur și trist, cu moartea în față.

Răspunsul său la întrebările zinei va însemna cum pri-

¹ „Nam quae sperari reliqua libertas posset? Atque utinam posset ulla!”

vește rostul vieții în sine și rostul vieții omenești în mijlocul naturii.

Pentru un creștin, socoteala ar fi fost foarte ușoară. Ar fi spus: este pedeapsa lui Dumnezeu pentru greșelile mele. Și, cum creștinismul este foarte aspru și ține samă, nu numai de greșelile săvârșite, dar și de cele care au trecut numai prin gând, fie și după neapărata lege a antinomiilor ce se presintă simultan, le-ar fi pus în socoteală și pe celelalte, care sînt, totdeauna, destule.

Și s'ar fi bucurat de suferință fiindcă Dumnezeu pedepsește sau, mai bine zis, încearcă, pe acela pe care-l iubește, suferința fiind astfel singura și dulcea lui răsplată. Iar, de oare ce această lume este trecătoare și lumea cea adevărată se deschide dincolo, pentru eternitate, ce nu s'ar putea sacrifica din ale acestei lumi de zădărnice ?

Cartea unui creștin supus n'ar avea însă același interes ca această carte de filosofie pură, care, ici și colo, este luminată de raza credinței în Dumnezeu, — dar nu de aprinsa lumină, umanisată, a creștinismului, ci de o depărtată lumină siderală. Căci este tot atita deosebire între ideia divină luminind astfel în opera lui Boețiu și între ideia divină strălucind în opera unui Augustin sau a unui Ieronim, cîtă este între soarele oprit la amiază într'o strălucită zi de vară și între ideala lumină din mijlocul nopții în regiunile înghețate ale Polului. E mai caldă lumina aceasta pe care o cunoaștem, dar totuși afli un farmec unic în raza de stele răsfîrîntă pe luciul gheții. Și astfel apare opera lui Boețiu.

Cercetarea operei acesteia ni arată că tendința de a proclama zădărniciia lumii și de a căuta un refugiu absolut și etern aiurea se găsește, de fapt, în lumea aceasta de la începutul evului mediu, și pe alt drum, deci, întru

citva, și în altă formă, decît pe drumul creștinismului. Și aceasta contribuie să o facă mult mai vastă de cum am înțelege-o ca o consecință a singurului creștinism. Deci era în adevăr o nevoie a tuturor sufletelor, și a celor ce nu erau creștine, să-și închipuie această viață, cu tot ceia ce duce cu dînsa, ca o zădărnice, din sfărîmăturile căreia se poate ridica apoi cineva sus către ceruri. Este o foarte frumoasă pagină a lui Boețiu, în care el vorbește de giganții de odinioară, cari îngrămădiseră Pelion peste Ossa ca să escaladeze cerurile și cari, trăsniți de Iupiter, căzuseră din înălțimi; și el adaugă: giganții aceștia au făcut în toate timpurile lucruri mari, fiindcă ei au arătat, de și căzînd, că este un drum spre ceruri.

Și să mai semnalăm un element dominant, care n'a fost observat de ajuns, în opera lui Boețiu. Este imposibil să fi citit cineva Psalmii, să se fi inspirat de literatura biblică, mai ales din Vechiul Testament, mai mareț, mai epic decît Testamentul Nou, este imposibil să fi trăit măcar cîteva clipe din viața sa în umbra realitate stîncoasă a Bibliei, fără ca un anumit sentiment de infinit să nu-i fi cucerit sufletul. Acesta este și farmecul cel mare al Psalmilor, lectura cea mai iubită pentru întreaga societate din acea vreme, căci prin Psalmi s'a cîștigat iubirea către Evanghelie, nu prin Evanghelie iubirea către Psalmi. Ei bine, și la Boețiu este acest sentiment al infinitului; dar el pleacă de aiurea. Nu poate să se consacre cineva științelor în afară de om, fără ca, atunci cînd el are, nu numai o inteligență superioară, dar și un adevărat devotament pentru aceste științe, cînd ele fac parte, am zice, din el, parte esențială a vieții lui, să nu ajungă de la o bucată de vreme la o filosofie specială, în care infinitul este familiar. El va aduce astfel un vast sentiment al generalității. Știința lui va fi străbătută de un fel de filosofie cîștigată, nu împrumutată, pe cînd filoso-

fia literaților e foarte adesea de împrumut, dintr'o carte sau din mai multe, fie și dintr'o bibliotecă întreagă.

Această filosofie de infinit a reieșit și din matematica lui Boețiu. Ce sîntem noi, strigă el, în lumea nesfirșită a stelelor? Ce poate fi acest punct, care e pămîntul? Și, în acest punct care e pămîntul, ce înseamnă mica parte locuită? Și tu, ființă omenească, pierdută între mii și mii de alte ființe omenești, rătăcind pe bucățica aceasta de pămînt, imperceptibilă față de dimensiunile lumii, ce poți să însemni, cu toate elementele care-ți frămîntă sufletul?

În fața Filosofiei, a apărut, însă, pe lîngă Musă, pe lîngă Poesie, care se înlătură repede, „stricate persoane teatrale“, „scenicae meretriculae“, puțin potrivite pentru ceasurile din urmă ale vieții, — Norocul. Și Filosofia-i spune prietenului ei: În viața ta, o parte este a lui. El ți-a adus prietenii, și, cînd pleacă, îi ia cu sine; el ți-a adus darurile, și, cînd pleacă, le duce cu sine. Acum ai rămas singur înaintea mea. Și atunci, după ce se arată osînditului cit de zădarnice sînt lucrurile pe care le-a pierdut, — înșirîndu-le pe unele solemn, pe altele copilărește, potrivit cu spiritul timpului, — după ce se amintește că puterea regală, că orice putere și demnitate pe lume, că bogăția, prietenia, toate nu prețuiesc în ultima instanță nimic, fiind frînturi trecătoare rupte din absolut și permanent, *care el singur poate să aibă pretenția de a exista*, i se dă celui nenorocit taina fericirii

Fericirea este seninătatea desăvîrșită. Toate celelalte pe care le-ai avut și le-ai pierdut, care pot să se întoarcă din nou pentru ca iarăși să fie pierdute, toate pe care nu le duci cu tine, cum nu le-ai adus cu tine, sînt numai tulburări, ca norii cari trec pe albastrul cerului și din cari nu se alege nimic decît ce lasă jos pe pămînt ca bogăție, ca binecuvîntare, rămîind sus albastrul desăvîrșit,

fără pată. Înlăturînd tot ce a fost uman, cufundă deci acest biet suflet, neconținut, în maiestatea pașnică a infinitului !

Aceasta este partea întiiu. A doua e interesantă dintr'un punct de vedere mai mult filosofic decît uman. E vorba acum de Dumnezeu, de rostul lui divin, de o răsplată care ar fi undeva. Lui însă nu-i sînt necesare Iadul și Raiul creștinilor. N'are nevoie de Dumnezeu și de dușmanul acestuia. Desprețuiește glozele puțin cam naiv scrise cu o mîină stîngace pe marginile albe din viața omenirii ca să asigure omului viața pe care el este chemat s'o ducă, fiindcă e singura potrivită cu demnitatea umană și aceasta-i ajunge.

Și acum el începe să cerceteze înseși rosturile morale, a căror explicație tortura atîtea minți omenesci. Dacă e un Dumnezeu, de ce și răul? Dacă este răul, de ce ar fi și un Dumnezeu? Întrebarea pe care și-o puneau, de la început, Augustin ca și toți ceilalți, și-o pune și acest păgîn ori creștin tîrziu, formal și rece. Și ajunge la singura concluzie la care se putea ajunge și pe această cale: că omul a fost creat bun și că *umanitatea* lui i-a adus de la o bucată de vreme, în anumite împrejurări, — care rămîn totdeauna pentru orice filosof, neexplicabile, — partea netăgăduită de răutate.

Și la el ca și la creștini se mai ridică astfel în acel moment și teribila problemă a răspunderii omenesci. Dacă Dumnezeu prevede toate, fiind bun, el prevede și pe cele rele. Dar de ce pedepsește cele rele, atunci cînd le-a prevăzut? Ce însemnează legi, usașe, cînd lucrurile acestea trebuiau să fie, și nu slăbiciunea noastră, condamnată dela început, ar fi fost în stare să oprească îndeplinirea lor?

Întrebare cutremurătoare, ce trece prin toate scrierile

tuturor acestor oameni de conștiință chinuită. Răspunsul va fi la el tot așa de puțin desăvârșit ca și la alții, căci și este mai greu să se găsească o explicație pentru toate îndoielile din sufletul omenesc decît a se da lămuriri pentru cine știe ce ființe străine, dintr'o altă planetă.

Providența divină, zice el, nu trebuie înțeleasă cu aceste rosturi ale noastre omenești. Noi judecăm în timp, ea judecă în veșnicie, — ochiu etern deschis asupra lumii întregi. A prevedea nu înseamnă deci a porunci și a purta astfel răspunderea pentru lucrurile cari se vor întimpla. Să ridicăm problema aceasta a binelui și a răului dincolo de marginile umanității noastre restrinse, pentru ca încă odată, în concepția infinitului liniștit și împăciuitor cufundînd și această problemă, să biruim, în ceasurile hotărîtoare, și ultima zguduire a îndoielilor.

Era, ca și la Augustin, satisfacerea întrebărilor minții trecînd dincolo de hotarele ei. Dar aici, în locul stilului de piatră al credinței de care s'a prins rațiunea naufragiată pentru a trăi, e liniștita cufundare în valuri, cu sentimentul că desfacerea din marginile înguste ale vieții, reîntrarea în infinit e singura adevărată și definitivă liberare. Și în filosofie deci lumea antică fără creștinism n'avea altă soluție decît: sinuciderea, socială sau individuală.

Oamenii filosofiei, ca Boețiu, nu se despart de societatea în mijlocul căreia s'au născut și căreia i-au servit înaintașii lor. Față de creștini, ei sînt mult mai reali, mai practici, mai frămîntați cu viața. Creștinismul putea cere o îndepărtare totală de rosturile lumesti ale existenței, filosofia se mulțamește cu mai puțin; ea nu e așa de pretențioasă cum e credința. Cineva poate să rămînă, cum a rămas Boețiu, cea mai mare parte din viața sa în atingere cu lumea, poate să capete situații, poate să facă o anumită politică, să urmărească o anume țintă ideală —

am văzut-o la el: tendința de a trezi libertatea romană împotriva regelui barbar Teodoric —, fără ca pentru aceasta să dispară din sufletul său partea largă închinată filosofiei. Numai cît nenorocirea bate la ușă, și, cînd moartea se apropie, zguduirea ei duce dela o viață plină de fapte la sentimentul vanității absolute și, cel mult, printr'o supremă sforțare, la acela al renunțării.

VII.

Casiodor.

Să vedem acum pe unul care nu interesează decît numai prin relațiile lui cu viața, pe omul retoricei și al operelor, pe Casiodor, marele ministru roman al regelui ostrogot din Italia, Teodoric.

Este însă oare nevoie ca, după figura aureolată la sfîrșit de nobleța unei morale curate a lui Boețiu să înfățișăm pe cineva care e un individ vulgar supt alt raport decît al îndemnării la vorbă, la scris?

Este de nevoie, măcar pentru că oameni cu îndemănare a vorbei și a scrisului, oricît ar fi de seci în mintea lor și oricît de lipsiți de orice sentiment adevărat în inimă, sînt totuși mai adesea „oameni mari“ ai deosebitelor timpuri. De sigur că pe vremea lui Casiodor se va fi crezut de contemporanii admirativi că secole întregi umanitatea se va întoarce la discursurile pe care le ținea întru lauda lui Teodoric, gata de alminterea să laude pe oricine. I se va fi spus de adulatori că, de cînd există elocvența romană, niciodată n'a fost un om asemenea cu acest reprezentant al curtenirii față de Teodoric. Dar este și un alt motiv: noi voim să dăm impresia societăților, formelor de societate, care s'au succedat, potrivit cu caracterul lor complex și deplin, prin oamenii cari li

corespund și prin cărțile care-i înfățișează pe dinșii mai bine. Și oamenii n'au trăit doar toți și numai pentru manifestarea cutării credințe, sau pentru propagarea cutării direcții filosofice. E natural ca un scriitor bisericesc să aleagă din toată literatura timpului pe aceia cari înfățișează mai bine spiritul creștin și să negligeze restul, chiar dacă-l crede bun, dar nu-i poate servi anume pentru presintarea tesei sale. Și iarăși evident că sint atîția pentru cari filcșolia aceasta creștină nu este atît de simpatică precum li sînt rămășițele de credință filosofică, platonice, în societatea timpului: ei ar lăsa la o parte pe Părinții Bisericii din Apus ca și din Răsărit și ar urmări în moștenitorii sufletești ai lui Boețiu linia principală de dezvoltare morală a omenirii. Dar noi sîntem în situația lor de exclusivism. Nouă ni trebuie toți, cu aspectul lor deosebit. Și e bine și aceia: să arătăm că în toate timpurile au fost oameni cari aveau un foarte mare talent, dar l-au întrebuițat cînd într'o direcție, cînd într'alta, menajîndu-și rosturile particulare, și supt raportul vanității, și supt al unui interes mai puțin vrednic decît dînsa, și că au lăsat și cărți, foarte prețioase, dar de care nu este legată și amintirea unui caracter.

Pe lîngă aceasta e folositor să se înfățișeze un om cum este Casiodor și din alt punct de vedere. În cele d'întăiu veacuri de la începutul evului mediu s'a petrecut un puternic amestec între lumea romanică și lumea germană. Părerile în ce privește partea pe care a adus-o noul element și partea represintată de elementul cel vechiu variază. Sînt unii, pentru cari lupta din Pădurea Teotoburgică, unde bandele germane ale lui Arminiu au distrus legiunile lui Varus, represintă o dată foarte importantă în istoria omenirii. Dar sînt și alții, cum a fost Fustel de Coulanges, cari au dovedit că baza vieții ulterioare a provinciilor peste care s'a întins într'un anume

moment stăpînirea Germanilor trebuie căutată totuși și în societatea romanică pe care au găsit-o năvălitorii. Cum este și natural, ea fiind cea mai bine fixată, cea mai înrădăcinată în solul național, păstrătoare a unei tradiții care isprăvește totdeauna prin a înlătura sau a asimila toate lucrurile, — foarte folositoare de sigur și ele, fiindcă provoacă reacțiuni și duc viața unei societăți mai departe, — care se adaogă pe urmă.

În ce privește Italia lui Casiodor, problema e și mai interesantă, pentru că din împrejurările în care s'a săvîrșit acest amestec sau în care s'a presintat această conlucrare a Germanului cu Romanul, n'a rezultat o contopire, nici măcar o formă de Stat care să dureze neconținut mai departe, ci procesul s'a terminat printr'o eliminare în folosul *altui* element barbar, care nici acela n'a fost în stare ca pe pământul acesta deosebit de altele să așeze ceva trainic. După ce nu s'a putut face contopirea între bandele, almintrelea așa de restrînse, ale Herulilor, Scirilor, Turcilingilor cu elementul roman și Odoacru a fost înlăturat de Teodoric cu Ostrogoții lui, însuși Statul întemeiat la sfîrșitul veacului al V-lea de acesta e desființat de armatele Împăratului Iustinian pe la jumătatea veacului următor și armatele bizantine sînt apoi și ele înlăturate, la 568, de Longobarzi. Și Longobarzii n'au stat nici ei mai mult decît două veacuri, ca să fie, la rîndul lor, înlăturați de cucerirea francă, incapabilă ea însăși de a aduce un aport de populație barbară în stare să creeze un popor mixt. Fiindcă, afară de anumite comune longobarde în Nordul Italiei, unde s'a păstrat limba germană, populația italică represintă o amestecătură, o foarte veche amestecătură, în care însă nu se poate descoperi într'o măsură aprecijabilă sîngele german.

Și, atunci, dacă ne ocupăm de Casiodor, ministrul lui

Teodoric, acela care a redactat toate scrisorile acestuia scrisori în formă romană pură, dar alcătuite pentru a cuprinde interesele regelui barbar pe care el îl servia și-l lăuda, putem avea într-o personalitate unică vădirea celor două curente care existau în societate. Casiodor e chiar însuși conflictul dintre cele două lumi, alături cu necesitatea pentru ele de a merge alături într'un moment al dezvoltării lor.

Deci, sînt atîtea raporturi, acest om, care nu este simpatic, care nu e interesant din punctul de vedere a ideilor sau al sentimentelor sale, este, din punctul de vedere istoric, foarte reprezentativ.

În primul rînd să facem biografia lui, să dăm cîteva indicații bibliografice, pentru a ajunge pe urmă la analiza părții celei mai expresive din tot ce a scris.

Nu s'a născut în regiunile vecine din Roma, ci pe un pămînt aproape italic numai, la Scylax, pe la 468 ori 480, așa încît n'a apucat alte vremuri decît vremurile lui Teodoric, fără a servi pe Odoacru, cum a fost cazul pentru Boețiu, care, cu toată filosofia lui, trecuse pe la doi stăpîni. A murit la o vîrstă foarte înaintată și aproape neverosimilă, după ce se închisese într'o mănăstire fundată de dînsul.

Am zis că era prea tînăr ca să servească pe Odoacru într'o situație superioară, dar nu era prea înăr ca să fie introdus în oficiile de administrație încă în zilele cînd soarta Italiei era la dispoziția regelui herul. În toată vremea aceasta, el a făcut parte din „comitiva privatorum ab epistolis“, biroul secret al regelui, unde se scriau epistolele, ordinele secrete către șefii deosebitelor provincii. Supt Teodoric a fost însă un om mare: questor, patriciu.

Cunoștințele lui foarte întinse l-au ajutat să servească în diferite domenii pe marele rege barbar. Avea cu toate

acestea destul răgaz ca să scrie în domeniile cele mai deosebite. A compus o geometrie, a disertat despre geografie, a redactat explicații cu privire la Sf. Scriptură, a făcut socoteli în ce privește datele serbătorilor, a scris un tratat „De Anima“, a compilat douăsprezece cărți despre istoria Goților și, în afară de aceasta, a îngrijit cea mai mare parte, nu numai din scrisorile lui Teodoric, dar și din ale urmașilor lui pe tronul Ostrogoților din Italia.

În nicio ramură nu se poate zice însă că ar fi un inovator sau că ar introduce elemente care să-i aparțină lui în propriu. La urma urmelor, geografie și geometrie laolaltă, aceasta o făcuse și Boețiu, și se gândise și Boețiu în opera lui la toate lucrurile privitoare la suflet. Lui „De anima“ a lui Casiodor îi răspunde deci dincolo, biruitor, cartea, vestită, „De consolatione philosophiae“. Scrisorile lui s’au păstrat în mare parte, iar „Istoria gotică“ n’o cunoaștem direct, ci printr’o lucrare ceva mai târzie, făcută de un scriitor fără niciun fel de talent în rînduire sau stil, de Iordanes sau Iordandes, în zilele un episcop de Ravena.

— Casiodor e un retor, un mare retor, dar numai un retor. Și ne putem întreba cum s’a putut grămădi atîta interes în jurul unui retor după ce se dăduse, un veac întreg, așa de aprigi atacuri împotriva formei în societatea romană. Cum se poate ca după aceasta totuși să întîlnim o formă atît de stăpînă pe spirite, creînd o carieră, provocînd aclamațiile mulțimii, dînd, mai mult decît toate celelalte lucruri, caracterul unei țeri, unei societăți întregi la un moment dat?

Au fost, de fapt, o mulțime de retori cari s’au căit. Una din scenele cele mai frumoase în Augustin e aceea din „Confesiuni“ cînd Victorin, de la care învățase atîta lume elocvența la Roma și care-și avea statuia în For

încă fiind în viață, el pe care toți retorii vestiți ai Romei îl recunoșteau ca pe învățătorul lor cel mare, avînd și el crisa lui de conștiință, simțind și el zădărnicia tuturor lucrurilor la care se închinase și primind creștinismul în sufletul său, refuză botezul discret, ascuns, ce i se propunea și, înfruntînd pe toți și trecutul său întreg, vesti însuși tuturor, în Forul gloriei sale de pînă atunci, pe omul cel nou

În afară însă de aceia cari erau în stare a face actul lui Victorin și a-l face în asemenea condiții, au fost o mulțime cari și-au continuat viața ca și mai înainte. Prin ei și pentru ei pînă într'o epocă așa de tîrzie se păstrează acest respect pentru forma retorică și pentru forma literară care-i corespunde. Călugărul frances din veacul al XI-lea Radulphus (Raoul) Glaber (Spînul) semnaleză între alte eresii și aceia care răsărise în Italia, de pe urma unei visium. Unui scriitor din Roma i se ivise prin somn un șir întreg de figuri literare din trecut, spunîndu-i: „Noi sîntem zeii cei adevărați; zeii Romei au murit. Și noi, poeții, sîntem mai buni decît zeul creștinilor, la care vă închinați cu toții“. S'a creat atunci un fel de restrînsă religie estetică în această Romă, plină încă de toate rămășițele artistice și literare ale trecutului. Acești „daemones poetarum“ nu muriseră, de fapt, niciodată, și sufletul lui Casiodor li-a aparținut totdeauna.

Scrisorile lui, partea cea mai însemnată din ce ni-a lăsat, sînt deci întiiu o operă de formă. Nu se putea ajunge pentru lucruri mai indiferente și une ori mai ne-
trebnice la rafinări de formă mai perfecte decît acestea. Unele din ele nu valorează nici stilul cel mai simplu. S'a recurs la toate artificiile pe care le învăța Quintilian, la toate metodele pe care le dădea Cicerone ca să se redacteze un ordin al regelui Teodoric pentru a schimba

boii din Alemania cu boii din Noric, fiindcă aceștia sînt mai potriviți pentru transporturi. Cutare altă scrisoare privește o chestie de teatru și face pe larg etimologia cuvîntului „theatrum”. Altă dată secretariul regal compune pentru niște lucruri de circ. Avem o scrisoare despre teoria ceasornicelor, alta despre citarezi, cîntăreții din citară. Și să nu se creadă că se pot culege amintiri istorice, note contimporane; totul se ține într'o lume vagă de generalități, aplicabile la orice epocă. Astfel ele au și putut trece de-a dreptul în formularele pe care le întrebuițează veacurile viitoare.

Totuși scrisorile acestea sînt foarte interesante pe alocurea, și anume atunci cînd realitatea este așa de puternică încît le năvălește. Iată anumite cazuri. Teodoric moare lăsînd o fată, Amalasueta, căsătorită cu Euteric; fiul lor — Euteric murise — e Atalaric. Acest fiu fusese recomandat de Teodoric pe de o parte Goșilor săi, iar pe de alta Împăratului de la Constantinopol. Fiindcă să nu se creadă că Teodoric ar fi fost un usurpator obraznic; nici el n'avea vre-un fel de pretenție de a fi regele Italiei, regele *de drept* al Romanilor, atîrnînd, de fapt, de ierarhia ideală din Constantinopol.

Atalaric se și așeză pe tron. Autoritate personală fi-rește că n'a avut și nu putea s'o aibă un copil de vrîsta aceia. El și moare foarte curînd. În ce privește pe Amalasueta, Istoria gotică a lui Casiodor amintește că la Goși nu era admisibil ca femeia să guverneze. Astfel, ea a fost silită îndată după aceasta să se mărite din nou. A luat pe fiul unei surori a lui Teodoric, care nici aceasta n'avea dreptul la tron, fiind imposibilă trasmisiunea moștenirii politice prin femei: pe Teodahad, în latinește, Theodatus. El a căutat să scape de Amalasueta, să iea puterea pentru dînsul. Atacat apoi de oștile lui Iustinian, care năvăliră întăiu în Sicilia și după aceia atinseră și

continentul Italiei, Goții n'au mai avut încredere în el. Li s'a părut că prea e amestecat cu cultura romană, că nu poate să aibă astfel virtuțile sălbatece ale neamului său, și l-au înlocuit cu un simplu general, Vitige. Pe urmă au venit Totila, „rex Tautilas“, cu monede de aur ca ale Bizanțului, și Teia, cei din urmă luptători pentru stăpânirea ostrogotă în Italia, cari au fost total biruiți de armatele bizantine, stabilindu-se era romană, pentru câteva decenii, în Italia.

Casiodor s'a găsit, — am spus — și în serviciul Amalasuței și în a lui Teodat și în a lui Vitige chiar. A fost silit, el, Romanul care până atunci se mulțămise cu o formă ambiguă, să înfățișeze în stilul său superior sentimentele elementare ale neamului gotic, care, în lupta lui pentru existență, lepădase acum toate veșmintele romane pe care le așternuse peste haina de luptă și care-l împiedicau în mișcările lui, și se manifesta în toată sălbăticia lui dela început. Fără îndoială este un moment foarte interesant, nu numai în viața lui Casiodor, dar și în atingerile dintre societatea romană și cea germană.

Încă într'una din scrisorile din epoca lui Teodoric se spunea în sens „național“ german că între Goți și Romani dreptul este comun, dar este totuși și o deosebire: anume aceia că osteneala războinică pentru folosul tuturor o au Goții, iar Romanii păstrează libertatea de a se desvolta în liniște fără a lua pe umeri niciun fel de povară¹. Chiar în constatarea aceasta era, fără îndoială, față de spiritul timpului, o jignire pentru elementul roman. De alminterea, de câte ori se mai vorbește de Goți

¹ „Gothis Romanisque apud nos ius esse commune nec aliud inter vos esse diversum nisi quod illi labores bellicos pro communi utilitate subeunt, vos autem civitatis romanae habitatio quiete multiplicat.“

și de Romani, Gotul trece înaintea. Ar zice cineva că este o degradare voită a Romanului. Nu, dar Teodoric avea nevoie înaintea de toate de Goți. Aceștia erau oamenii lui, ei se coborau din luptătorii de odinioară ai strămoșilor lui; Goții represintau forța și siguranța, pe care se sprijinia. De aceea, mai apropiat de Goți, mai doritor de serviciile lor, el face a-i pomeni în rîndul întâiu.

Acum, după moartea lui Teodoric, ca să se asigure această comunitate goto-romană, se ceruse Romanilor să facă jurămînt Goților și Goții să facă jurămînt Romanilor. Cîtă vreme Teodat a stăpînit, tradiția lui Teodoric s'a mai păstrat încă, de oare ce caracterul exclusiv german al Statului luptător nu se manifestase. A trebuit desperarea supremă a unui învins, pentru ca acest strigăt de sinceritate politică să se audă: noi sîntem Goți, luptăm după datinele gotice, ca Goți am intrat în pămîntul acesta, ca Goți, manifestînd toată vitejia rasei noastre, vom isprăvi, dacă trebuie să isprăvim... Și, într'o scrisoare a lui Casiodor, Vitige se exprimă astfel: „Părinți noștri goți între săbiile gata de luptă pe scut își așezau regii. Tot așa, după obiceiul strămoșilor noștri, mi s'a acordat mie demnitatea regală, pe care o voi păstra prin luptă“. Și mai departe: „Nu în odăița îngustă, ci în cîmpul cel lat am fost eu ales, să știți¹.. Și nu între conversațiile delicate ale lingușitorilor, ci în zîngănitul armelor am fost căutat pentru domnie².“

Dar Casiodor a scris și istoria Goților, care nu ni s'a

¹ „Parentes nostros Gothos inter procinctuales gladios more maiorum scuto supposito regalem nobis contulisse, praestante Deo, dignitatem.“

² „Non enim in cubilis angustis, sed in campis late patentibus electum me esse noveritis, nec inter blaudientium delicata colloquia ...sum quaesitus.“

păstrat în întregime, după ce în Italia pe ruinele Statului lor a venit un alt regim. Cărți de acestea de lungă durată nu trăiesc decât atâta vreme cât trăiește sistemul politic cărui pot să-i servească. Când nu mai era marea figură a lui Teodoric și măcar succesiunea pe care o lăsase urmașilor săi, păstrarea și cetirea unei asemenea cărți ajunsese o ocupație zădarnică, periculoasă poate. Veacul al VI-lea nu sămăna doar cu timpurile noastre. Noi păstrăm orice mărturie istorică fiindcă dorim a fi informați, fiindcă avem noțiunea științei și necesitatea unei tradiții istorice sigure. Dar istoricii n'au scris ca să ne informeze pe noi, ci în cea mai mare parte ca să îndeplinească un serviciu politic față de unul sau altul, față de o nație sau față de o clasă, sau ca să manifeste o patimă. Chiar atunci când o scriere istorică se înfățișează cu aparențe de obiectivitate, încă trebuie să se caute explicația ei în toate rosturile personale și sociale; dar încă în veacuri așa de vechi!

Aceasta este explicația pierderii cărților lui Casiodor și a alcătuirii acelei prescurtări făcute după aceste cărți de Iordanes. Cartea lui Iordanes însă nu ni dă decât o idee foarte depărtată despre lucrarea *senatorului*, cum îi zice prelucrătorul, care se laudă că numai „trei zile“ a avut în mână cartea înaintașului său. Trei zile, — și a mai adăogit dela dînsul, spune el, pe ici pe colo, la început, la mijloc și la sfîrșit¹. Anumite lucruri sînt de sigur de la Casiodor. Dar, fără îndoială, cartea nu pleacă de la *intențiile* lui Casiodor.

El înțelegea să fi făcut înnaite de toate o carte închinată mării figuri a lui Teodoric. Nu l-a servit o viață

¹ „Initium, finemque et plura in medio mea dictatione permiscens.“ Se citează și un „Ablabius, descriptor Gothorum gentis egregius“. E vorba și de „Symmachi historia“.

întreagă, în toate rosturile administrației lui, pe eroul care a trecut și în legenda germanică, fără ca în cartea care-i fusese de sigur cerută și care era menită să exercite o influență asupra populațiilor germanice, să nu facă din Teodoric figura centrală. Și în Iordanes cît de slab se înfățișează tocmai Teodoric, pierdut cu desăvîrșire între regii adevărați și închipuiți, între figurile de cîntec popular, de legendă, cu care pornește expunerea istoriei Goților! Nu este măcar în acest resumat foarte prost, de o pedanterie extraordinară, o pagină largă consacrată marelui rege. A scăpat doar ici colo cîte o expresie mai energică despre presidentul de pe vremuri al vieții militare germane. „În tot Apusul“, ni se spune, „n'a fost neam, care, atîta vreme cît a trăit Teodoric, să nu-i fi servit, fie prin prietenie, fie prin supunere¹.“ Frasa această frumoasă vine fără îndoială de la modul, de la Casiodor, și nu de la prelucrătorul său. Aiurea, în descrierea luptei din „Cîmpiile Catalaunice“, în care Goții uniți cu Romanii au zdrobit oastea lui Attila, am crede că, de și lucrurile privitoare la regele hun sînt împrumutate de la scriitorii bizantini din secolul al V-lea, pierduți în cea mai mare parte: Dexip, Priscus, totuși Casiodor e încă vizibil. După ce se arată cum Attila a fost găsit mort într'o dimineață de după nuntă, cum l-au îngropat în sicriu de fier, cuprins în cel de argint și acesta într'unul de aur, în pusta Panoniei, omorîndu-se aceia cari-l înmormîntaseră, se adaugă: „S'a rezervat aceiași moarte aceluia cari l-au coborît în pămînt, îngropîndu-i împreună cu cel îngropat².“ Iordanes pare o personalitate prea ștearsă pentru ca să poată găsi răsunătoare formule istorice romane ca aceasta.

¹ „Nec fuit in parte occidua gens quae Theoderico, dum viveret, aut amicitia, aut subiectione non deserviret.“

² „Emersitque spontanea mors sepelientibus cum sepulto.“

Putem întrevedea chiar din cartea lui care fusese scopul și planul lui Casiodor. El voia să dovedească romanității un lucru: că Goții sînt foarte vechi, amestecați cu tot trecutul omenirii, că n'au fost barbari, că au luat parte la toate rosturile lumii civilizate, că au dat Împărați romani și că prin urmare ceia ce se vedea acum în Teodoric nu era decît fașa din urmă din dezvoltarea unui popor glorios. Cam aceasta se întîmplă la toate națiile: au astfel de ambiții cînd ajung la o situație eminentă. Cînd Turcii au cucerit Constantinopolul, ei au pus pe Critobul din Imbros să facă biografia lui Mohammed al II-lea, cu genealogia poporului cuceritor, care ar fi fost Troienii înviați, iar cucerirea lor o răsbunare tîrzie, slabă, pentru fapta lui Agamemnon. Cînd Grecii au ajuns să aibă la noi tronul, Nicolae Mavrocordat s'a grăbit să facă a se redacta o cronică în care se înfățișa coborîndu-se din Alexandru-cel-Bun.

Același lucru vroiau să-l facă Goții. Teodoric nu putea să rămîie străin Romei dominate de el. Nu vă speriați de noi, părea că zicea el în scrisul lui Casiodor; noi sîntem vechi tovarăși ai voștri. Ce erau Geții de odinioară? Goți. Și, odată ce s'a ajuns la indentificarea aceasta a Goților cu Geții, se deducea triumfal că și Decebal și toți șefii poporului geto-dac nu erau decît Goți mai vechi, Zamolxes fiind enciclopedistul epocii lor de cultură depărtată.

Pe urmă tot ce se găsește pe teritoriul getic li aparține Goților. Toți Împărații din vremea de anarhie a veacului al III-lea cari s'au născut în aceste regiuni sînt puși în sîma poporului got. Și Casiodor, prin ecoul lui Iordanes, pare că strigă: Nu pentru întăia oară prin urmare stăpînește asupra Romanilor un individ de origine gotică. Ba încă Teodoric n'are pretenția de a fi Împă-

rat, dar alții înaintea de el, tot așa de Goți ca și dînsul, *au fost Cesari*.

Și, pentru a avea și mai mult, se recurge întăiași dată la întrebuițarea legendei populare. Erau, atunci, cîtece gotice, care s'au pierdut. Poemele acestea gotice au fost utilizate de Casiodor, și nu de Iordanes, care-și amintea doar că a avut și el un bunic got, pe care-l chema Peria. Și tot Casiodor e acela, care, dar nu din îndemnul lui propriu, desăvîrșise tabloul, înșirînd genalogiile acelea care se găsesc la toate popoarele barbare avînd o dinastie bucuroasă de a se pierde, prin fundatorii ei, în lumea divină.

Cum se vede, e însuși sistemul întrebuițat de anonimul regelui Bela pentru a povesti Ungurilor de pe la 1200 împrejurările în care a trăit neamul lor în vremile fără scriitori¹.

Abdicarea societății romane de la principiul ei de existență, prin propaganda creștină, n'o dusesse întregă prin mănăstiri. Cei rămași în lume au căzut la piciazele barbarilor învingători, oferindu-li prinosul culturii antice, care nu perise.

Aceasta avea însă și o parte bună. Barbarii erau adoptați, prin însuși omagiul care li se aducea, și ei înșii erau bucuroși de această adoptare.

Astfel se pregătia umanitatea viitorului.

¹ Iordanes pare a fi avut și un scop particular în prescurtarea lui. O nepoată a lui Teodoric, Mathesunta, a fost prinsă și dusă la Constantinopol, unde s'a măritat cu fratele lui Iustinian, Germanus. Din această căsătorie s'a născut un al doilea Germanus, care trăia atunci, și episcopul nostru îl cunoștea. Pentru această ~~părete~~ princiaria va fi lucrat.

VIII.

O carte de cetire pentru Răsăriteni. Lauda Împăratului Anastasiu.

De la filosofii și retorii veacului al V-lea și al VI-lea să ne întorcem iarăși în Orient.

Am mai afirmat că nu trebuie să se desconsidere, în cîntărirea Răsăritului față de Apus, cel d'întăiu. Lumea răsăriteană de atunci nu trebuie asămănată cîtuși de puțin cu acea lume răsăriteană târzie, calomniată îndestul supt unele raporturi până mai dăunăzi; nu trebuie să se confunde societatea orientală pe care o vom cunoaște aici cu aceia care a existat pe urmă. S'au scris istorii ale Imperiului de decadență, „Bas Empire“, pretinz ndu-se că „Bas Empire“ este tot ce s'a petrecut în regiunile Orientului din veacul al V-lea ori al VI-lea înainte sau înăcar de la decăderea Imperiului, schimbat în rosturile lui de lăst nian. Se credea cîndva că societatea bizantină se reduce la Constantinopol și că acest Constantinopol înseamnă doar lumea bună, puternică de acolo: Curtea, dregătorii, intriganții și conspiratorii, anume cercuri bisericești, care, în ce privește vițiile lor, corespondeau lumii profane. Prin urmare în afară de uneltiri, de crime, de acte de barbarie, de desfrînări zilnice, de o literatură

care nu poate progresa și de o artă încremenită nu se găsește nimic în tot Orientul.

Întîiu, însăși judecata care cade așa de necruțător asupra părții centrale a societății bizantine, laică și religioasă, e în mare parte greșită. Bizantinii erau mult mai buni de cum ni-i închipuim noi. Și se poate găsi în Apus cel puțin tot atîta stricăciune ca în lumea răsăriteană, și tot atîtea barbarii și uneltiri. Cutare conte de Flandra din veacul al XI-lea, Carol, a fost omorît în biserică după îndemnul unei rude a lui, fiu nelegitim și preposit: l-au lăsat să îngenunche și, în momentul cînd se ruga, uci-gașul i-a tăiat capul dintr'o singură lovitură. L-au îngropat acolo, încuind ușa bisericii. Iar, pe urmă, cînd regele Franciei a intervenit ca să pedepsească această odioasă crimă unită cu o profanare fără păreche, mijloacele care s'au întrebuintat pentru pedeapsă sînt mai oribile decît tot ce mintea noastră își poate închipui: unul din vinovați a fost rupt pe roată după ce i se scoaseră ochii și fața toată-i fusese mutilată, iar un altul a fost legat cu un cîne, care, necontenit torturat, îi smulgea carnea.

Prin urmare cînd astfel de lucruri le poate înfățișa Apusul, nu înțelegem cu ce drept se taxează Imperiul bizantin, în întreaga lui desvoltare, care e plină și de urîte vicii, dar și de mari virtuți, ca un mediu de sălbătăcie și de degenerescență. Să studieze cineve puțin și viața familiară a regilor franci și chiar francesi! Cutare regi ai Franciei în veacul al XI-lea și al XII-lea supt raportul vieții de familie pot fi comparați cu cei mai păcătoși dintre Împărații Bizanțului. Da, „Bas Empire”, fiindcă scriu Occidentalii: însă, dacă ar fi scris mai mult Orientalii, ar fi fost curios să se vadă cum s'ar fi calificat de dînșii ararhia și lipsa de sentiment al unității, zbuciumul, neastîmpărul perpetuu al celorlalți.

Între aceste două lumi este un antagonism de concepții :

nu o deosebire de grad al virtuților, ci un antagonism principal. Ele nu s'au iubit niciodată. S'au desprețuit, nu fiindcă una, sau alta ar fi fost vrednică de despreț, ci fiindcă una apărea vrednică de despreț în ochii celeilalte. Pentru un Turc din timpul lui Soliman-cel-Măreț, fie și tânăr, plin de inteligență și putere, rostul vieții era să se așeze în umbra unui copac, ferit de lumina soarelui, avind aproape un izvor răcoritor, și să întindă ușor mîna pentru a-și procura liniștitul *chef* autentic, după care sufletul lui rivnește. Și, în schimb, cu cît merge cineva mai departe în Apus, cu atîta întilnește mai mult voia omului de a se distra, nu prin întreruperea zbuciumului, ci prin învierșunarea lui, cu tot zgomotul și risipa de puteri pe care o aduce după sine.

Vitalitatea Apuseanului cuprinde îndemnuri, sforțări necunoscute și cît se poate de variate; chiar dacă i se pare că într'un moment a atîns fericirea, cu toate acestea încă prelungește monotona a acestei fericiri este pentru dînsul un chin, și el se aruncă în necunoscut ca să găsească, prin oricîte silinți, o formă nouă a fericirii. Cum să se înțeleagă deci o societate avînd înaintea de toate idealul quietismului cu cealaltă societate care găsea în beția mișcării, a cheltuirii puterii trupului îndestularea dorințelor sale? De aceia nu se înțelegeau unii cu alții; de aceia se calomniau reciproc, Răsăriteanul pîrînd totdeauna leneș, murdar, lipsit de orice îndemn către manifestația personală în viață, Occidentalului, și Occidentalul pîrînd nesuferit, zurbagiu, lacom, grosolan, Orientalului.

Oricine studiază Orientul, nu după caricatură dată de Occidentali, nici măcar după o anumite parte a literaturii lui, ci după întreaga-i viață —, își va forma o altă concepție. Este imposibil ca milioane de oameni trăind în țările cele mai binecuvîntate de Dumnezeu, supt cel mai fericit cer, într'un loc unde natura dă cu amîndouă mîinile toate bine-

facerile frumuseții și rodniciei sale, e cu neputință ca acești oameni al căror soare scînteie în mintea lor ca inteligență și căror binefacerile naturii li se prefac în forțe, ca acești moștenitori ai celor mai vechi și mai strălucite tradiții ale omenirii să fi fost inferiori față de o parte mai săracă a omenirii trăind mai în greutate și sărăcie.

Orientul va continua și mai departe să ne intereseze, și nu odată vom trebui să-i recunoaștem superioritatea supt atîtea raporturi. În imobilitatea lui politică era mai multă legitimitate tradițională decît în mobilitatea veșnică a celorlalți; în imobilitatea culturală a lui se cuprindea o mai largă morală instinctivă, care aceasta este și cea mai sigură, căci, dacă fiecare ar analiza principiile moralității sale, nu știm unde ar ajunge societatea întreagă.

Imperiul de Orient formează, de fapt, pentru secole întregi din evul mediu, fenomenul politic principal, iar contrafacerea de Imperiu din Apus, Sfîntul Imperiu Roman de nație germanică, și regalitățile care se desfac cu greu — și cu greu se și mențin — din acest Sfînt Imperiu în Apus sînt numai forme barbare stingace, naive, pline de viață, fără indoială, dar necoordonate și nearmonisate încă.

Să ne apropiem deci de Bizanțul acesta cu interes. Cu mai mult interes, decît curiozitate. Și el ni va spune atunci multe lucruri.

Până acum nu s'a făcut aici deosebirea între Occident și Orient fiindcă ea nu exista; nu faptul că Răsăritul vorbea mai mult grecește — dar în unele părți se vorbea limba siriană, limba armeană, — nu faptul că Occidentul vorbea limba latină — și în unele părți dialecte germanice — nu aceasta constituia încă oosebirea. În veacul al IV-a exista numai o lume răsăriteană care era mai mult greacă, în ce privește limba, cultura, amintirile locale, mai

ales constantinopolitane, și exista o lume occidentală care prin limbă, prin cultură, prin anume amintiri locale era mai mult latină. Dar *romane* sînt înaintea de toate amîndouă. Ioan Hrisostomul știa, de sigur, latinește; limba dreptului era și în Orient încă limba latină; pe medalii, pe monede, pe anume forme ale manifestațiilor publice ale Imperiului limba latină se păstrează și până în secolul al VI-lea, în vremea lui Iustinian; doar opera cea mare de legislație a acestuia e alcătuită în cea mai mare parte, nu în grecește, ci în latinește. Și, dacă Răsăritul a părăsit de la o bucată de vreme limba latină pentru cea greacă, n'a făcut-o din preferință pentru această limbă, ci cu părerea de rău că nu mai putea întrebuința limba latină: cu același sentiment care a fost și la noi cînd am părăsit limba slavonă, nu din naționalism, ci cu sentimentul de adîncă umilință că nu mai putem întrebuința limba savantă în Biserică și în viața de Stat.

Prin urmare, într'o vreme cînd era atîta latinism în Orient, cînd, pe de altă parte, în Occident călugării din Britania, cum era Beda Venerabilul, de care ne vom ocupa pe urmă, cetesc opere grecești, cînd socotesc că onoarea cea mai mare pentru un cărturar e să cunoască limba elină, cînd Părinții Răsăritului sînt cunoscuți, înțeleși și imitați în lumea aceasta occidentală, cînd ațiția negustori orientali: greci, sirieni, evrei, umpleau, toate regiunile Apusului, evident că o deosebire nu se făcuse încă.

Pentru ca această deosebire să se facă, au trebuit atîta lucruri care s'au petrecut numai pe încetul; și nici în aceste veacuri al VI-lea și al VII-lea de care ne ocupăm acuma, ele nu erau pe deplin săvîrșite. Cînd Iustinian a cucerit Italia împotriva Ostrogoților și Roma a salutat din nou o armată romană, adevăratul popor roman cîrția despre calitatea etnografică a acestor Romani noi; îi zicea: Greci, Sirieni și se arăta jignit că soldații lui Be-

lisariu și ai lui Narses voiau să treacă drept Romați de cea mai absolută autenticitate. Dar nu criteriul popoului, nu satira vulgului hotărâsc un lucru, ci concepția superioară pe care o au cărturarii și oamenii politici. Pe vremea aceasta restaurarea Imperiului roman prin cucerirea lui Iustinian în Italia și Roma nu era socotită ca un fapt curios. Ne gândim noi oare ce impresie trebuie să fi avut oamenii despre aceasta? Impresia pe care ar avea-o proprietarul care a clădit o casă după gustul lui, a mobilat-o după concepția lui proprie, a stăpînit-o o mulțime de vreme: acolo i-au murit părinții, i s'au născut copiii, de ea sînt legate atîtea și atîtea amintiri și o vede năvălită de-odată, în furia cine știe cărui sile, de niște adversari obraznici, murdari, zgomotoși, cari stau cițiva an acolo, iar, după aceia, normalitatea legală reîntrind în drepturile sale, proprietarul adevărat se întoarce în casa lui și inima-i e împărțită între indignarea față de toată stricăciunea și profanarea pe care a găsit-o și față de maiestatea și duiosia amintirilor care se ridică din toate colțurile stăpînindu-i sufletul. Așa trebuie să fi fost sentimentul pe care l-au avut Bizantinii atunci cînd au ajuns să stăpînească din nou Italia.

Dar această stăpînire italiană n'a durat mult, și înnaite de 600 a trebuit să se producă renunțarea definitivă la dominația generală asupra Italiei. Căci veniseră, înnaite de a schimba veacul, Longobarzii, cari, cu Alboin, întemeiază un nou Stat barbar. Dar până la părăsirea aceasta a Italiei recucerite de Iustinian legătura dintre Răsărit și Apus rămîne întregă.

Alegem pentru această vreme un produs literar fără cine știe ce mare importanță, dar caracteristic pentru lumea răsăriteană, de oare ce aparține unei epoce cînd procesul de separație între Răsărit și Apus s'a săvîrșit acum. E o carte din veacul al VII-lea. Și, al doilea, e o carte

caracteristică supt alt raport: corespunde spiritului popular. O carte de cetire pentru lumea cea mare, săracă, cu mai puțină carte, scrisă într'un delicios stil grecesc, care samănă numai cu caracterul transparent, plin de umanitate, ușor de înțeles, care deosebește forma grecească a Testamentului Nou. Filologii n'o iubesc, dar o lume întreagă s'a mîngîiat de dînsa. Erudiția puriștilor samănă cu apa din cisterne care în Orient se culege din umiditatea cerului de se adună cu îngrijire în vase de piatră: acei cari străbat drumul negustorilor, conducătorii de caravane, știu unde e cisterna și se folosesc de dînsa, dar de jur împrejurul ei rămîne tot nisipul pustiului; pe cînd dincolo, unde apa poate pătrunde în pămînt, se ridică, în toată strălucirea și puterea ei de viață, o oasă în stare să adăpostească pentru mai multă vreme și să îndemne la drum pe călător.

Această carte pentru popor se chiamă *Limon* sau *Limonrion*, deci o „Livadă“ de învățătură. E ca o serie de tablouri de viață umană, de spectacole morală care pot să distreze pe oameni și în același timp să li înnalțe sufletul, să li îmbunătățească inima. Lucrarea e datorită unui anume Ioan Moschos Eukratàs (578—602), fără importanță deosebită; cărțile acestea poartă doar totdeauna un nume, dar autorul nu e numai acela care dă stilul unei lucrări, ci acel care creiază din viața sa proprie o viață nouă; și oameni de aceștia cari scriu cărți pentru popor nu sînt decît glasuri prin care vorbește societatea întreagă: atîta, mai mult nu. Individualitatea nu e admisă; chiar dacă autorul ar avea-o, trebuie s'o lepede: e toată lumea care vorbește către toată lumea.

Cea d'întăiu impresie pe care o produce acest „Limonarion“, care a fost foarte apreciat pe vremea lui, fiind rados și în latinește, ar fi că avem a face cu o carte pentru călugări, pentru oamenii cari trăiesc în pustiu, pă-

răsind toate legăturile lor cu lumea fără a mai voi să știe de societate, de partea rea ca și de partea bună a ei, oameni cari n'au nevoie de alți oameni, ba nici măcar de întregul lor individ, căci au aruncat, împreună cu haina lor laică. și toată partea din suflet care era în oarecare corespondență cu această haină: voința lor, curiositatea lor, activitatea lor. S'ar putea crede că, de oare ce „Limonarion“ ne poartă de la o mănăstire la alta, de la cele din Constantinopol și cele din Capadocia, la Locurile Sfinte, în părțile de către pustiu, lângă muntele Sinai și la vestitul jăcaș Raiti din aceste părți, e doar o carte interesantă pentru arheologi.

Dar se vorbește înaintea de toate de călugăr fiindcă el este un tip reprezentativ, o icoană de idealitate a vremii, către desăvirșirea izolată și sacrificată supt raportul uman al căreia tinde toată lumea. În afară de monahi erau însă atîția alții: orașele erau încă pline. N'are decît să compare cineva cartea noastră cu un alt produs literar, cam din aceiași vreme, cu lauda Împăratului Anastasiu, atribuită lui Procopiu din Gaza, produs literar foarte interesant și acesta. Va vedea de acolo că viața urbană era încă înfloritoare, zgomotoasă, petrecătoare, gata de revoltă, ca în Antiohia cu turbulentul trecut; Cesareia, Ierusalimul, Alexandria erau foarte bine locuite și foarte mult frecventate, și Împărații luau măsuri ca să ușureze viața acestor orașe. Veniau neconținut spre centrele bizantine negustori din părțile adînci ale Asiei, Persani, Indieni, ceia ce presupune un comerț foarte vast și toate avantajile pe care un astfel de comerț le poate procura. Se lucra cu energie gospodărească în viața publică. Urmată după datine romane, reale și practice, mult mai mult decît în Apus, unde ordinea veche dispăruse pe alocuri mai cu totul. Lauda lui Anastasiu îi pune în samă cu recunoștință apeductul pe care l-a făcut, operele de utilitate

publică ce i se datoresc, zidul de apărare împotriva barbarilor pe care l-a înălțat în Tracia, reformele în sensul de asigurare economică și de ordine politică în regiunile de lângă Dunăre. Se vede în toate lucrurile acestea o societate activă și viaie, în care și individul își are rostul, în care el ține samă, nu numai de datoriile sale față de Dumnezeu, dar și de cele față de oameni. Oamenii își proclamă dreptul lor la plăcere. Panegiricul Împăratului condamnă aspru pe cei mulți cari se îmbată de zgomot și de amețitoarea dulceață a petrecerilor. Se văd ambiții dezvoltându-se, pe orice cale: a lui Anastasiu însuși, care, un moment amestecat în viața religioasă, intră în anume legături cu Împărăteasa, soție a lui Zenon, care-i asigură tronul. Între călugărul din pustiu și parvenitul de această speță, utilizând aceste mijloace, e totuși o deosebire. Era, firește, și o mulțime de lume săracă, cu atâtea impozite apăsând asupra ei: între altele „hrisargirul“ muncitorilor, o adevărată dare „pe sudoare și pe durere“. Banul își avea viața lui; dintr'însul izvoră, pe lângă atîta ușurință în legăturile dintre oameni, și atîtea nedreptăți și apăsări, atîta desordine socială în formele celei mai absolute ordini exterioare.

Erau toate acestea. Dar, totuși, dacă ai fi întrebat pe oricine ce trebuie să facă, el ar fi răspuns cam așa cum răspund eroii umili, desbrăcați de propria lor ființă, închinați cu desăvîrșire vieții singuratece, din „Limonarion“. Totdeauna în om sînt două ființe deosebite: cel care trăiește cum s'a deprins sau cum l-a silit fatalitatea și cum lașitatea lui îl împiedecă de a se liberă de anume lanțuri moștenite, impuse de societate ori rezultînd dintr'o greșeală primordială a lui cu îndelungate urmări, și, pe lângă el, este, mai în adînc, alt om, mult mai bun decît cellalt. cu veșnice muștrări de cuget, cu hotărîri pe care adese ori n'are curagiul de a le îndeplini. Și cu ce drept înlă-

tura cineva dintr'o ființă omenească, prin urmare și din toate ființele care constituie o societate, și pe acest om care nu se vede, dar care influențează și pedepsește de atâtea ori pe cellalt? Ei bine, și omul cel de-al doilea din societatea pe care o înfățișează lauda lui Anastasiu, era real, și el domină o carte cum este „Limonarion“.

Venim acum la această cărticică însăși. De sigur n'avem a face cu un tratat de filosofie. E — s'a văzut — o alcătuire de mici povestiri religioase, morale, în legătură cu călătorii prin deosebite provincii, cu viața deosebitelor clase sociale. Într'o prosă populară se înfățișează toate aspectele vieții timpului. Din toate însă se desface spiritul comun, care se poate analiza supt anume raporturi generale. Părerea cu care se încheie e, neapărat, aceea că în ea însăși viața n'are niciun preț, că timpul nu e decît un element zădarnic. Oamenii aceștia trăiesc cu toții în eternitate; răsăritul, apusul, miezul zilei, toate acestea nu se deosebesc în ochii lor: au ajuns a nu le deosebi. Silințele noastre, ale modernilor, stăpîniți de ideile occidentale, se cheltuiesc toate pentru a individualisa și colora fiecare moment din viața noastră; silințele lor se îndreaptă toate spre a confunda toate zilele într'un fel de vastă așteptare, de vagă pregătire pentru nemurire. Noi avem ceasornicele noastre precise care ni arată minutele și secundele: acestea au pentru un American din secolul al XX-lea mai multă importanță decît aveau lunile și anotimpurile pentru cineva din Orientul veacului al VI-lea. Călugărima aceasta se așezase, de altminterea, în locuri de acelea unde deosebirile dintre anotimpuri nu sînt așa de netede ca la noi, în care, prin urmare, vara și iarna, primăvara și toamna nu formau capitele distincte din marea viață, neconținut repetată din an în an, a naturii. Erau lipsiți de un mijloc exact de a socoti timpul, și, chiar dacă el ar fi existat, l-ar fi aruncat, căci nu se uitau la ceruri ca să

socoată timpul după cursul stelelor, ci ca să se piardă în eternitatea și infinitul lor. Se poate zice că ei trăiau înaintea priveliștii morții, desfăcuți, chiar dacă ajungeau la optzeci de ani, nu numai din lanțurile vieții, dar și din simțul continuității, socotită pe zile și clipe, a acestei vieți omenești.

Societatea pentru dinșii n'avea niciun sens, ori de locuiau în mănăstiri și schituri, ori de se pierdeau în schivnicii, ori de se aflau în mijlocul orașelor. Pentru lumea călugărească unificată în toate manifestările sale, potrivit și omului din lăuntru al celor cari trăiau în societate, ea nu era doar decît o formă vană de profanare și zguduire zădarnică, de care trebuie să scape cineva cu orice preț. „Fugiți de oameni“, zice într'un loc „Limonarion“. „Și aiurea: „Iubiți goliciunea de toate lucrurile și săpînirea de sine“. În altă parte se condamnă, în afară de existența însăși, acele îngrijiri igienice care pentru noi înseamnă o datorie față de trup: „Părinții noștri odinioară nu-și spălau nici măcar ochii“: spălarea trupului era socotită deci ca un mare păcat, ca timp furat lui Dumnezeu pentru această operă a Satanei, pe care-l pedepsiau neîngrijindu-și trupul și făcîndu-l odios în ochii tuturilor.

Unii dintre dinșii desprețuiau patul, dormiau pe scaun, își interziceau să aibă orice fel de plăcere 'n odihnă; dacă vedeau o biserică în drum, credeau că ar fi o profanare să treacă fără a intra în lăuntru. „A nu jura, a nu rîde, a nu minți“ era pentru unul idealul vieții; pentru altul „a posti mult, a veghea mult, a munci mult“, — ceva mai bine decît cellalt.

Ca să vadă cineva cum se înfățișa casa, gospodăria unuia din aceștia, cari — încă odată o spunem — se pot găsi într'o mănăstire sau într'un schit, dar și în cutare oraș, vom cita un pasagiu din „Limonarion“: „În toată casa lui nu vedeai decît cărți și scaune și un pat și o

masă, și avea voie oricine să întrebuițeze cele ce erau de folos și să cetească“.

Moartea e socotită de întreaga această societate ca scopul spre care tinde viața. Ea nu întrerupe și nu distruge; ci desăvârșește, pecetluiește. Niciodată n'a fost mai mult decît în societatea aceasta setea nespusă de moarte. Cutare călugăr visează că s'a încununat și s'a făcut rege; cîtăva vreme după aceasta e omorît. Interpretarea visului este aceasta: da, într'adevăr s'a făcut rege, fiindcă moartea însăși nu e decît o încununare.

„Eram la drum“ — se spune despre unul dintre dînșii — „și înaintea mea tinere făcînd horă jucau, zicînd: bine ai venit Sofronie. Și hora se învîrtia, și Sofronie s'a încununat“, — a murit. Evident, cînd moartea nu apare ca întunerecul mornîntului cu toate grozăviile ce se săvîrșesc: acolo și, înaintea de toate, cu pierderea individualității la care am lucrat atîta vreme cu atîta rîvnă, atît de îngăduită, ne întoarcem la seninele concepții ale antichității despre o simplă purificare a vieții dincolo de marginile unde ea pare că s'a oprit ca să se desăvîrșească numai.

De alminteri, ea, moartea, este pentru dînșii, supt atîtea raporturi, numai aparentă. Moartea trăiește — ca să zicem așa — alături cu viața. Omul viu este atît de mult amestecat în fiecare moment cu acei cari au murit, există o comunicație așa de strînsă între el și ei, încît moartea nu mai apare ca hotarul între cei cari se chinuiesc cu viața și cei cari au isprăvit cu dînsa.

Aceștia și dovedesc că n'au murit, ivindu-se în visuri. Cutare Papă care a îndeplinit o faptă bună vede pe un mare înaintaș al lui care-i apare pentru a-i mulțami. Cutare care a uitat să-și îndeplinească datoriile din urmă se ridică în biserică, spune cuvintele pe care nu le pu-

tuse rosti și adoarme din nou. Semne misterioase fac pe cei vii să simtă chemarea și voința celor morți. Cutare drumeț vede undeva o lumină pe vîrf de munte, se duce într'acolo, străbate într'o peșteră și află pe schivnicul care murise de multă vreme, dar nu fusese încă înmormîntat. Și lumina se arătase călătorului tocmai pentru ca el să dea odihna cerută de lege celui adormit. Une ori un astfel de călător găsește totdeauna și inscripția mormîntului pe care el îl va săpa, pomenind numele celui care a murit, viața lui, durata ei și momentul cînd s'a stins. Și îngropătorul e atît de mult stăpînit de sentimentul sacru al morții încunjurate de tot farmecul minunii, încît nu se poate hotărî a se întoarce în viață, ci sapă un al doilea mormînt pentru dînsul și se îngroapă lingă acel pe care l-a dat pămîntului.

Ceia ce e în ordinea naturii separația dintre ființele care vorbesc și lucrurile care nu pot vorbi, între acei cari înțeleg și acelea fără darul înțelegerii, între cugetarea manifestată prin cuvinte și instinctul care nu găsește cuvinte ca să se exprime, la ei nu există. Precum viața e străbătută de moarte, precum moartea nu e decît forma superioară a vieții, tot așa și în ce privește raporturile dintre deosebitele domenii ale naturii, este o perfectă comunitate, am zice: sufletească. Sufletul e pretutindeni, și el se manifestă după voința, după îndemnul unui element de coordonare supremă care este Dumnezeuirea însăși. Nu e piatră mută, nu e mormînt pegetluit, nu e copac din pustiu care să nu poată șopti în urechea trecătorului a-nume cuvinte; nu există nimic neînsuflețit în natură care să nu poată servi divinității pentru a se vădi. Și în felul acesta natura fără suflet e pusă alături cu omul, fiindcă omul însuși nu există prin el, ci numai ca încă o manifestație a divinității. Viața lui, de și durează mai mult, de și se vedește neconținut, nu e de altă esență decît

viața pe care voința lui Dumnezeu o poate da într'un moment, cînd e de îndeplinit o faptă, pietrei din cale, copacului din oasă sau animalelor necuvîntătoare ale pustiului.

Animalele din fabulă sînt istețe prin morala pe care o fac; animalele din legendele sacre îndeplinesc și ele, dar pe altă cale, un rol de poezie etică superioară.

Cele mai frumoase pagini din „Limoharion“ sînt acelea în care intervin astfel de elemente minunate în viața oamenilor, comunicînd voința lui Dumnezeu și împărțindu-se astfel, o clipă, de rosturile umanității. Se aleg și animalele cele mai înspăimîntătoare pentru aceasta: leii pustiului, cari stau în legături zilnice, aproape în frățești legături zilnice, cu oamenii. Cutare păstor a aruncat în drum pe un călător care-i cerea adăpost. Drumețul a fost sfîșiat de fiare. Păstorul e plin de mustrări de cuget și intră în călugărie. El își impune să trăiască împreună cu fiarele acelea cărora îi dăduse cu atîta cruzime pe oaspețele său. Va dormi împreună cu leii. Și cea mai mare bucurie a lui este cînd găsește leul care-l sfîșie, pedepsindu-l pentru păcatul pe care l-a săvîrșit și, astfel, izbăvindu-l.

Cutare leu ascultă de exorcisarea, de vraja ermitului și nu se mai hrănește cu carne; de atunci el apare zilnic la fereasta omului care-l hrănește. Și, cu multă naivitate, legenda se termină prin trista declarație a călugărului: astăzi n'a venit leul, și înțeleg de ce: a greșit și a mîncat carne.

De altminterea, alți călugări își împărțiau hrana cu păsările și furnicile, și parcă am ceti un capitol din viața Sfîntului Francisc, întemeietorul ordinului serafic.

Să dăm, în toate incidentele ei, una din aceste legende:

Un leu avea sarcina de a păzi măgarul unei mănăstiri, care mergea la izvor și aducea în amfora lui apă bună.

Într-o zi măgarul n'a mai venit. Călugării trag la răspundere pe leu: tu ai mâncat pe măgar! Și, fiindcă ei erau drepți, i-au spus: de acum înainte, tu vei aduce apa. Leul și-a dat sama că era o nedreptate, căci nu-l mâncase, dar s'a dus, zi de zi, sălbatecul animal al pustiului, ca să aducă apă pentru gospodăria fraților.

Pe măgar îl furaseră Arabi din deșert, trecând cu caravana. S'a strecurat o bucată de vreme și hoțul a venit pe la mănăstire aducând lucruri pe care le vindea la Ierusalim. Între animalele care duceau marfa era și măgarul. Și atunci leul a apucat cu de-a sila și pe om și pe măgar și i-a dus înaintea călugărilor, denunțând pe adevăratul făptaș.

Leul rămase și mai departe servitorul cel mai bun al mănăstirii. și, în special, sentimentul lui de reverență deosebită se îndrepta către un bătrîn. Într'un rînd îl găsește pe călugărul său mort și îngropat. Se duce la locul mormîntului, ricîie pămîntul, găsește pe stăpîn și moare alături de dînsul.

Într'o astfel de carte poate fi vorba numai rare ori de Împărat, de Stat, de societatea politică: Toți Împărații sînt, în chip firesc, iubitori de Dumnezeu, evlavioși, vrednici de rugăciune. Rude de-ale lor trăiesc și ele în societatea acestor călugări, ca acele nepoate ale Împăratului Mauriciu, adăpostite într'o mănăstire. Statul nu se discută și nu se combate, afară de un singur cas: cînd el calcă legea lui Hristos, fixată de scoare. Atunci întreaga societate se ridică împotriva lui. Dar, cînd Statul observă ortodoxia, pecetluind hotărîrile sinoadelor ecumenice, el nu se critică în rosturile lui fatale, *dar nici nu se sprijine*.

Și aceasta a fost cauza cea mare a dărîmării societății orientale, cauza pentru care atîtea milioane de oameni in-

teligenți, voinici, plini și de moralitate n'au fost în stare să susțină Imperiul bizantin, și, astfel, câteva mii de Avari sau Slavi, mai târziu de Arabi, erau în stare să pustiască toate înfloritoarele provincii care se uita la vijelie ca la o pedeapsă, ce nu se va înlătura, a lui Dumnezeu. Un Stat nu se poate susține în astfel de condiții, și e o întrebare dacă și cea mai desăvârșită moralitate poate să mai trăiască după ce întreaga ordine socială s'a prăbușit, dacă, deci, nu e o legătură, pe care exagerația propagandelor radicale nu o vede, între moralitate și această cristalină ordine a unei societăți bine stabilite, în care se cuprinde totuși și voința lui Dumnezeu manifestată în domeniul acesta al moralității și pietății pure.

Așa a fost și în Apus. Dar acolo veniseră Germanii, alt material uman decât Slavii și decât Asiaticii. Veniseră Germanii cu furia lor de viață, care de la o bucată de vreme intră adinc și în această lume a izolării, a individualismului desfcut din legătura politică și sacrificat lui Dumnezeu. Energia primitivă a acestei rase, numărul coplesitor al elementului uman pe care-l cuprindea au permis întemeierea și dezvoltarea noii societăți. În Răsărit însă, Slavii au fost răpede asimilați în societatea bizantină, Avarii, Hunii erau popoare turanice, incapabile de asimilare și condamnate a fi distruse, cum au și fost cele mai multe; câțiva hoți asiatici sau Arabi ai pustiului, cari aveau în însuși sîngele lor aceleași tendințe către quietism, nu puteau reforma o societate. Și de aceia la capătul progreselor acestei doctrine așa de frumoase, așa de pure, așa de umane, străbătute de o simțire și milă care cuprinde tot ce se vede și se simte în lume, va fi sfărîmarea sau ațîfarea fără deșteptare a unei societăți întregi, care, altfel, merita o mai bună soartă.

IX.

B e d a

Personalitatea reprezentativă despre care e vorba aici a fost cel mai învățat om din Apusul Europei în decursul veacurilor al VII-lea și al VIII-lea (672—735). Beda, zis Venerabilul, nu e un om de pe continentul european, ci din acel colț retras de lume, care încă de pe vremea aceea ajunsese, prin mișcările de populație germană de pe la 500, o Anglie. Era el însuși, în această țară cu veche basă etnică bretonă, un Anglo-Saxon de sînge, și chiar, cum se va vedea, principalul reprezentant al naționalității anglo-saxone în această nouă patrie. Căci, de fapt, acest om, care resumă rasa lui în cîlmea triumfului ei politic, religios și cultural, este cel d'întăiu dintre barbari care poate fi mîndru, nu de regele său, nu de armata acestui rege, nu de cuceririle care au fost îndeplinite supt steagurile și în numele lui, ci de însăși naționalitatea sa. Pentru înțaiia oară în evul mediu, — și deci în lume, căci antichitatea n'a cunoscut acest sentiment —, se vede o mîndrie de rasă, în afară de Stat, aproape cu ignorarea și desprețuirea Statului. Este cel d'întăiu scriitor care presintă, în desvoltarea literaturilor medievale, un exponent național.

Un Anglo-Saxon, și nu un Engles, căci nația englesă se

va formă după și prin năvalirea normanda din 1066, ca popor mixt, mai ales în ce privește sufletul Beda a fost, de la început pînă la sfîrșit, de cînd a prins condeiul în mină și a exprimat un gînd al său pînă ce oboselile l-au sfîrșit în cea mai blindă dintre suferinți, vorbind aproape și în clipa din urmă cu ucenicii săi, un simplu călugăr în mănăstirea lui de la Jarrow, lingă Durham. Nici n'a dorit să fie altceva decît un călugăr. Ambiții episcopale ori alte rîvniri i-au fost cu totul străine. Chilia lui, cartea lui, condeiul lui, rugăciunea lui, în acestea se resumă toată viața lui Beda. Un om care n'are biografie fiindcă n'a vrut. Înnaintași ai lui, pregătire pentru ruperea legăturilor lui cu lumea nici nu există. Biografia lui, chiar pentru cine ar dori să-i dea mai mult spațiu, nu se poate scrie. Cărțile lui, spiritul care se desface din ele, acesta este Beda.

Scrisele lui sînt multe. Întăiu lucrări imitate după ale Sfîntului Ieronim, adevărate explicații ale Sf. Scripturi. Interpretarea Vechiului Testament a fost în acea epocă un lucru care a tentat multă lume, cedînd și nevoii de a da acestor pagini aspre și crude o interpretare potrivită cu morala nouă a altor timpuri, de a introduce puțin din blînda suflare evanghelică în norii aceia de fum, ridicați de pe jertfe singeroase, cari sînt partea ebraică, exclusiv îngust și crud ebraică, a Bibliei.

În afară de aceasta Beda a scris istoria mănăstirii sale, a redactat vieți de sfinți. Viața Sfîntului Felix, compusă în versuri de Paulin, el a prefăcut-o în prosă. A tradus slab — el însuși o spune — din grecește viața Sf. Anastasiu. A alcătuit un martirologiu. Ca și Boețiu, a scris și cărți de știință.

Ce ne interesează aici e însă numai Istoria Angliei de la început pînă în timpurile sale, carte alcătuită după izvoare, cu o prefață, dedicată unuia din regii anglo-saxoni.

E o sinceră mărturisire, căci, după însăși spusa lui, „descrie lucrurile care s'au întâmplat în adevăr și care sînt vrednice de laudă și care pot să fie spre folosul cetitorului”¹. El spune vorbind de eresii: „a dispărut tendința aceloră despre cari vorbesc, dar, cu toate acestea, ca istoric, nu se poate să nu mă ocup de aceste lucruri întimplate și să nu studiez atitudinea morală a cuiva față de mișcarea din care a făcut parte”.

Cineva care cugetă în felul acesta despre istorie, natural că va căuta să se informeze bine. Și în adevăr că Beda s'a și informat din bielșug. Trăia pe vremea aceia, pentru a-l lămuri și îndrepta, un abate Albin, care era el însuși ucenicul arhiepiscopului Teodor și al abatelui Adrian, personalități foarte însemnate prin predicția lor și transformările aduse de dînsa. Fără aceștia Beda n'ar fi scris niciodată opera sa și nici cultura înfățișată într'însa n'ar fi existat. Se poate zice că toată partea în care Beda tratează despre cei doi inițiatori — partea de căpetenie în concepția lui — e luată din povestirea urmașului lor încă în viață. Și, de oare ce el admite legături între Anglo-Saxoni și Scaunul roman încă de pe vremea Papei Grigorie Dialogul, a trimis pe cineva — extraordinar lucru în acest secol! — tocmai la Roma ca să caute documente; de aici pretinde că i s'au adus scrisorile care s'ar fi schimbat între Papă și creștinii din insulă. Dacă aceste acte, care-i folosesc așa de mult pentru tesa lui — originea romană a Bisericii anglo-saxone — sînt sau ba autentice, e neapărat, altă chestie. A întrebuințat, în afară de aceasta, fel de fel de opere sacre

¹ Pentru latina lui Beda citațiile originalului se impun mai puțin decît pentru frumoasele texte clasice ale celor d'intăiu părinți medievali. Le și lăsăm deci la o parte pentru ușurința cetirii.

și profane. Cetise pe Sf. Vasile, pe Cesar, „de Bello Gallico“; cunoștea pe Eutropiu, pe Sf. Augustin, pe Sf. Prosper de Aquitania, pe Gildas, jăluitarul peirii bretone („De excidio Britanniae liber querulus“).

Căci acest om foarte învățat, care riscă etimologii, explică anume termeni germanici și face jocuri de cuvinte, simte nevoia de a prezenta opera sa în forma în care asemenea opere se prezintă în antichitatea clasică.

Va face întâia cadrul geografic, arătând ce au fost și sînt Insulele Britanice. După paginile de introducere, urmează antichitățile din Britania-Mare, timpurile romane, întru cît putea să le știe cineva pe la anul 700, pentru ca pe urmă să intre în însuși miezul lucrării sale, adică viața bisericească a Angliei supț raportul legăturilor religioase.

În cartea aceasta, ca și în celelalte, Beda e, firește, ca și scriitorii analizați până acuma, un umil servitor al lui Dumnezeu, care atribuie divinității tot ce e bun în om, care e gata să primească pedeapsa cerurilor pentru tot ce se amestecă rău în viață. Trăiește și el în lumea plină și pentru dînsul de evenimente supranaturale și așteaptă glorioasa liniște a celor de după moarte. În pagini care sînt un fel de prevestire a Infernului și Paradisului lui Dante, el povestește ce a găsit un om oarecare dintre ai săi dincolo de temutul hotar pe care trebuie să-l trecem. Coborîndu-se spre Iad, acel om a văzut întâiu ființe cuprinse de ghețurile cele strașnice, care se răpeziu în foc, pentru ca de acolo să fie aruncate din nou spre ghețuri. Apoi dintr'un git de cuptor ieșia neconținut un foc strașnic cu miros înăbușitor, și strigătele neconținute ale acelor cari se chinuiau înăuntru arătau că în adevăr acolo este locul celor mai mari suferinți omenești. După ce încetează suferința, în lumi mai fericite, sînt livezi admirabile, în care oameni îmbrăcați în alb se primblă.

Dar Raiul este mai departe, căci aici stau numai aceia pentru cari ne rugăm încă. În locul fără samân de unde se înalță cîntări de slavă dintre florile cele mai frumoase, cu mirezmele cele mai dulci, acolo este Raiul.

Beda nu rîvnia decît să ajungă la mijloc, în cîmpiile care încep a înflori pentru aceia a căror desăvîrșire sufletească nu e dusă pînă la capăt. Se înfățișează totdeauna ca un rob al lui Hristos și ca un smerit preot. În sufletul lui — am spus — nu e nici o ambiție. În casa lui n'are nici o avere. Înainte de a muri, lasă ucenicilor săi doar, într'o cutiuță, piper, tămîie și cîteva cărți de rugăciune. Ultimele lui cuvinte cuprind aceiași nesățioasă aspirație către confundarea cu Dumnezeu, care reprezintă ultima expresie a silinților sufletești din acest timp. „Cupio dissolvi et esse cum Christo”, „doresc să mă imprăștiu și să fiu cu Hristos“.

Totuși, în această liniștită, senină și împăcată cu sine cugetare a lui se amestecă elemente de critică față de societatea contemporană. Observă ironic că era odată o vreme cînd oamenii viețuiau așa cum învățau pe alții. Altă dată pomenește că pe vremea aceia ei nu trăiau pentru mîncare, ori că preoții erau priiși pretutindeni ca robi ai lui Dumnezeu, fiindcă întreaga lor viața era întrebunțată pentru răspîndirea credinței. „Atunci n'aveau bogății oamenii decît cu de-a sila“. Cutare regină de odinioară nu suferia hainele de in și băile calde, ci petrecea toată vremea în biserică; mîncă odată pe zi, și, murind de dureri de gît, a recunoscut că i se convenia, fiindcă purtase prea multe lanțuri scumpe în jurul aceuiași gît. Îi pare rău după vremea cînd episcopul trăia cu clerul său și abatele stătea împreună cu călugării. Vorbind de mănăstirile de femei care au fost pedepsite cu foc, el arată cum căsuțele acelea, făcute pentru rugăciuni și pentru cetire, se prefăcuseră în lăcașuri de petrecere și călugărițele

țeseafii haine suptiri și împodobite „și aceasta în mare parte din cauza unui lucru care se chiamă prietenia bărbaților de afară“. Dar spiritul lui rămîne blînd și natura sfîntă îl face a uita de fatalele neajunsuri ale omului“.

În prefața geografică pomenită găsești, în adevăr, încintătoare tablouri. „Sînt așa de frumoase, de limpezi, de lucide, nopțile de vară la noi, încît te întrebi dacă a rămas ceva din lumina serii sau mijeste cea d'întăiu lumină a dimineții.“ „În Irlanda“, adaugă el, „iarna este umedă și caldă, așa încît nici n'are nevoie cineva să taie fin vara pentru iarnă, nici să deie adăpost vitelor“. Și, între poeziile lui răzlețe, avem o bucată delicioasă, dialogul dintre iarnă și primăvară: „Zăbavnica iarnă, totdeauna gata să doarmă“, spune: „Să nu vie cucul, căci acela aduce munca la cîmp; el trezește repaosul, el împrăștie liniștea iubită, el tulbură tot pe pămînt și pe apă. Iar eu, iarna, am bogăție, eu am veselie, mese întinse, eu am liniștea dulce și țîn foc în sobă“. Și primăvara, de dincolo: „Doresc să vie cucul meu, pasărea cea mai iubită: *veniat cuculus, mihi carissima avis*. Vie cucul, păstorului dulce prieten, și pretutindenii să izbucnească pe dealurile noastre din nou ierburile 'nnalte, și ramuri verzi să dea umbră celor obosiți și să vie caprele cu ugerul plin în staul, și pretutindenii să vie dulcea iubire, oaspete foarte plăcut tuturora.“

Față de autoritățile constituite, am zice noi, față de puterile lumii își poate cineva închipui care e atitudinea lui Beda. Ea este condiționată de actele regilor, și de ale acelor cari poruncesc alături cu dînșii, în raport cu morala creștină. Regele bun, regele care nu se luptă, care iartă, care se jertfește, regele gata de moarte, acela este stăpînitorul iubit de Beda. Lingușiri asemănătoare cu acelea pe care Casiodor le îndreaptă către Teodoric, toată

acea retorică îngenunchiată a Italianului, gata să sărute haina stăpînitorului întocmai ca robii din Stambul mai tîrziu poala Sultanului, sînt cu totul necunoscute acestui îndrăzneț spirit liber, acestui călugăr în care trăiește un ostaș, cu toată nobleța și vitejia lui. Povestește cu indignare faptele regilor păgîni, cari refuză să primească pe răspînditorii credinței creștine, cărora nu li înțeleg rostul, și cari, la împărțirea nafurei, strigă să li se dea și lor, cu toate că nu sînt creștini, amenințînd pe apostoli că-i aruncă dincolo de graniță, dacă nu vor. Laudă pe regii aceia pe vremea cărora era așa de mare liniștea, încît o femeie cu un copil în brațe putea să meargă dela un capăt la altul al Regatului. În tablouri frumoase ni se înfățișează regi de felul lui Oswald, care ședea la masă și, cînd la poartă i se înfățișau săracii, își întrerupea ospățul, lua bucatele lui simple și le împărția evanghelic flămînzilor de pe pragul lui, care nu se mulțamește însă cu atîta, ci, — superior acelui rege frances care fura din casă dela el lucruri ca să le împartă celor lipsiți de avere și, simțînd cum i se taie podoabele scumpe de pe îmbrăcămintea lui, de cutare hoț sărac, îl lasă să facă, superior zic, acelui rege, însuși Oswald sfarmă în bucăți talerele scumpe de argint și împarte fragmentele lor la cerșitori. Atunci, de lîngă dînsul, un cleric cu cuvîntul făcător de minuni spune: „Mîna aceasta să nu putrezească niciodată“. Și, în adevăr, el cade în lupta cu dușmanul, tot trupul lui se taie în bucăți, dar mîna rămîne întregă, neatinsă, — moaște ale regelui sfînt și bun. Îi plac regii cari înaintea unui episcop cad în genunchi, pocăindu-se fiindcă intraseră în casa unui excomunicat, pe care-l iubiau. Îi plac regii cari călătoresc la Roma, cari rămîn acolo, cari se fac călugări, pe ale căror morminte figurează modeste nume creștinești: „călugărul Petru, care a fost cîndva rege al Angliei“. Îi plac regii în-

vățați în Scripturi cari sprijină numai creștinismul, aceia cari sînt mai mult episcopi decît Domni, precum se bucură că, „în vremea noastră, mai curînd se face cineva călugăr decît ostaș“. Un David, așa trebuie să fie șeful încoronat al Anglo-Saxonilor.

Să venim acum la sensul operei lui Beda. Ce a vrut el cu această carte și cum se oglindește — peste ce a vrut să spuie și peste tot ce vrea să ascundă, -- adevărul în ce privește cea mai veche viață din Britania-Mare în epoca anglo-saxonă?

Ce se observă întâiu la Beda este, cum spuneam dela început, marea lui iubire pentru Anglia sa și poporul conceput de dînsul ca unic, cu toată împărțirea politică, accidentală, în șapte regate, care locuia în această țară. E un „naționalist“ dela începutul secolului al VIII-lea, o savantă cugetare cuminte, care, fără niciun interes personal, înțelege că totuși temelia lucrurilor omenești se reduce, în ce privește pe oameni și aspirațiile lor, mai mari decît dinșii, la iubirea unei bucăți de pămînt și a fraților cari trăiesc pe bucata aceia de pămînt. A scris el însuș versuri în limba anglo-saxonă. Și un biograf al lui, care-i povestește moartea, spune: „și în limba noastră anglică a alcătuit poesii“, reproducînd chiar unele din ele ca următoarea: „înnainte de sfârșitul firesc nimeni nu poate fi socotit înțelept și prin urmare trebuie să se aștepte vremea aceia ca să se hotărască rostul ultim al unei vieți omenești“. A tradus pentru credincioșii cari nu știau latinește Evanghelia Sfîntului Ioan. Vorbește de legile regelui Ethelred așternute în limba poporului și ni înfățișează într'un frumos capitol pe călugărul poet în limba națională, Cedmon, care a scris cu talentul pe care Dumnezeu i-l dase cînd grația Lui s'a coborît asupra-i. Îngrijia de caii mănăstirii și cînta: călugării ceilalți s'au

minunat cînd au văzut cum acest om desprețuit, fără nicio învățătură, cîntă așa de frumos lucruri neauzite până atunci, și el a mărturisit atunci binecuvîntarea de care fusese atins. „Ar fi bine“, urmează povestirea, „să se reproducă astfel de cîntece ale lui, dar cîntecele, oricît de bine ar fi alcătuite, nu se pot preface dintr'o limbă în altă limbă fără stricarea frumuseții lor și a *demnității* cuprinse într'insele“. „Și alții au luat model de la dînsul“, încheie Beda, „și de aici înainte s'au tot făcut poeme religioase în neamul Anglilor.“

Anglia lui însă el o știa că n'a fost dela început așa supt raportul național. Mai știa că pămîntul acesta al Britaniei Mari, ca și insula vecină a Irlandei și alte insule mai mici, din împrejurimi, a cuprins altă rasă cîndva. Citise cartea lui Gildas despre peirea acestei rase. Rasa aceea n'o iubia. Și, cum face de obicei un om care nu iubeste, el atribuie celui urît sentimentele pe care el însuși le are față de dînsul. Nu ne iubesc Celții, zice el, Bretonii creștini și-au ascuns creștinismul de noi; față de Anglo-Saxoni ei n'au avut decît despreț.

Se crede că Anglo-Saxonii au fost chemați de indigeni, dar, oricum, nu ca să rămîie. Ei ar fi venit supt Hengist și Horsa, a căror existență este astăzi pe dreptate contestată, fiind persoane legendare, izvorîte din poezia populară, cum li dovedesc și numele. Oricum, coloniștii războinici, „chemați“ provisoriu, au rămas aici și s'au luptat multă vreme cu rasa indigenă. Această rasă plină de poezie, de o nemărgenită credință în lucrurile misterioase, de o evlavie adîncă și nelămurită încă pentru noi față de ascunsurile naturii, rasa Druizilor, filosofii din pădurile sfinte, pe cari cucerirea i-a desființat foarte răpede, n'a fost în stare să se apere de frîul greu, aruncat cu mîină tare, al năvălitorilor. Era dar imposibil ca în veacul al VII-lea și represintanții rasei biruite să iubească pe aceia

çari se stabiliseră pe partea cea mai largă și cea mai înfloritoare de pe pământul lor. De aceia și Beda-i urăște, — cum am spus —, și la fiecare pas îi denunță.

Căci Bretonii nu dispăruseră politicește cu totul. Încă după 500 anume șefii ai lor se folosiau de discordia dintre Anglo-Saxoni, se ridicau împotriva cutărui rege, se luptau cu el, îl biruiau, îl ucideau. De câte ori apare cite unul din aceștia, Beda înseamnă „tirania“ bretonă, „cruzimea“ bretonă. Cuvintele cele mai aspre din vocabulariul său latin servesc ca să critice pe ultimii din rasa indigenă, cînd se revoltă împotriva rasei cuceritoare. Toate favorurile talentului său și toată binecuvîntarea chemării sale sfinte le revarsă, exclusiv, asupra Anglilor săi.

Dar din mediul acesta breton s'a ridicat la un anume moment o înaltă învățătură. În Irlanda s'au întemeiat mănăstiri foarte simple, pe care Beda le zugrăvește pios, mănăstiri făcute din lemn și acoperite cu papură, cu totul deosebite de clădirile mai târzii ale Englesilor, de modă romană, din piatră sau cărămidă. În mănăstirile acestea, așezate prin locuri singuratece, uneori în insule, se grămădiau călugări cari duceau o viață potrivită cu timpurile apostolice. După Tebaida de nisip a Egiptului era aici o Tebaidă de neguri. Ossian n'a existat niciodată: numele lui a slujit doar talentului lui Macpherson pentru a scrie lucruri frumoase, dar, dacă ar fi existat lumea lui Ossian, ea ar fi sămănat cu tablourile acestei vieți monastice. Trăiau supt un abate: „abbas“, și acesta era cel mai venerabil titlu pentru Irlandesii din evul mediu. Era ca un rege, un reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ. Cu toții formau astfel o societate de sfinți, o „insulă a fericiților.“

Cum s'a ajuns ca în mănăstirile irlandese să pătrundă o așa de curată știință a limbii latine, o așa de largă cultură, aceasta o înțelegem numai cînd ni dăm sama de

desvoltarea pe care o luase comerțul grație căilor rămase libere, pe Mare, în veacurile al VI-lea și al VII-lea. Cu toate acestea rămîne și o parte misterioasă. Monahii aceștia aveau mari biblioteci, tradiții școlare vechi: se trimetea din Anglia, ca să învețe la ei, copii cari stăteau timp îndelungat, primind știința cărților și învățături morale prin care se întorceau transformați. Erau așa de vestiite lăcașurile acestea irlandeze, încît din Galia însăși, care nu se poate zice că, și pe vremea Merovingienilor, era o țară incultă, venia cineva ca să îngenuche ca un umil ucenic pe pragul de pămînt al chiliilor irlandese.

Lui Beda nu-i plac nici Irlandesii, alți Bretoni. Nu-i poate condamna, nu-i poate critica; erau creștini așa de buni, niște învățători așa de generoși, încît nu puteau să fie tratați ca un șef sălbatec de luptători, care varsă sîrgele sacru al regelui anglo-saxon. Dar el insinuiază împotriva lor. Viața lor totuși nu era *canonică*. Trăiau ca innainte de Sfinții Părinți, ca în Evanghelie. Noi amzice: cu atit mai bine, cuvîntul fiind mai presus și de cît autoritatea, datina, legea. Și călugării aveau și un alt păcat: nu serbau Paștile în aceeași zi cu ceilalți, urmînd ritul Sfîntului Ioan, și nu al Sfîntului Petru.

Obiceiul lor trecuse și în Britania Mare. De două ori într'un an se serbau Paștile în același regat, dacă, să zicem, regele era creștin de doctrină romană, papală, iar regina de doctrină irlandesă, scotă, hiberniană. Chestia aceasta a Paștilor joacă un rol foarte mare la Beda, calculatorul, matematicul epocii sale. Și el o resolvă în sensul roman, de și cu alte argumente decît acel rege anglo-saxon, care convocase un sinod pentru împăcare și aderenților Sfîntului Ioan li-a pus întrebarea următoare: dacă acestuia i-a spus Hristos; că „tu ești piatră și pe această piatră voi clădi Biserica mea“, adăugînd: Dar,

cînd mă voi duce, pe lumea cealaltă, Sf. Petru nelăsîndu-mă să intru, îmi va deschide poarta Sf. Ioan?

Dar pe lîngă forma aceasta de creștinism vechiu, importat, vine în Britania Mare și influența creștină din Galia Merovigienilor. Era un mare avînt către sfințenie în Galia aceasta. Se aflau și acolo mănăstiri înfloritoare. Beda însuși ni spune că anume regi își trimeteau fetele ca să învețe morala creștină, ba ca să și rămîie în lăcașurile din Galia, la Chelles, la Andilly, care au cuprins un destul de mare număr și din aceste principese anglo-saxoane.

Prin Galia se făcu și legătura Insulelor Britanice cu Roma. Regele Pipin însuși a fost un mare ocrotitor al acestor călugări cari plecau din Anglia: un Wilibrod, un Winfrid și alții, ca să predice la Frisoni și la Germanii păgîni de dincolo de marginile Statului franc. Și Beda spune lucrul acesta cu recunoștință. Pomenind de autoritatea adevărat regală a lui Pipin îl numește „prea-gloriosul duce al Francilor”. Ba, la un moment dat, recunoaște și „Imperiul Francilor”. A avut legături personale cu Scaunul din Arles.

Precum se vede, era un curent puternic și din această parte. Nici aceasta însă nu-i place lui Beda. Nu pentru că ar fi fost și aici încă un curent celtic, — Galia fiind germanisată și, înainte de toate, romanisată, ci pentru că independența insulară a Marii Britanii ar fi fost atinsă în desvoltarea ei istorică dacă s'ar fi atribuit înrîuririlor venite din Galia un rost hotărîtor în ce privește primirea creștinismului.

Atunci, fiindcă vedea numai religia creștină, dar a rămas toată viața lui Anglo-Saxon, el trebuia să aducă de altundeva acest creștinism. Îl va aduce de-a dreptul

din Roma. Și vrea să-l aducă din vremuri foarte vechi. De aici îndoiala ce se naște și în ce privește autenticitatea corespondenței Papei Grigorie Dialogul cu regele din Kent. E foarte cunoscută povestirea lui: Papa ar fi văzut cândva pe o piață din Roma niște robi cum nu mai ntilnise: albi, cu părul blond, foarte frumoși. I-a întreat ce sînt — Sîntem Angli. — Angli, prin urmare *angeli* (ingeri). Din ce țară sînteți? — Din Deira. — „De ira“? Deci sînt chemați să vă scot din această „minie a lui Dumnezeu.“ Oamenii de atunci gustau foarte mult aceste apropieri verbale.

Se hotărăște ca Papa să trimeată pe un evangelisator. Alege pe Augustin, călugăr benedictin din Bari. Misionarul, sosind pe acele coaste reci, întilnește pe regele Ethelbert, care avea de soție o creștină, *francă*, Bertha. Îi anunță că a venit să predice o religie nouă. Regele se temea însă grozav de vrăji. Nu-și poate închipui cineva puterea pe care o exercita vraja în țerile acestea nordice, de întunec, de furtuni, de ceață. Ethelbert declară că nu va sta sub un acoperemînt cu străinul, fiindcă acesta-l vrăjește. S'au întilnit în aer liber, și barbarul a auzit Crezul. Ne ținem, a spus el, de multă vreme de altă religie, totuși religia voastră nu ni este necunoscută. Dar creștinismul apusean știa să răsbată. Sădit pe un colț de de coastă, el pătrunse încetul cu încetul, până ce a trecut din bisericuța celui d'întăiu ceas la marea biserică de la Canterbury.

Acesta ar fi și cel d'întăiu simbure al unității naționale anglo-saxone, *după expunerea lui Beda, care vrea el, în patriotismul său, acest lucru. La început ar fi fost o unitate religioasă pentru ca pe urmă să vie și unitatea politică.* Și expune cu cită greutate Papa a cucerit pe acești regi, unul cite unul, la distanțe de atîtea de-

cenii, și de câte ori, după moartea cutărui rege atras la creștinism, a venit alt rege, păgîn, de câte ori din cutare colț rămas necredincios, s'a stîrnit o puternică reacțiune, care a măturat toate urmele religiei celei nouă.

Poate însă că și *Scaunului roman îi trebuia un singur rege*, gata să plece genunchii înaintea Sfîntului Petru.

Dar predicăția a mers tot înaintea. Cutare apostol format în această școală a pătruns prin regiuni depărtate, ca în Northumberland, unde regelui Edwin,—și el soț de creștină,— i se face propaganda creștină de apostolul religiei celei noi în aceleași împrejurări în care s'a făcut această propagandă lui Clovis Francul. Regele era în războiu, și-i trebuiau aliați. I se părea lui că zeii cei vechi slăbesc, se clatină și în locul lor voia un zeu puternic, în stare să deschidă porțile biruinței. —Dacă-mi merge bine, spune el, îmi botez fata — avea o fată —; dacă-mi merge și mai bine, ne botezăm și noi. Văzînd că Hristos se ține tare față de zeul păgîn, el convoacă un sinod de înțelepți. Este — întreabă numai el — bună sau ba religia aceasta? Și un înțelept răspunde: „Așa mi se pare, rege, că viața oamenilor acestora de pe pămînt, în comparație cu timpul care ni este necunoscut, este ca și cum, stînd tu la cină cu vitejii și dregătorii tăi pe vreme de brumă, și aprinzînd focul din mijlocul căminului, și cald fiind în odaie, pe cînd afară se înfurie pretutindeni vârtejurile ploilor de iarnă ori ale zăpezilor, o pasăre zboară iute prin odaie, și întrînd pe o ușă, iese îndată pe alta. În acea vreme chiar cît este înlăuntru, ea nu se atinge de vremea rece. Însă, după ce într'o clipă a străbătut acest prea mic spațiu senin, îndată, întrînd din nou în iarnă, pierе din ochii tăi. Așa această viață a oamenilor o clipă apare. Cît de puțin însă știm măcar ce urmează și ce a fost înaintea! Deci, dacă această nouă învățătură aduce ceva mai sigur, pe drept ea trebuie să fie urmată.“

lar preotul bătrîn, care servise o viață întreagă zeilor, nu voi să lase nimănui altuia dreptul de a-i distruge.

Totuși, cu toată predicăția aceasta asiduă în toate colțurile, Biserica nu era pe deplin organizată. Și atunci iată că se trimete la Roma, în a doua jumătate a veacului al VII-lea, pe la 660, de doi regi, dintre cari unul e energicul Oswin, o misiune pentru a se aduce un arhiepiscop. Acum ne găsim în plină autenticitate. Teodor din Tars și un Hadrian din Nisida trec astfel, cu greu, prin Gallia, unde erau bănuși că au scopuri politice, în Anglia, aducînd cu dinșii o învățătură înaltă : de metrică, de astronomie, de aritmetică și, în același timp, o cunoștință perfectă a limbilor atină și greacă.

Cultura anglo-saxonă pleacă din acest moment. Și împreună cu cultura pleacă și *un sentiment de unitate*. Biserica fiind unitară, alcătuită supt un arhiepiscop, și Statul trebuia să se modeleze unitar, după forma care a căpătat-o Biserica. *Acesta este actul cel mai mare din istoria Angliei*. Incep timpuri cu totul deosebite de trecut. Teodor ține sinoade. La unul din ele asistă regi din Northumberland, din Mercia, din Kent, din Estanglia. Teodor se intitulează „din grația lui Dumnezeu arhiepiscop al Angliei și al cetății Canterbury“. Impune sinodul ca mijloc de guvernare al Statului. cere din Roma, de la Papa Agathon, cîntăreți, și i se trimete Ioan arhicantorul. Cînd regii se ieau la luptă, el intervine și li impune pacea. Șapte episcopi stau în jurul lui și-l ajută să hirotonească. Cînd moare, la 692, el lasă o altă Anglie, în ordinea culturală ca și în ordinea politică. Cîți au venit pe urmă, l-au imitat fără să-l, poată ajunge.

În adevăr este o altă Anglie. E interesant să se vadă în documentele anglo-saxone din această vreme cum se respecta cuviința grecească, „pelasgică“, precum zice Beda,

până și în formele de stil ale documentelor bizantine. Căci primiseră tot odată și iubirea către unitatea politică romană în forma Bizanțului. La fiecare moment Beda spune cine era Împărat la Constantinopol, — căci acum depărtata Anglie se îndreaptă în ordinea politică după schimbările de stăpînire întimplale la capătul lumii răsăritene. Un rege se numește astfel „basileus“, — titlul împăraților din Bizanț. Cutare alt rege își zice „monarchus“ (*sic*), tot după datina orientală. Și episcopii, găsind numele lor prea banal, îl prefac de-și zic „catascopus“. Unul din ei confundă, — cum confundau Vlădicii noștri din Ardeal rostul arhidiaconului, arhimandritului cu al Mitropolitului sau și Arhimitropolitului, — episcopul cu „arhimandritul“. Și toată forma actelor engleze în acest timp este a cancelariei bizantine. O deplină transformare culturală, și această transformare culturală, factor esențial al curențelor care vivifică istoria universală, va avea o influență și asupra culturii Carolingienilor, contribuind poate să deștepte în mintea regilor franci din secolul al VIII-lea ambițiile imperiale pe care le-au căpătat și din Roma, dar poate și pe aceastălaltă cale.

Prin ceia ce cuprinde, ca și prin ceia ce pregătește acea cultură anglo-saxonă, cartea de căpetenie a lui Beda, care e expresia ei sinoptică, merită să fie așezată între „cărțile reprezentative ale omenirii“

X.

Paul Diaconul.

La alți barbari stăpînitari nu vom întilni însă figuri ca a lui Beda, creatori și represintanți ai unei conștiințe naționale, sprijinită pe cultivarea unei limbi și tinzînd la realizarea unei durabile unități politice. Lăsînd pentru un moment la o parte Galia, în Italia tradiția care se va continua va fi a lui Boețiu din zilele de serviciu la Curte, a lui Casiodor în cursul vieții lui întregi.

Cu această deosebire, esențială, că acum, — ca în refacerea lui Casiodor, — va vorbi barbarul însuși. Dar va vorbi de la sine, fără a mai copia, prescurta și preface pe înaintașul roman, de la care a păstrat însă, dacă nu romanitatea, măcar sentimentul, adînc, al vechii ordini de Stat.

După Paulin, Romanul creștin, după Boețiu, Romanul filosof servind pe barbari, după Casiodor, retorul roman oglindind pe regii săi goți, avem acum pe Paul Warnefried, diaconul care cuprinde în cartea sa povestea de luptă a Longobarzilor fără ca ea să provoace în sufletul lui ceva superior unui simplu instinct și fără ca să fie umbrită de dînsul conștiința legăturii sale cu Biserica.

Dominația longobardă în Italia, care ține două secole,

are un caracter particular. Ea se deosebește limpede de acea stăpînire gotică pe care o sfărîmase intervenția bizantină. Longobarzii n'au fost distruși sistematic, n'au perit într'o luptă îndelungată, cum a fost cazul pentru Ostrogoți. Aceștia din urmă au fost o populație nimicită pe pămîntul pe care-l cucerise; toate silințele de apărare ale unui neam au fost cheltuite: acest popor la urma urmelor nu era decît o armată, și, cînd un popor este o armată, neconținut întrebuițată, usată și imputinată, natural că înfrîngerea după o lungă rezistență înseamnă dispariția. Pentru Longobarzi, căderea nu s'a petrecut așa. A fost o transmisiune dela dîșii la Franci, de la regalitatea lor din Pavia la coroana regală, devenită apoi imperială, a lui Carol-cel-Mare. S'au luptat în deosebite colțuri și în deosebite timpuri, dar n'a fost la dîșii catastrofa unui popor întreg. Poesia modernă a simțit-o aceasta: pe cînd pentru distrugerea altor barbari din Italia s'au alcătuit drame care înfățișează într'o formă zguduitoare sfîrșitul unui neam, — „Der Fechter von Ravenna“ a lui Halm, drama gotică din Trilogia lui Sudermann —, simțul divinator al poezilor i-a făcut să se depărteze de ultimul act al stăpînirii longobarde în Italia. Totuși e foarte interesant să ni dăm sama ce s'a putut petrece în sufletul oamenilor cari trăiau în această societate amestecată, de o parte romană, de altă parte longobardă, în acele două secole și mai bine.

Un suflet italian unitar evident că în vremea aceasta nu mai exista, sau nu exista încă. Un suflet modern se va alcătui mai tîrziu, din amestecurile vechi și din amestecuri noi care se vor adăogi, dar ceia ce nu mai există, este sufletul unitar roman. Acest suflet s'a pierdut. Oamenii cum era Boețiu, ridicîndu-se pînă la cele mai înalte culmi ale filosofiei în timpul dominației unui rege barbar și păstrînd, nu numai cunoștința antichității, nu

numai stilul antic în toată puritatea sa, dar, în același timp, și un sentiment al libertății și demnității antice, oameni de aceștia nu se mai află în secolul al VIII-lea. Îi va moșteni cineva; ordinea aceasta romană de odinioară va fi moștenită de unul tot roman în esența autorității sale, de Papă. Pe la 700 însă episcopul roman nu vorbește de la șine; puterea lui nu este destul de constituită și consolidată ca să provoace opera literară menită să-i exprime conștiința și idealul. Papa care incoronează pe Pipin majordomul ca rege al Francilor, ori urmașul lui, care, strâns de dușmanii săi din Roma, chiamă pe regele Carol, al aceluiași Franci, din care, în aclamațiile poporului, face un August, un Împărat,—n'au o literatură care să corespundă acțiunii și aspirațiilor lor. Cînd a fost vorba să se scrie biografia lui Carol, ea s'a alcătuit la dînsul acasă, în palatul său din Aachen. Trebuia să vie un German de-ai lui trecut prin „școala palatului“, prin școala latină de stil bun a Curții, pentru ca faptele lui să fie notate pentru urmași. Dar de la Roma, unde fusese încoronat, de la Roma care-l chemase, îl aclamase, se servise de el împotriva Longobarzilor, de acolo n'a venit nimic. Roma e mută, spiritul roman a perit, vechiul spirit păgîn și liber, iar noul spirit creștin nu este încă vocal, capabil de expresiune.

Și, atunci, dacă voim să știm ce se petrece în Italia pe vremea Longobarzilor, trebuie să ne adresăm la un Longobard, să vedem cum simte el, care-i sînt legăturile cu noua viață de Stat în care s'a strămutat poporul său și în care a încercat să se acomodeze și, în sfîrșit, care sînt legăturile sale strînse, fiindcă era un cleric, cu Biserica. Și am putea să adăogim încă un punct de vedere: cum se simte Longobardul acesta, scriind latinește, intrat în Biserică, servind regi cari din ce în ce mai mult se

adaptaseră după modele romane, legăturile cu vecinătatea, care-i e deci orizontul.

Venim întâiu la biografia lui Paul Diaconul, adecă la partea din biografia lui care ne interesează. Din cercetarea lui Iordanes încă am văzut cât de mîndru era barbarul german de descendența lui din anumite familii. Și în Roma era un sentiment de aristocrație în timpurile din urmă, și am văzut că Boețiu nu putea uita pe strămoșii lui, că acei cari vorbesc de dînsul îl laudă supt acest raport. Chiar în lumea creștină un Ieronim era foarte bucuros cînd întâlnea în societatea romană aderente devotate, gata să meargă cu el în pustiu, din lumea bună romană. Simțul acesta de aristocrație însă este încă mai puternic la Germani, iar, dintre Germani, la Longobarzi mai mult decît la ceilalți. Aici nu e vorba însă de carieră, ci de calitate. Longobarzii au trăit multă vreme în vechea lor organizație de seminții, vechi triburi. A aparținea unei seminții glorioase, a avea strămoși pe cari să-i poți număra ca războinici pînă în veacuri depărtate, aceasta crea o situație superioară unui om. Și, dacă, la Goți, Iordanes amintește din ce neam se coboară, cu atît mai mult cată să facă acest lucru diaconul italian Paulus.

Ni amintește pe strămoșul său, care a avut cinci fii, duși din Friul de către Avari. Unul din ei, Lupicis, scapă, se întoarce în Italia. Paul Diaconul umblă ca și Beda după etimologii. El și găsește o legendă: un lup care i-a ieșit în calea acestui fiu de barbar și care-i arată drumul pe care trebuie să-l urmeze ca să ajungă la fîntă. O legendă foarte răspîdită, așa de răspîdită încît cuture mănăstire de la noi are și ea, în ce privește descoperirea unei fîntîni de ex., legende de acestea cu lupul cel blind, care iese înaintea unei maice de-i arată unde se găsește apa cea bună. De la dînsul vine apoi, printr'un

fiu al său, Warnefried, și din căsătoria acestuia cu Teodelinda, Paul al nostru. Diacon la Aquileia, el ajunge secretariul regelui Desideriu, în momentul căderii Statului longobard, și de aici înnainte va fi, cînd alături de biruitorii franci, cînd în acel Benevent, unde se adăpostesc rămășițele poporului său. Călugăr la Monte-Cassino, în Sudul italian, el moare acolo la 801 (fiind născut pe la 740).

A scris lucruri puține, — între altele imnul de barbară latinitate „Ut queant laxis resonare fibris“, din silabele inițiale ale versurilor căruia s'a alcătuit gama păstrată până acum. Apoi un apendice la rezumatul istoriei romane al lui Eutropiu, o istorie a episcopilor din Metz, *Gesta Episcoporum Metensium*, o viață a Sfîntului Grigorie, Omilii. A interpretat pe Pliniu și Virgiliu ca descriitori a naturii. Dar opera lui de căpetenie este aceia care privește dezvoltarea poporului longobard și a statului pe care el îl întemeiase în Italia.

Paul a avut înnaintea lui izvoare. Astfel el pomenește într'un loc de Secundus, care a scris despre faptele conșingenilor săi. Citează pe Casiodor, pe Dionisie cel Mic, care a fixat data serbării Paștilor, pe Aratus, care prefăcuse în versuri Faptele Apostolilor, iar, din Răsărit, pe Priscian din Cesareia. Ici și colo a întrebat oameni cari erau în legătură cu trecutul, controlînd la ei legende care i se păreau curioase. „Povestiri ale celor vechi“, aceasta este una din formulele prin care arată sorgințele ce i-au stat la îndemînă.

Este în această privință o notă comună între scrierile lui și ale lui Beda. Anglo-Saxonul citează de atîtea ori în Istoria Angliei legende religioase, Vieți de sfinți. Nu numai că minunile sînt pentru el obișnuite și admise, dar li-a prins frumuseța simbolică și concentrează chiar în-

treaga poezie a operei sale asupra lor. La acest Longobard se întâlnește și cealaltă formă de legendă, legenda profană, naivă, legenda populară, fără caracter istoric chiar. O să ni se povestească vestita pățanie a celor nouă cari dorm de veacuri într'o pădure, *le bois dormant* din literatura franceză veche. S'a încercat cineva să-i despoaie de îmbrăcămintea lor, s'a apropiat de dînșii, a pus mîna pe haină, și mîna i-a secăt. În pădurea despărțată din Nord, cei șapte dorm încă, așteptînd vremea cînd se vor trezi.

Vorbește în stilul legendei despre zii germanici, Votan, Freia, soția lui, și încearcă să asemene cu un zeu clasic pe Iupiter goticul, de și protestă, în calitate de creștin, că fabulele despre acești zei ai minciunii le înlătură. Crede că Amazoanele existau în anume regiuni unde sâlbatcele femei luptătoare pornesc contra dușmanilor din împrejurimi. Ii place să spuie despre zimbrii cari rătăceau în Panonia, cînd Longobarzii își aveau sălașul lor la Dunărea mijlocie, înainte de a se coborî în Italia,—fiare așa de voinice, încît ajunge pielea unuia ca să cuprindă cinsprezece oameni: „un bătrîn mi-a povestit așa“.

Căci caută să dea pretutindeni un caracter de autenticitate povestirii sale, spunînd că a fost și el la fața locului, că a văzut anumite urme materiale ale lucrurilor despre care este vorba. A avut astfel supt ochi însuși vasul făcut de Rosamunda pentru băutura soțului ei, din capul părintelui jerfit; se va jura chiar: „veritatem in Christo loquor“. Cunoaște prin el însuși și picturile din palatul Teodelindei, deosebind chiar acolo o îmbrăcăminte a Anglo-Saxonilor. În atîtea și atîtea casuri, el arată că anumite din lucrurile din străinătate le-a cunoscut prin propriile sale călătorii. Și, de fapt, e om care a văzut multe lucruri. Nu numai că a străbătut toate posesiunile longobarde din Italia, dar a trecut dincolo de

granițele regatului și a stat destul de multă vreme în Galia, ajungînd prietenul unor personalități importante de la Curtea lui Carol-cel-Mare, cum a fost Angilramn, care i-a cerut să scrie despre episcopii de Metz. Față de un Beda și alți barbari, el are astfel fără îndoială un avantaj: se întilnește o notă nouă și interesantă în personalitatea lui, anume că el vorbește de țeri străine și nu numai prin povestirile altora. O notă de progres în evul mediu.

Care sînt însă legăturile lui cu societatea în mijlocul căreia trăiește?

În acela de care trebuie să-l apropiem neconținut, în Iordanes, nicăiri nu se vorbește cu despreț despre barbari și despre viața barbarilor. La Paul Diaconul, da. Beda este — am spus-o — un „naționalist“ în ce privește iubirea exclusivă față de poporul său. Prin minte nu-i va trece să înfățișeze pe Anglo-Saxoni ca pe niște oameni de o treaptă inferioară.

Ei bine, pentru acest Longobard din Italia există noțiunea barbariei opusă noțiunii romanității. Într'un loc spune: „Națiunile barbare care au ieșit din Germania“. Cînd e vorba de limba germană, din care citează cuvinte, ca de ex. cu prilejul explicării termenului de „Longobard“ — într'un rînd, femeile longobarde, ca să sperie pe nu știu ce dușman, și-au pus bărbi false și au ieșit la fereastă, ca să creadă dușmanul că are a face cu un număr mare de bărbați, — și pe care, de sigur, o vorbește acasă la el, el spune: „sermo barbaricus“. Chiar cu privire la fapte, la felul de purtare, el va desprețui „barbaria Longobarzilor“.

Și singur acest lucru că dominatorii, cari, cum se vede din Casiodor, se țineau atît de mîndri, nu se mai socotesc de o esență superioară populației supuse, ci consimt

chiar a figura ca inferiori față de dînsa, este de sigur un punct căpătat în desfășurarea vremurilor.

De Roma, Paul vorbește cu cea mai mare admirație : orașul lui Romul („urbs romulea“). Amintește vremea cînd cetatea aceasta stăpîniă tot „orbis“, cînd era doamnă a lumii întregi. Și apoi, adaugă el, „a gemut apăsată de Longobarzi“. Deci, nu numai că el nu apără pe Longobarzi, dar îi înfățișează ca pe opresorii, ca pe degradații Romei, stăpîna de drept.

Cînd e vorba de lumea răsăriteană, ea-i apare ca foarte interesantă, în primul rînd din cauza caracterului ei încă roman. În Bizanț s'au păstrat toate datinele Romei ; aici s'a întrebuințat multă vreme limba latină ; tradițiile istorice erau tradițiile Imperiului ; se continua civilizația veche supt toate raporturile, fără niciun fel de întrerupere. S'au văzut cît de strînse erau până și relațiile dintre Răsăritul bizantin și dintre acel depărtat Apus al Anglo-Saxonilor, de care vorbește Beda. Legăturile dintre Constantinopol și regiunea italiană supusă Longobarzilor apar, nu numai ca foarte numeroase, continue, dar, în același timp, și ca încunjurate de un prestigiu de drept roman. Pomenind de Iustinian, scriitorul spune că „stăpîniă Imperiul Roman cu o soartă fericită și purta norocos războaiele“, că „a fost minunat în ce privește alcătuirea dreptului“. El arată anume de ce este vorba: de codificarea lui Iustinian : „legile Romanilor, care înainte erau prea multe, erau prolixе și nu se potriveau între dînsese, legile acestea într'o admirabilă scurtime le-a îndreptat și strîns la oaltă Iustinian“. Știe de Sfînta Sofia, și-i dă numele în grecește, adăogînd că „opera aceasta de arhitectură întrece așa de mult toate clădirile de până atunci, încît în tot cuprinsul lumii nu se poate găsi ceva asemănător cu dînsa“. Despre personalitatea chiar a Împăratului socoate că era un „principe catolic și drept“.

În iubirea lui pentru Bizanț se amestecă și un element, esențial, de nemulțămire față de propria lui națiune. Aceasta explică și de ce este atît de crud, de franc în cruzimea lui, față de poporul longobard din care însuși pornia. Longobarzii pe vremea aceasta erau în mare parte arieni; el era însă cleric, cleric catolic, neîmpărtășindu-se de „spurcata“ eresie a lui Arie. De oare ce catolicismul era mai strîns legat de Roma, — și de cea nouă din Bizanț, — și de oare ce eresia ajunsese a o reprezenta poporul longobard, clericul prefera să apese pe ai lui supt raportul credinței pentru ca să sprijine, în orice domeniu, pe aceia cari apărau buna, dreapta tradiție religioasă.

Afară de antipatia provocată de eresia lor, Paul Diaconul ar dori însă să presinte pe ai săi în concordanță, în unire cu lumea romană, de și, oricînd se va produce un conflict, el va fi cu oamenii vechiului drept. Cînd e vorba de situația lor în Panonia, nu-i va înfățișa deci ca dușmani ai Romei, ci ca auxiliarii armatei romane, ca federați ai Imperiului. Eunucul Narses, succesorul lui Belisariu, care a ajutat la cucerirea Italiei contra Ostrogoților, este lăudat poate numai în această carte, deși dominația Longobarzilor a venit tocmai distrugînd opera lui Belisariu și a lui Narses, stăpînirea bizantină în Italia. Pentru diaconul nostru, Narses era un om care-și merita cariera, un creștin foarte evlavios, un bogat darnic pentru săraci, un harnic reparator de biserici, petrecîndu-și viața în veghe și rugăciuni. De aceia el cîștigă toate biruințele împotriva unor oștiri ai căror luptători nu sămănuau cu el în c privește trecerea lui Dumnezeu. Cînd Iustin chiamă pe exarh la Constantinopol și-l disgrăiază, acesta găsește un apărător în Paul Diaconul. Și, ca să explice tot în legătură cu Roma de ce Longobarzii au venit în Italia, el spune: acest „vir piissimus“, acest „om foarte cu-cernic“, acest viteaz, acest servitor credincios al Împăra-

tului, nedreptățit, a pedepsit pe stăpinul său chemînd pe noii barbari. În felul acesta se capătă o legitimație, și încă din partea Romanului celui mai virtuos și mai capabil din vremea sa, a stăpînirii longobarde în Italia.

Cîtă deosebire între poveștile gotice ale lui Iordanes, care înfățișează pe Goți venind din pustiu ca dușmani ireductibili ai Romanilor, învingîndu-i, umilindu-i, distrugîndu-i, și între scriitorul care, peste un veac, două, de la apariția Longobarzilor și pînă la așezarea lor în Italia caută neconștient legăturile lor cu Roma și le inventează unde nu sînt! El nu vrea măcar să fi fost lupte între Alboin, cuceritorul, și între Romani. După dînsul cucerirea s'a făcut liniștit; Roma l-a acceptat pe rege. Cînd urmașul lui Alboin, Cleph, prigonește pe Romani, aceasta se înseamnă ca un păcat. De cîte ori vre-un rege longobard se va atinge de biserici, de preoți, tulburînd liniștea orașelor, acela care-l denunță posterității, în loc să acopere faptele sale, este scriitorul longobard. Întorcîndu-se apoi la Bizanț, sprijinitorul lui Narses acuză și mai departe pe Iustin, mîndru, desprețuitor, despoietor al fruntașilor, al „senatorilor“, cum zice el, din lumea romană; va mîntui în nebulie. Tiberiu, urmașul lui Iustin, e Împăratul cel adevărat pentru Paul. Atenția i se îndreaptă asupra regilor longobarzi, cari sînt aproape, dar el nu pierde din vedere pe depărtatul Împărat bizantin. Era drept, cuminte, milostiv, viteaz, adevărat creștin; aducea grîul Egiptului la Roma, hrănind Capitala Imperiului din Apus, pe vremuri. Ajungînd la Mauriciu, scriitorul se grăbește să spuie că era din Capadocia, că este cel d'întăiu Împărat de neam grecesc; — cei d'innainte fiind socotiți de el ca Romani adevărați. Și continuă cu arătarea tuturor legăturilor dintre lumea răsăriteană și cea apuseană, pînă în timpul lui Foca, tiranul care omoară pe Mauriciu, și a cărui cruzime este înfățișată cu groază.

Va da chiar toată seria Împăraților romani până la Constans și urmașul său Constantin, dintre care cel d'întăiu a fost în legături foarte strînse cu Roma însăși.

Și această bizantinofilie era foarte firească. Papa foarte multă vreme s'a socotit în dependență de Împăratul bizantin. De la el aștepta recunoașterea lui. Nu mergeau Împărații Orientului așa de departe încît să interzică Romei a-și alege Papa pe care-l vroia, dar confirmarea, aceea și-o rezervau Orientalii. Și Papa recunoscut de Bizanț trimetea neconținut la Constantinopol, și de acolo veniau alte solii în schimb. O despărțire nu era să se pronunțe decît în momentul cînd Bizanțul sfărîmă icoanele, cînd Împărații închid pe călugări pentru influența și bogăția lor, secîndu-li astfel izvoarele puterii. Și, chiar după ce a intervenit această ruptură îndelungată între Împăratul Constantinopolului, iconoclast, și Papa, apărătorul icoanelor, provinciile bizantine din Italia au trăit după vechea datină, încă foarte multă vreme. Dogii venețieni nu sînt decît succesorii ducilor de odinioară ai Bizanțului. Biserica Sf. Marcu nu e altceva decît o biserică bizantină, nepotrivită alături de Palatul Dogilor, refacere în stil gotic din secolul al XIV-lea. Îmbrăcămintea chiar a dogilor nu este altceva decît vechea îmbrăcămintă constantinopolitană. Luntrile din Bizanț se văd și astăzi în gondolele venețiene. Ravena este încă pe pămîntul italian un oraș bizantin, unde vine cineva să studieze arta bizantină, dispărută în mare parte supt loviturile cuceritorilor, pe pămîntul său propriu. Sudul Italiei are și până astăzi supt atîtea raporturi pecetea bizantină. Doar Împăratul Constans petrecuse cea mai mare din stăpînirea lui în Sicilia, fiind omorît în baie la Siracusa: el cercetase, de altfel, și Roma, unde i-a ieșit înaintea Papa Vitalian, încunjurat de întreaga populație, care-l aclama, dar,

la plecare, fiind sărac, a scos plumbul care acoperia bisericile și l-a luat cu el.

Povestirea lui Paul Diaconul este chiar un izvor foarte important, de și prea puțin întrebuițat, pentru cunoașterea Bizanțului. Și, în schimb, cronicarul bizantin Teofan a fost tradus în latinește de Anastasiu Bibliotecarul, ca să aibă Apusenii cronica Imperiului, a Imperiului *Ior*.

Paul Diaconul a fost martor al întemeierii puterii Francilor, dar el nu-și dădea sama atunci de importanța lucrului săvârșit prin influența în Italia a lui Carol-cel-Mare. Pentru dînsul, Carol este numai regele cel mare german; se bucură că acest rege bate pe Longobarzi, fiindcă e catolic și luptă pentru catolicism, pentru „Roma“. Prin urmare, atît de mult era el stăpînit de ideia imperială, de necesitatea ordinii imperiale, încît nu numai că se închină, de la un capăt la altul al povestirii sale, la Bizanțul împărătesc, dar, imediat ce vine Francul de Vest, prietenu-
Papei, îndată ce se întrevede puțința de a se întemeia imperiul de Apus, în forma aceasta a regalității franceze catolice, și el este unul din cei cari aclamă. Este, nu numai creștin catolic, dar *papalist, roman* în toate concepțiile sale. Autoritatea romană este indiscutabilă; ea stăpînește orice. Vorbește de Sf. Benedict, acel care a întemeiat ordinul călugăresc din Apus al Benedictinilor, de Venantius Fortunatus, poetul creștin al Galiei, pe care-l laudă, citînd și bucăți de-ale lui, de Grigore din Tours, cronicarul Galiei, de la care se inspiră; minuni ale Sfințului Zenon împodobesc paginile sale. Toate afacerile Bisericii patriarhale din Aquileia sînt lucruri de căpetenie pentru el. Cînd Longobarzii se ating de vre-o biserică, de pildă aceia de la Monte-Cassino, diaconul roman nu găsește destule cuvinte pentru a protesta contra acestei profanări. Cînd din Irlanda vine Sf. Columban și înte-

meiază în Galia mănăstirea de la Luxeuil, pagini speciale se consacră acestui depărtat drumeț care aduce cu el credința catolică și devotamentul față de Sf. Scaun. Nimic din ceia ce formează prestigiul și autoritatea Papalității nu e uitat de dînsul.

De-o parte stau la el barbarii. Nu numai Longobarzii, ci și alții. Nu s'a observat în de ajuns un lucru: Longobarzii, cari făceau legătura cu Bizanțul, de fapt nu erau independenți de alți barbari: ei depindeau de Avarii din Panonia, cari stăpîneau și pe strămoșii noștri. Așa încît — observăm în treacăt — în veacul al VII-lea și al VIII-lea se poate zice că noi am fost reuniți cu Italia, — între Traian și vremile austriece de la 1854. Și Haganul, stăpînitorul Avarilor, trimetea pe Slavii din împrejurimi, cari pe urmă au colonizat Istria, dar cari atunci se găseau în Carintia și Carniolia, de prădau în Italia pentru dînsul. Ba odată vedem un sol de la Avari care merge la regele Francilor de-i spune să nu atace pe Longobarzii săi în Italia.

Despre Longobarzi — cum s'a mai spus — el vorbește îndestul pentru un istoric, față de proporțiile cărții sale, dar nu îndestul pentru cineva care face parte din acest neam însuși. Îi e simpatică doar buna regină Teodelinda, întemeietoarea Bisericii ortodoxe la ai săi, ocrotitoarea de clerici, represintanta curagioasă a catolicismului împotriva eresiei ariene. În toată seria regilor longobarzi, până la căderea supt Franci, sînt altfel numai figuri singeroase, oameni fără credință, veșnici conspiratori: sluga omorîndu-și stăpînul, femeia îndemnînd la uciderea bărbatului. Nu e crimă și nu e rușine care să nu fie însemnată nemilos în paginile lui Paul Diaconul. Nu e în totul nici cazul lui Beda, care atacă pe regele anglo-saxon numai atunci cînd e păgîn. De sigur regele longobard nu e cruțat fiindcă sprijină arianismul, fiindcă se luptă împo-

triva Scaunului roman, dar nu numai de aceia. Acest Longobard e așa de stăpînit de romanismul care pleacă, fie din Bizanțul răsăritean, fie din Roma însăși, fie din lumea francă în stare să întemeieze un nou Imperiu, încît ai lui i se înfățișează în toată răspingerea sălbătăciei lor primitive, în toată asprimea unei morale fără scrupule și fără muștrare de cuget.

Dar, ici și colo, și în viața lor — și cu aceasta încheiem—se amestecă interesante scene, pline de culoare, de viață, de frăgezime. Cutare pețiri făcute de regii longobarzi, care par smulse din paginile unei nuvele moderne: regele Autharis care se duce el însuși în pețit la o Curte barbară vecină, se ascunde între oamenii suitei sale. După datina timpului, se aduce de însăși fata regelui cupa, care se înfățișează tuturor pe rînd; cînd vine înaintea lui Autharis, el atinge pe fată. Ea se înspăimîntă, și merge de spune femeii care o îngrijia că printre oaspeți este un obraznic. Acela care a făcut așa, spune femeia, avea dreptul să o facă.

Poesia germanică atingea în acele momente și spiritul clericului roman care pentru Papa își renegase neamul.

O Viață de sfânt din Sicilia.

Între Apusul pe care avem de unde să-l cunoaștem, și între Răsărit, care se ascunde, în caracterul său ierarhic, după perdeaua unui altar, unde se petrec totdeauna aceleași lucruri foarte sfinte, dar nu odată și unele noi, se găsește o lume mijlocie. Precum, în ordinea politică, între lumea franceză ce se formează încetul cu încetul la începutul Evului Mediu, și lumea germană, care exista de la început, dar căpăta din ce în ce mai mult conștiința naționalității sale deosebite de naționalitatea romanică a Franței, este o lume intermediară, Lotaringia, din care s'a format regatul din Arles, Lorena, Burgundia, Flandra, tot așa exista în Italia de Sud și chiar în anumite părți mijlocii sau nord-estice ale acestei peninsule, cum este Ravenna, Veneția, o lume, care, până foarte târziu, supt unele raporturi până astăzi, stă la mijloc între latinismul occidental și între greco-orientalismul lumii bizantine.

Tot Sudul italian și toată Sicilia sînt, până astăzi, în atîtea elemente ale lor, bizantine, fără a mai pomeni de unele lucruri și mai vechi, care se păstrează încă acolo,— cartea chiar de care ne ocupăm aici pomenește între templele păgîne în ruină și al divinităților Eber și Raps, evident feniciene. Și, adăugim, în viitor această regiune in-

termediară va fi din nou legată cu Orientul prin invazia și dominația arabă, apoi prin colonizarea cu Albanesi fugari. Fără a mai pomeni legătura pe care o formează tendințele spre Epir, Salonic, Constantinopol ale vechilor regi normanzi de aici, în secolul al XI-lea în al XII-lea, ori ambiția orientală a Angevinilor din Neapole.

Și, dacă e așa, e natural să găsim și în izvoarele contemporane o formă medie culturală, care cuprinde în ea anumite elemente luate din Apus și altele pe care le dătoarește Răsăritului. Chiar și numai rînduirea acestor elemente unele lîngă altele ar fi foarte interesantă. Cînd doi factori culturali cu totul deosebiți se găsesc vecini timp de mai multe secole, însuși faptul acesta de vecinătate, și dacă n'ar trece nimic dintr'un factor în celălalt, face să reiasă unele lucruri cu totul altfel.

Dar de sigur că ar fi fost mult mai interesant amestecul de care e vorba, dacă ar fi răsărit forme naționale sau forme culturale noi. Aceasta se și putea, dar nu s'a întîmplat. Au stat Bizantinii alături de vechii Italiani, precum au stat Arabii față de amestecul italo-bizantin, ori Albanesii emigrați față de ce se formase acum aici supt raportul etnic, dar cultura nu s'a îmbogățit prin vre-un tip necunoscut pînă atunci.

În părțile acestea însă din Sud s'a întîmplat următorul lucru: fiecare influență a rămas la rasa ei. Rasele s'au amestecat: problema fiziologică a alcătuirii rasei celei noi, aceasta a fost punctul de căpetenie. Nu se putea ca în același timp să se întemeieze și o rasă nouă din amestecul de populații și să se producă și o cultură nouă din curente care băteau din deosebite părți. Trebuia ca rasa să existe întăiu, să fie formată, caracterisată, să devie originală, creatoare, și atunci influențe de pretutindeni pot să se combine într'o formă armonioasă. Pe cînd influențele exercitate de mai multe părți asupra unui copil îl pot

tîmpi, influențele exercitate din mai multe părți asupra omului matur sînt un lucru binecuvîntat, putînd a-i fructifica inteligența și oțeli caracterul.

Totuși chiar și în împrejurările acestea e foarte interesant să se vadă oameni din Sicilia și Sudul italian în veacul al VIII-lea. Să luăm o foarte rară Viață de sfînt greacă, alcătuită în momentul cînd limba elină era întrebuiñată în acest Sud italian și în Sicilia, pomenindu-se chiar în izvoare că pentru întăia oară a fost înlăturată din cîntările bisericesti la Siracusa în anul 788, cîțiva ani înainte de venirea lui Carol, regele Francilor, la Roma, ca să fie încoronat Împărat al Romanilor. Și un lucru interesant este că Viața aceasta o avem și în latinește, dar nu tradusă de moderni, ci aproape de un contemporan. Caracterul biglot al acestei regiuni se vede și astfel foarte bine.

Limba grecească, de altfel, nu înseamnă și ortodoxie, pe vremea cînd era numai un creștinism colorat oriental față de creștinismul colorat occidental, dar nu se petrecuse niciuna din shisme. Regiunile acestea sînt în legătură cu Roma, de și vorbesc grecește. Doi Papi romani în cele d'întăiu secole ale evului mediu, Agathon și Leon, au fost originari din Sicilia. Vorbiau de sigur grecește acasă. Și cu toate acestea au fost șefi ai Bisericii romane și nu se deosebiau întru nimic, ca activitate, ca tendințe, de ceilalți. Și, cum am văzut Părinți latini la Locurile Sfinte, vorbind latinește până la sfîrșit și scriind latinește, tot așa era și la Roma cîte o mănăstire grecească. Între altele, mănăstirea Sfîntului Sava, care se păstrează și în timpurile noastre.

Și chiar acela care a scris Viața de sfînt de care e vorba aici, un Leontie, e călugăr grec de la Sf. Sava. Iar Sfîntul, aproape contemporan, a cărui viață o înfăți-

șează, e un Sicilian, Sf. Grigorie din Agrigent (Akragas grecește, sau Girgenti, cum îi zic astăzi Italianii).

Asupra vremii când a trăit Grigorie, părerile sînt împărțite. După unii, avem a face cu o Viață de sfânt din secolul al VI-lea, și pentru aceasta ei se razimă pe mai multe fapte. E pomenit ca Împărat bizantin Iustinian și, cu toate că, pe lângă acela căruia i s'ar putea zice Iustinian-cel-Mare, este un alt Iustinian, „cel cu nasul tăiat“ (Rinotmetul), care stăpînește în veacul al VII-lea (685-695, 705-11), editorul d'întăiu admite că e vorba de cuceritorul Italiei. Pentru Rinotmet pledează însă numele episcopilor, de care e vorba în această viață de sfânt și natura lucrurilor despre care se discută în sinodul pomenit, de la Constantinopol. Pentru părerea d'întăiu s'ar mai putea aduce argumentul că în comunicațiile dintre Sicilia și dintre Orient, nu se observă acea primejdie care trebuia să rezulte pentru secolul al VII-lea din stăpînirea regilor longobarzi. Dar se pot adăugi și argumente mai puternice, pentru părerea a doua: dacă ar fi fost vremea vechiului Iustinian, Împăratul n'ar fi apărut numai așa în această Viață de sfânt. Iustinian este unul din acei stăpînitori de popoare cari păstrează în jurul personalității lor o radiare de aureolă, și aceasta trebuie să se simtă în tot ce se spune despre dinșii. Dar în aceste pagini Împăratul e o simplă figură tipică. Și este necesar să știm măcar veacul, fiindcă altfel multe lucruri nu le-am putea localiza și, neputîndu-le localiza, nu le-am putea înțelege așa de bine, cum putem s'o facem atunci cînd fixăm așezarea într'un anume secol.

Venim acum la mica dramă naivă din veacul al VII-lea pe care ni-o dă acest neașteptat izvor.

Sfîntul Grigorie s'a născut la Praetoria, lângă Agrigent.

ca fiu de țeran. Pe atunci era în insulă o altă situație decât aceia pe care a creat-o baronul normand, care echivalează cu boierul dela noi în timpurile cele mai vechi. Era, deci, vechea libertate romană. Țerani bogați, doriți de cultură, cu acel sentiment perfect de egalitate umană, care formă unul din elementele morale ale vremii și ale locului. Pe tatăl său îl chema Chariton, nume trecut pe urmă și la Armeni, pe maică-sa Theodata, și era din Thyris. Copilul a fost adus în orașul vecin și botezat de episcop. Nici acesta nu apărea încunjurat de prestigiul luxului și oficialității, ci era numai cel d'întăiu dintre preoți, cel mai bun dintre dînșii, fiindcă era și cel mai darnic și mai milos, care-și interzicea să aibă ceva pentru dînsul, fiindcă era dator să aibă ceva pentru toți, pentru nevoile și suferințele oricărui. Un astfel de episcop, totdeauna pe drum în căutarea unei suferinți omenești, a creștinat pe odrasla aceasta de țeran, care pe urmă a fost încredințat pentru învățatură de doi ani școlii de cunoștințe elementare ce avea ca basă Psaltirea, cartea cea mai iubită în evul mediu.

La doisprezece ani el manifestă dorința de a intra în ordine, de a primi tonsura. E dat în sama arhidiaconului de acolo. În toate părțile apare în vremea aceasta, pe lângă episcop, ca factor de căpetenie, arhidiaconul: el este de fapt vicariul, îndeplinind, nu numai rosturi bisericești, ci și rosturi administrative. Se deprinde a cînta bine, ajungînd apoi unul din cei mai vestiți cîntăreți ai timpului. Vom vedea că a fost făcut episcop după o probă de cîntare. Începînd să cetească, străbate viața Sfintului Vasile, creatorul și reprezentantul tipic al călugăriei orientale. La optsprezece ani are o viziune: după o lungă rugăciune în biserică, se întoarce în chilia lui, unde mai era un călugăr, și aude un glas chemîndu-l „Grigore“! El crede că-l chiamă tovarășul de locuință și răspunde: „Ce

este?“. Omul se trezește : „Nu te-am chemat eu“. Adoarme din nou copilul și aude iarăși : „Grigore!“ De alături. „Nu e glasul meu, răspunde celui care te-a chemat“: Grigore strigă, uimit : „Doamne, ce este?“. Glasul îi recomandă atunci să iasă la țerm des-de-dimineată, unde va găsi corabia care-l va duce la țermul pe care-l doarește. Se strecoară de acolo, nu însă fără știința arhidiaconului, care va cunoaște singur această taină, și află la țerm oameni cari se pregăteau să plece cu corăbiile. Se îndreaptă spre ei și întreabă dacă ar voi să-l iea la Ierusalim, unde știe că se duc. Ei se interesează întâiu dacă nu cumva este un rob, fugit de la stăpînul rău, căci erau, se vede, robi cari întrebunțau astfel de corăbii ce plecau în faptul zilei pentru ca să scape de sclăvie. El răspunde : „Sînt rob al lui Iristos, și nici al unui om de pe pămînt“.

Ei însă aveau de gînd să-l vindă ca sclav unde vor ajunge, pe coasta africană. Îl vedeau frumos, tînăr, voinic și voiau să facă bani cu el. Trece marea și ajunge la Cartaginea, unde episcopul, știind că a venit un străin, trimite să-l cheme la el. Trimesul îl găsește cetind povestea muceniciei Macabeilor. „Mănuică pîne la masa episcopului în ziua aceia.“ Căci, cu alcătuirea ce exista în comunitatea creștină de aici, toți, bogați și săraci, aveau o singură pungă în ce privește hrana : agapele, asemenea cu cele de la început ; fiecare episcop, de altfel, ținea masă deschisă, pentru orice cleric ar fi venit, de oriunde, simțindu-se dator a se informa asupra rostului său și a-i da toate ajutoarele ca să meargă mai departe. Și în ce privește locuința, mulți din drumeți poposiau lîngă biserici. Astfel circulația creștinilor dintr'o țară într'alta se făcea cu o ușurință mult mai mare de cum ni-o închipuim noi, contribuind esențial la schimburile de cultură.

După douăzeci de zile de drum, Grigore ajunge la Tri-

poli, unde este adăpostit lângă biserica Sf. Leontie. Un preot îl primește: iarăși sînt poftiți călătorii la masă de șeful Bisericii de acolo, și Grigore servește. Întrebat dacă nu-i pare rău că și-a părăsit tatăl și mama, el e d'intăiu zugrumat de o firească emoție; întrebat apoi a doua oară, el amintește învățătura din Evanghelie, care impune celui ce s'a închinat lui Dumnezeu să rupă toate legăturile de acasă.

După treizeci de zile de odihnă în Tripoli, la capătul a patru luni de călătorie se atinge Ierusalimul. Fiindcă se opriau la fiecare moaște, la reședința fiecărui episcop-vestit, la fiecăre comunitate creștină gata să-i primească. Ajungînd la Locurile Sfinte, străbate toate lăcașurile, unele după altele, vizitînd mănăstirile și sărutînd pe frați. Postul cel mare este petrecut la o mănăstire din Ierusalim, rezervîndu-se bucuria intrării în cetatea sfîntă pentru ziua cea mare a Paștilor. Grigore vede slujind pe arhiepiscopul Macarie. După ce mîntuie slujba, după un obicei care, în timpurile noastre, se păstrează numai în Biserica rusească, toată lumea vine la episcop pentru sărutare. Rămîne la Ierusalim tînărul, pe cînd tovarășii lui se întorc la Tripoli, și acești tovarășii, cari erau originali din Roma, cer pentru trecere corabia episcopului de Palermo. Ajungînd la Agrigent, se opresc în mahalaua „Emporion“, a „țirgului“

Grigore el însuși petrece patru ani de zile la Ierusalim, în chilia care se cheamă „Cu cei doi palmieri“, fiindcă avea doi palmieri înaintea ușii. Învăță acolo toate lucrurile pe care nu le putuse învăța în micul său oraș sicilian: retorică, gramatică, filosofie, astronomie. Ajunge „un al doilea Hrisostom“, în ce privește, pe lângă talentul de cîntare, meșteșugul retoric. Merge la Antiohia, unde e adăpostit la o mănăstire în chiar chilia Sfîntului Vasile. Și cu ce sentiment de adîncă reverență pomenește bio-

graful faptul acesta, că a stat câteva clipe acela care se pregătia în tinereță să fie un sfânt, în locul unde Vasile el însuși petrecuse clipe din viața lui! De aici trece la Constantinopol, unde-l așteaptă mănăstirea Sf. Serghie și Bah sau a lui Hormisda, fiindcă un Persan cu acest nume făcuse danii însemnate pentru clădirea ei. Se așează acolo și începe să cetească din bogata bibliotecă a mănăstirii cărți pe care nu le mai văzuse până atunci: Hrisostomul în întregime. Îndată se răspîndește vestea că a venit un tânăr călugăr străin, de o viață deosebit de strictă, fiind între normele lui de viață și „alusia“, adică interzicerea de a se spăla, precum își interzicea să mănînce două zile din săptămîină: Miercurea și Vinerea. Patriarhul însuși trimete pe hartofilaxul Constantin și pe călugărul Maxim filosoful să-l vadă. Îl cercă. Îi dau anumite opere grele bisericești, ale lui Grigorie Dialogul, și-i cer talmăcirea. El, la început, nu zicea nimic, de modestie, dar, pe urmă, silit să se explice, arată o cunoștință adîncă a acestui greu text bisericesc.

Pe vremea aceia în Constantinopol era una din obișnuitele tulburări eretice¹, care însemnau ce înseamnă în timpurile noastre frigurile politice de partid, de pe urma cărora se însănătoșează cineva destul de ușor. Eresiile erau un fel de condiment obișnuit al vieții bizantine, dar fără primejdie pentru Stat sau pentru religie. Grigore se manifestă ținînd discursuri împotriva ereticilor. Aude și Împăratul.

Se hotărăște ținerea unui nou sobor la Constantinopol. Vin arhiepiscopi din toate părțile: din Alexandria, din Antiohia, „toți episcopii Răsăritului“; al Romei era bolnav, dar trimete doi represintanți. Cîțiva clerici s'au gîndit

¹. A lui Sergiu, Chlr și Pavel.

să-i ofere și lui Grigore privilegiul de a ocupa un scaun de episcop absent, al celui din Constantia, în Cipru.

Sinodul se ține în biserica Sf. Irine, care este acum arsenalul Constantinopolei. Grigore vorbește și el. Toți îl ascultă, încremeniți de puterea argumentării cu care fulgeră și zdrobește pe eretici. Atunci, Împăratul, la încheiere, îl poartă la dînsul. Clericul cade în genunchi înaintea zeului imperial, care-l întreabă: „De unde ai venit, din ce oraș, și din ce popor ești?”. Îi răspunde: „Preacucernice Împărate, din provincia Siciliei, din biserica Akragantului e robul tău, și a trecut la Ierusalim, iar de acolo a pornit spre vestita cetate a Puterii Tale“. Și se închină de trei ori înaintea Chesarului, care-i dă voie să se întoarcă înapoi la Roma, unde e găzduit la biserica Sf. Sava.

Dar pe vremea aceasta se întâmplă de moare la Agrigent episcopul Teodor, și atunci, spune viața Sfîntului, în popor, care trebuia să aleagă pe episcopul cel nou, se ivesc partide care se luptă, unii voind pe preotul Sabin, alții pe diaconul Crescențiu, — amîndoi cu nume romane, amestecul între numele grecești și numele romane arătîndu-ni și el acest amestec al societății înseși. Arhidiaconul Euplus și o parte din popor ar voi însă a alege, nu pe unul din ambițioșii cari solicitau voturile, ci pe altcineva, numai să fie de viață sfîntă, om drept, în stare să aducă binefaceri sufletești orașului său. Se duc la Roma trimiși din amîndouă părțile, „alceși ai Bisericii și cei d'întăiu din împrejurimi“ (τῶς περιτοίκοις), și se presintă înaintea Papei.

Împrejurările din timpul lui Leontie erau așa de sămănătoare cu acelea din timpul lui Grigore însuși, încît biograful poate să arăte foarte bine ce se petrecea avidoma în timpul celuilalt. Papa-i întreabă: „Pe cine voiți?”. Unii strigă: „Pe Sabin!“, alții: „Pe Crescențiu!“. Fie-

care partid nu consimte cu nicidecum preț să-și lase candidatul. Se adresează Papa atunci la neutri, cari stăteau sfioși la o parte : „Dar voi pe cine voiți ?”. Și atunci ei, căzînd la picioarele Papei (πεσόντες ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ), spun : „Pe nimeni, pe acela pe care-l chiamă Dumnezeu !”, Ceilalți, deși fuseseră sfătuiți să se împace, făcînd un zgomot îngrozitor (ἐθορβούυτο) și sperînd pe Papa, acesta ia hotărîrea de a căuta aiurea, după dorința neutrilor, pe omul care ar putea împăca pe unii și pe alții.

Cineva-i spune că la Sf. Erasm, fugind de la Sf. Sava, s'a ascuns un călugăr din Agrigent, temîndu-se ca ai lui de acasă să nu-l descopere. Căci în adunare, printre neutri, era și tatăl lui Grigore. Papa trimete pe protopresbiterul Bisericii să scoțoască. Grigore arată că ar voi să meargă „în Spania”. Era și natural, fiindcă stăpînirea bizantină se întindea, nu numai asupra Italiei întregi, ci și asupra coastei răsăritene a Spaniei. E poftit să meargă măcar împreună cu toată deputația la Sf. Petru, să ia parte la slujba de acolo. Se duce, se așează în amvon, ia Evanghelia și începe a ceti. Și, atunci, în toată mulțimea agrigentină se produce o mișcare de admirație față de acest tînăr cleric, care știe mai bine meșteșugul lui decît alții mai bătrîni. Uu porumbel minunat se și oprise de-asupra capului cîntărețului, argument decisiv pentru primirea ca episcop a lui Grigore însuși.

Scena întîlnirii cu tatăl său — sămănu așă de bine, încît lumea gicia ce se va petrece — este fără îndoială una din cele mai frumoase. Mamă-sa îl aștepta în cetatea ei, în fruntea femeilor de-acolo. Se duc la Palermo, și apoi acasă, împreună cu episcopul Felix, însărcinat să-l instaleze. Li iese înaintea „tribunii orașului și arhonții și poporul”. Cînd înaintează spre centru, iată că apar „diaconesele și preotesele și doamnele starețe” (κόνισαι ἀββάδες), avînd în fruntea lor pe mama lui. Ea își innăbușă însă

bucuria de a-și regăsi fiul după atîta vreme, pentru a servi la masă mulțimea ce se adunase pentru ospăț supt episcopul cel nou, pentru a spăla picioarele văduvelor. „Și a mîncat tot poporul la masa episcopului.“

Acum din toate părțile năvălesc bolnavi, demoniaci, cari caută o mîngîiere de la el. El, înzestrat cu darul minunilor, îi atinge; demoniacii scapă de obsesiunea duhului celui rău, leproșii se curăță, căpătînd, ca în Scriptură, carne de copil, ologii încep să meargă. Faima episcopului se întinde asupra regiunilor din interior.

Și, atunci, iată că cei biruiți, Sabin și Crescențiu, „fac opoziție“. Dar, zic ei, acesta nu e un creștin, ci un mag, care a trăit în Orient și a învățat să facă farmece; duhul rău lucrează prin el. Poporul însă, bucuros de un episcop învățat, de talent, care avea și talentul acesta, atît de rar, al minunilor, nu se lasă convins. Atunci se întrebunțează mijlocul obișnuit împotriva episcopilor și sfinților, din cele mai vechi vremuri apostolice pînă în timpurile noastre. Într'un rînd, la întoarcerea de la biserică, el înfilnește în casa lui o femeie, Evodia, „frumoasă la față grozav“ (*καλλή τῶ εἴδει σφόδρα*). Întrebată de popor ce caută acolo, spune că locuiește în acel lăcaș, din îngăduința și preferința persoală a episcopului. Îndată apare tribunul și dregătorul zis „danatzanos“. Toată lumea aleasă se ridică împotriva lui Grigore. Toți cari află de păcatul episcopului se leapădă de comuniunea cu el, afară de poporul cel sărac, neconținut iubit și miluit de dînsul. Acesta nu vrea ca el să cadă prada dușmanilor săi.

E însă pus la închisoare. Se chiamă exarhul Papei, al „apostolicului“, care și aleargă de la Siracusa, de face cercetare în forul din mijlocul cetății. Poporul de jos strigă diaconului că vrea un sinod care să lămurească lucrul. Ceilalți însă pretind ca el să fie pedepsit, și Grigore el însuși, profitînd de prezența în port a „corăbiilor

împărătești“ sau „domnești“ (δασπορικὰ), cere să fie dus împreună cu pîrșii săi și cu actele care se încheiaseră împotriva persoanei lui, ca să fie judecat acolo, la Roma.

Dacă acest lucru s'ar fi petrecut în secolul al VI-lea sau la începutul celui următor, Papa ar fi fost alt Grigorie, un om sfînt, drept și iertător. Pentru veacul al VII-lea nu e așa însă. Un Papă oarecare, fără un sentiment prea înalt de dreptate, se potrivește pîrilor. Pe cînd acasă, în Agrigent, ard casele pîrșilor aprinse de popor, și „gubernatorul Siciliei“ trebuie să trimeată 200 de ostași, cari ocupă episcopia, încredințînd-o arhidiaconului, — Grigore, la Roma, e aruncat în temniță, unde stă doi ani și patru luni. Pînă ce, într'un moment, starețul de la mănăstirea Sf. Sava, Marcu, se înfrățisează Papei și-i atrage atenția că nu se poate să se judece în felul acesta un episcop, că el nu poate fi lăsat să mucezească în odaia aceia întunecoasă și umedă din închisoare, fără ca o osîndă să fie pronunțată împotriva lui. Îi mai atrage atenția asupra unui lucru, că, de și Tiberiu I-a numit „exarh în părțile Siciliei“, trebuie să consulte pe Împăratul din Constantinopol. Se trimite deci o misiune ca să vie de acolo represintanții șefului mirean și religios al Orientului. „Nu-l putem judeca fără sfatul arhiepiscopului din Constantinopol și apoi a prea-cucernicului nostru Împărat.“

De la Constantinopol vine Spătarul Marcian, care cunoștea pe sfînt din șederea lui acolo și, pe lângă dînsul, trei episcopi: de Ancira, de Cizic și de Corint, și hartofilaxul, diaconul Constantin. Abia ajunge însă Marcian, și el cade bolnav de moarte. Aceia cari-l servesc simt că frigurile-l vor nimici în curînd, și atunci, lumea din Roma amintește acestor slujbași că în închisoare zace un străin împodobit cu darul de a restitui sănătatea. Îl duc pe bolnav în temniță, și Grigore începe să se roage pentru

sănătatea lui Marcian. Acesta se ridică, recunoaște pe tovarășul său de la Constantinopol și-l asigură de dreptatea ce va dobîndi. Bun sănătos, se îndreaptă către Papa cerînd să se adune imediat sinodul.

Sinodul se strînge la „micul tribunal“, la Sf. Ipolit. E compus din 150 de episcopi, zice Viața; în realitate vor vor fi fost mai puțini. Acusatorii se prezintă, în număr de 110. Grigore, slăbit de îndelungata lui închisoare, apare, se închină de trei ori înaintea colegilor săi și dă cele d'întăiu răspunsuri. Se hotărăște ca a doua zi, la Sf. Petru, să fie sinodul cel mare de cercetare. Aici, în capela (ἑμβολον) Sf. Andrei, se desfășoară judecata. Se vede îndată că pîrișii nu spun adevărul, dar ceia ce hotărăște e prezența Evodiei înseși, pedepsită pentru pîra nedreaptă împotriva episcopului prin aceea că era scuturată necontenit de demoni. La început spune cum era învățată, dar cineva din sinod obiectînd că nu se poate decide judecata cuiva prin mărturia unui nebun, mai ales cînd e vorba de un episcop, Grigore face semnul de deslegare a demoniacilor, și femeia, revenindu-și în simțiri, povestește toată intriga. Unul din acusatori este exilat în Tracia, cel de-al doilea în Spania, clericii la Ravena, iar cîțiva laici în „țara Vasconilor“ (la Vasconii dîn Pirinei). Lui Dumnezeu i se păruse că e prea puțin pentru păcatul pe care-l făcuseră, și atunci, de-odată, se stîrnește o furtună teribilă, care ascunde pe vinovați, și, cînd apar din nou, ei sînt negri la față, însemnați pe toată viața lor cu semnul păcatului.

Grigore, liberat, se duce la Constantinopol, stabilindu-se la mănăstirea Sf. Serghie. Ajută de acolo la redactarea noilor canoane. Vorbește înaintea poporului în post și, pe urmă, de ziua Sfîntului Andrei. Vechea lui situație la Constantinopol se întărește: se adresează deci către Împărat și-i amintește că din zilele lui Constantin

s'a dat jumătate din Agrigent Bisericii locale, — ceia ce dovedește că e vorba de secolul al VII-lea, neputînd fi vorba de Constantin-cel-Mare. Jumătate din Agrigent era a Papei: Grigorie o căpătase de la Roma; cealaltă jumătate era a Împăratului: o căpătă acum de la acesta. La audiență, Împăratul îi iese înaintea episcopului și-i sărută mina, iar Grigore, înspăimîntat, strigă: „Ce ai făcut robului tău, tu care cîrmuiești astăzi cu evlavie lumea întreagă? E lăudat apoi pentru talentul și viața lui sfîntă și, împreună cu suita, se îndreaptă către port.

Întors înapoi la Roma, se pune pe cale, împreună cu diaconii Anghel și Palumbus, pentru a ajunge la reședința lui. Aici poporul, care-l iubise totdeauna, mamă-sa, părintele îl văd cu bucurie scăpat de o desonorantă acușare, de o lungă suferință, și-l duc din nou în biserică, de-l așează în Scaun. Și, de oarece tragedia a încetat prin aceasta, hagiograful nu mai are decît cîteva rînduri pentru sfîrșitul vieții episcopului.

Adăugim că pe Grigore însuși îl putem auzi, căci comentariile lui privitoare la Ecclesiastic s'au păstrat: scriere de om învățat, din care se vede fără îndoială cu mult mai puțin decît din această admirabilă viață, scrisă de un ucenic credincios, de un scriitor de talent și de un oglinditor al sufletului pastoral religios care domnia în lumea aceasta siciliană din veacul al VII-lea.

XII.

Cărți reprezentative în Spania visigotă și în Galia francă: Isidor de Sevilla. Grigore de Tours. „Fredegariu.“ Viața Sf. Dagobert. Viațile Sf. Leodegariu.

Prin cărți reprezentative s'au căpătat până aici lămuriri în ce privește deosebitele părți ale Apusului. Au rămas la o parte numai, din Statele pe care le-au întemeiat barbarii, două, dintre care la unul în zădar am căuta un izvor în care să se oglindească întreaga viață națională, pe cînd la cellalt trebuie să adune cineva mai multe izvoare împreună, pentru ca să poată căpăta o impresie de total.

Spania face parte, în ce privește coasta ei răsăritcană, din încercarea de restabilire a Imperiului Roman unitar făcută de Iustinian în secolul al VI-lea. Nu s'a mers mai adînc decît această coastă răsăriteană. Statul întemeiat aici de Visigoți trecuți prin Sudul Galiei și așezați cu temelul puterii lor dincolo de Pirinei a durat și după încercarea lui Iustinian. Și, astfel, niciodată stăpînirea bizantină pe coasta răsăriteană a Spaniei n'a avut soliditatea și trănicia, efectele de cultură și tradiție politică pe care le-a avut stăpînirea bizantină în Italia răsăriteană și

sudică. A fost un fenomen cu totul transitoriu și cu totul superficial.

Știm apoi ce s'a petrecut în Spania visigotă, dar istoria universală nu poate să se oprească mai cu luare aminte asupra lucrurilor spaniole. Aici este o țară care veacuri întregi a repetat același lucru. Regii visigoți ei înșii n'au niciun caracter individual. Orice rege barbar din Spania, timp de mai multe secole, până la trecerea Arabilor în Peninsula Iberică și până la grămădirea vechilor stăpîni în munți, samănă perfect cu predecesorul său. Și aceasta e posibil, dar cu o condiție: ca nimeni să nu domnească. Și cine domniă în Spania visigotă? Se zice de obicei: episcopii. Canoanele erau în același timp și legile, dreptul bisericesc era și dreptul civil, hotărârile sinodale erau în același timp și constituții ale poporului. Influența copleșitoare a catolicismului a secat înseși izvoarele de viață ale poporului spaniol. Clasele de jos vor zăcea secole întregi într'o incultură absolută; iar clasele de sus, neavându-și rădăcinile în masa cea mare a națiunii, vor fi reduse la un simulacru de viață.

Da, însă, dacă episcopii ar fi jucat aici, în Spania, rolul pe care, cum vom vedea îndată, l-au jucat în Franța, ca individualități, fiecare avînd ideile lui, tendințele lui, felul lui de a-și trata prietenii și dușmanii, de a-și servi regele, atunci fără îndoială că am avea o dezvoltare istorică și în Spania visigotă.

Dar nu. În regatul franc episcopii lucrează în calitate de cîrmuitori, dar nu pentru că sînt episcopi, ci pentru că ei represintă una din forțele politice locale în Galla, fiindcă în mîinile lor se strînge,—nu mai vorbim de prestigiul pe care li-l dă situația lor de înalți clerici, dar rostul adînc al vieții locale. Prin episcop vorbește un teritoriu, o tradiție, un trecut, o conștiință. Pe cînd, în Spania, nu episcopul cutare, omul care s'a ridicat prin

calitățile lui personale, sau fie și prin jocul hasardului, nu acesta conduce viața Statului, ci episcopii toți laolaltă, nu ca persoane, ci ca instituție. Și ca instituție *pur bisericească*, nu ca urmarea unei vechi vieți a pământului asupra căruia se întinde dreptul sacru al cîrjei lor. Dar instituția aceasta este în teorie măcar imutabilă, și, în orice cas, din imutabilitatea aceasta teoretică ea păstrează un conservatism așa de puternic, încît foarte adese ori el samănă cu imobilitatea absolută. Și, atunci, de oare ce regii în Spania nu guvernează, nu este o desvoltare a regalității; de oare ce nu există guvern civil, clasele de jos nu se pot manifesta nici într'un chip, nu pot să formeze individualități mai distinse, care să joace un rol în viața națională; de oare ce episcopii nu se pot ridica nici ca persoane, nici ca reprezentanți ai unui oraș, ai unui teritoriu, ai unei tradiții, țara însăși va presinta acest aspect al lipsei de viață. E o simili-existență, care numai cronologic se poate fixa, și foarte bine.

Spaniolii au cronicarul lor, care este unul din cei mai însemnați Părinți ai Bisericii în cele d'întăiu secole ale evului mediu, Isidor de Sevilla (episcop 601-636). A lăsat una din cele mai însemnate cronici, care trece și peste epoca arabă, și, de oare ce Arabii erau, în ce privește pregătirea de cronologie, fără păreche, de oare ce ei nu puteau să spuie ceva fără a arăta, pe basa întinselor lor cunoștinți astronomice și calendaristice, moștenite de la Haldeenii de odinioară, anul, ziua cînd s'a întîmplat evenimentul, se vede influența aceasta arabă și în scrisul lui Isidor de Sevilla. Acesta are, în activitatea lui foarte întinsă, dar care nu ne poate interesa aici, o parte de explicare a Scripturii în sensul rînduirii necesare a societății omenești care trebuie să trăiască după Evanghelie, după Biblie, și o altă parte de interpretare teologică, Dar și aici întîlnim același tipic fără culoare și viață, pe carel

întîlnim în izvoarele bizantine, teologie și cronici. E un Bizanț occidental, mai puțin simplu în stil, mai puțin bogat, mai exclusiv, mai îndărătnic și mai sec.

Dar dincolo de Pirinei exista o putere politică foarte importantă, una din cele mai puternice forțe politice care au existat vre-odată, aceia care s'a menținut mai bine, care a crescut mai mult, care a zdrobit, în timp de cîteva secole, mai mulți dușmani și și-a întins mai larg hotarele, iar, peste hotarele acestea, influența. E acea forță politică barbară care se ridică de la demnitatea, relativ inferioară; de regalitate germanică, la demnitatea superioară de Imperiu, pretinzînd să moștenească, nu numai ceia ce poporul care a fundat Statul ciștigase cu sabia, ci, în același timp, și tot dreptul, toată autoritatea Imperiului roman de odinioară. Este vorba de Statul franc.

Se oglindește el în ce privește concepțiile sale politice și tendințele de care sînt animate deosebitele clase în anumite opere literare? Putem să-l regăsim în toate laturile și cu toate nuanțele sale într'un anumit produs literar? Este unul care pentru o anume epocă, sfîrșitul veacului al VI-lea, dă în adevăr o operă caracteristică, represintativă. E, în cronica sa, arhiepiscopul de Tours, Grigore.

Dintr'o nobleță care-și avea rădăcinile încă pe vremea Romanilor, care întrebuița cu destulă stăpînire, de și fără eleganță și fără claritate, stilul latin moștenit de la o școală vestită de profesori latini din Galia, cunoscut mai ales prin bogăția elocvenței sale, înzestrat pe lîngă aceasta cu un spirit creștin destul de larg, ceia ce înseamnă destul de iertător, înzestrat cu curajul trebuitor și cu independența, — n'am zice: materială, ci locală, pentru a judeca pe deosebiții regi franci, în toate însușirile, ca și în toate rătăcirile lor, el este, fără îndoială, una din personalită-

țile cele mai distinse de la începutul evului mediu. Croica lui îmbrățișează tot ce s'a petrecut în Galia, nu numai de la năvălirea Francilor, dar încă din ultimele timpuri ale stăpînirii romane. Este un izvor foarte vrednic de crezare, — de altfel și singurul pe care-l avem.

Dar se cer și oarecare reserve, pe care lumea nu le observă de obicei. Iată una, foarte importantă. Se crede de obicei că Grigore de Tours, ca și toți scriitorii din vremea aceasta, spune ceea ce spune numai cu intenția de a povesti. S'ar fi gîndit că la 1900 vor fi oameni curioși să știe ce s'a petrecut cu 1300 de ani înainte și atunci s'a apucat să scrie, fiindcă ar fi păcat ca atîția învățați și studenți să rămîie fără cunoștința lucrurilor petrecute în Galia de la anul 400 și ceva, până în zilele sale... Ar fi simțit o datorie față de posteritate să păstreze lucrurile știute de el și petrecute supt ochii lui. Naivă părere! Nu scrie doar nimeni, în asemenea epoce mai ales, „desinteresat“, pentru a perpetua amintirea unor anume fapte. Fiecare-și servește interesele grupului din care face parte; într'un sens mai larg, servește interesele clasei sau lumii cu care sufletește scriitorul face una, ori țara, ori nația lui, fie, în sfîrșit, și concepția particulară ce o are el despre umanitate.

Și noi știm ce voia Grigore de Tours în povestirea lui El e un episcop: în afară de rosturile lui episcopale, înțelege prea puțin lucru. Regii inșii figurează în cartea lui cu o singură misiune: aceia de a arăta cît e de bine să fii credincios și cît de rău te bate Dumnezeu cînd părăsești credința. Nu este unul din ei care să fie pus pentru vitejia lui, pentru înțelepciunea lui, pentru calitățile lui de om de Stat, măcar pentru caracterul interesant al personalității lui. Fiecare din ei este *un exemplu*. Toată cronica e o carte de lectură, care, în concepția autorului, ar

rebuie să se afle în mîna fiecăruia și mai ales a regilor sau a acelor care vor fi regi, crescînd ca prinți în palatele merovingiene. Ei trebuie să știe din cartea lui Grigore de Tours ce se întîmplă cu cei ce merg pe calea Domnului și ce se întîmplă cu aceia care trec dincolo de linia ei dreaptă și strictă.

Și, atunci, ce mare greșală face cineva cînd își închipuie că tot ce spune Grigore de Tours despre vremurile lui Clovis, vechiul rege franc care a adus nația întregă, de voie, de nevoie, la cristelniță pentru a intra în comuniunea creștinismului, este adevărul adevărat, pe care l-ar fi primit nu știm prin ce transmisiune misterioasă tocmai în veacul al VII-lea, la vre-o două sute de ani după săvîrșirea faptelor! Căci documente mai vechi nu erau; altă cronică decît a lui nu s'a păstrat. Informația lui Grigore era o informație romană, tradițională.

Și atunci povestea cunoscută: lupta de la Tolbiac (Zül-pich), cu Alamanii, Clovis amenințat cu înfrîngerea, rugămîntea lui la zeii pe cari-i avea la îndemînă și dintre cari unul nu se mișcă, încercarea lui cu Dumnezeuul Clo-tildei, reginei lui, care poate că acesta va ajuta biruința miraculoasă, datoria de recunoștință față de ajutătorul care nu cere bani, nici daruri, ci înainte de toate botezul, n'au ele oare un sens, *un sens politic, un sens actual?*

Altă parte din biografia lui Clovis e pur legendară, poetic-populară. Astfel incidentul vasului de la Soissons: Regele trece în revistă trupele; vede pe un soldat care odinioară își reclamase din pradă partea care i se cuvenia, pe care o meritase, dar pe care regele nu voia să i-o acorde, ci s'o oprească pentru el. El observă că armele soldatului nu sînt în bună stare și-i aruncă scutul jos, iar, cînd vinovatul se pleacă să și-l ridice, îl lovește cu barda 'n cap. Ne întrebăm ce rost are povestirea a-

ceasta. Nu este nimic edificant, nimic elogios; este coloare, dar o odioasă coloare păgînă de sînge. Probabil că a fost culeasă dintr'un vechiu cînteț popular păgîn privitor la Clovis.

Pentru a înțelege însă felul în care e înfățișat în genere Clovis, trebuie să ne gîndim la un lucru: Lui Grigore de Tours, episcopul, care trată în sens episcopal, catolic, viața poporului franc, îi trebuia la începutul acestei vieți un erou regal al credinței celei nouă. Actul de trecere de la păgînism la creștinism nu se putea face în cine știe ce formă. El trebuia să apară într'o formă glorioasă și solemnă, cu mărturisirea de credință deplină și cu binecuvîntarea lui Dumnezeu de-asupra, cu renegarea întregului trecut al regelui: „pleacă-ți fruntea, mîndre Sicambre“ —, zice Remigiu episcopul de Rheims, „arde ce ai adorat și adoră ce ai ars“. Un „nou Constantin“ era necesar. Și atunci din cîntece populare, din amintiri vage, din născociri naive ale scriitorului însuși s'a *construit* persoana lui Clovis. Regele creștinător este astfel o persoană alcătuită, fabricată cu piese dispartate, pe lângă care s'a adaus atîta lipitură cîtă trebuia ca să avem o figură istorică întregă.

Este evident însă că, înainte de epoca lui Carol-cel-Mare, Grigore de Tours este, pentru toată epoca merovingiană, izvorul principal. Și, dacă, pentru vremea veche, înflorită, interpretatorul trebuie să fie atent pentru ca să nu amestece ceia ce este cu desăvîrșire adevărat cu ce este inventat, prefăcut și adăugit, avem însă o întreagă epocă pentru care cronicarul represintă fără îndoială izvorul contemporan: cel mai sigur și mai bun izvor contemporan. A fost amestecat în chipul cel mai puternic, nu numai în viața societății de sus, romane, dar și în viața războinicilor barbari, a Francilor, cari stăteau încă pe acel timp.

oarecum osebiți de societatea romanică. Pe lingă aceasta, de atâtea ori a fost la Curte, cuvîntul lui a avut atîta influență acolo; el a intrat une ori în ciocnire cu favoriții regilor merovingieni, a fost chemat și în judecata sinodului, dar s'a desvinovățit. Toate lucrurile acestea le cunoaște el personal și fundamental. Adăugîndu-se și însușirile lui sufletești, destul de rari, putem crede că așa a fost, de fapt, pe la 650 viața din Gallia Francilor.

Acum, din Grigore de Tours știm anumite lucruri înfiorătoare cu privire la regii franci, și ne întrebăm dacă episcopul nu s'a simțit dator să înnalțe și să curățe, să idealizeze personalitatea lui Clovis, tocmai prin contrast față de aceste scene oribile care se petreceau supt ochii lui. Încă un punct de vedere de care trebuie să ținem samă. Și cînd Tacit. în cartea lui despre Germania, înfățișează pe barbari ca pe niște oameni ideali, ca să înțelegem lucrul pe deplin, se cere să ne gîndim la starea foarte puțin ideală, și mai ales foarte puțin simplă în ce privește moravurile, în care trăiau Romanii contemporani ai lui Tacit. Dacă vedem pe Chateaubriand, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea, înfățișînd cu o aureolă de poezie viața din America-de-Nord, în partea ei sălbatecă, a Pieilor Roșii, în *Atala*, în *René*, în *Les Natchez*, e mai ales o protestare față de rafinarea extraordinară, desgustătoare aproape, a societății franceze înainte de Revoluție. Și dacă același om a scris „Le Génie du Christianisme” și „Les Martyrs”, a făcut-o pentru a arăta Bisericii catolice din timpul său cum se trăia în vremea în care religia nu prîdura funcțiuni și venituri și prestigiu, ci procura plăcerea — pentru oamenii aceia în adevăr o supremă plăcere — de a arde pe rug mărturisindu-și credința înaintea oamenilor și a lui Dumnezeu.

Adăugim că ororile acestea sînt indicibile. Francii se suprimau, nu, ca Romanii, prin otravă sau prin interpuși

cari asasinează, ci se distrugeau, între rude, între frați, de-a dreptul, cu fierul, personal, fără niciun fel de mijlocire. Cutare chiamă pe micii lui nepoți să-l viziteze, și în mijlocul visitei apucă pe unul de picior și-l răpède în părete, sfărîmîndu-i capul. Poată că și o vagă conștiință de folosul unității politice îi făcea să întrebuițeze astfel de reprobabile mijloace pentru a reduce numărul prinților. Toate povestirile despre lupta dintre cele două furii regale care au fost Brunehilda și Fredegunda sînt luate de-a dreptul din Grigore de Tours, și nu trebuie să credem cîtuși de puțin că episcopul nostru e un născocitor în această privință. Nu; el a văzut lucrurile acestea și le-a păstrat tocmai cu intenția de a da o învățătură. Pentru că, de obicei, cine sfarmă capul nepoților lui de părete sprăvește și el prin cuțit. Astfel între tonalitatea morală a lui Grigore de Tours și aceia din Viețile Sfinților nu este nicio deosebire. Și aici sînt lucruri îngrozitoare, cum sînt lucruri de o blîndeță ideală, dar puse unele lîngă altele tocmai ca să se vadă unde ajung unii și unde ajung alții.

Grigore de Tours se oprește însă înainte de anul 700. El a fost prăscurtat și apoi continuat prin așa-numitul Fredegariu, care nu e dovedit nicăeri că a existat personal. O cronică francă, pentru parte din secolul al VIII-lea, îi este atribuită, pe drept sau fără. Nimeni nu poate să scrie însă biografia lui Fredegariu. Străbătînd paginile seci ale acestui „Fredegariu“ nu se găsește nimic în adevăr frumos, nimic în adevăr scris, cristalisat. Doar această veche parabolă, cufundată în stilul cenușiu: Un fruntaș franc din vremurile acestea, amenințat de dușmani, își iea fiii și li ține această cuvîntare: Un lup s'a suit odată pe un deal cu puii lui lîngă dînsul, și li-a spus așa, învățîndu-i: de jur împrejur, cit vedeți, se ascund numai duș-

mani, adecă oameni cari ar voi să ne omoare. Să știți bine că numai în puterea și în virtutea voastră de luptă stă mijlocul de mintuire față de tot ce se ascunde ca primedie în toate părțile. Nu numai indivizi, ci și popoare ar putea să mediteze asupra acestei parabole, mai bună decît toate învățăturile...

Și Fredegariu este nu numai puțin interesant, dar chiar așa de suspect, încît nici n'ar părea contimporan.

Ceia ce se spune acolo este în adevăr foarte precis ca date. Nimic mai suspect însă decît datele precise. Acest caracter nu dovedește că o cronică e contemporană, ci numai că vrea să-și dea aerul că ar fi contemporană. Dar avem și alte motive pentru a pune pe Fredegariu abia în veacul al VIII-lea. Este sigur că pe vremea „bunului rege Dagobert”, care a trecut în legendă ca un fel de Solomon al Francilor, era o situație destul de tulburată, căci se pregătia lupta, de care ne vom ocupa îndată, a majordomilor împotriva regilor. Dar era și o situație internațională foarte modestă. Regatul franc n'a jucat încă un rol așa de mare în istoria universală. În Fredegariu însă, Dagobert apare ca un rege extraordinar în lupte și cuceriri. Cu toate că este și un Solomon Dagobert, — care și în privința aventurilor sale samănă cu Solomon, pentru că, spune cronică, a avut trei regine și „alte persoane, care sînt prea multe ca să fie enumerate în această povestire”, — omul acesta foarte pașnic, dedat unor ocupații care nu se potrivesc cu veșnica frământare împotriva dușmanilor, s'ar fi bătut în toate părțile și pe toți i-ar fi biruit. Saxonii ar fi fost îngroziiți de el, dîndu-i un tribut de cîteva sute de vaci pe an. Ar fi ajuns la Dunărea mijlocie, întîlnind acolo pe „Venzi”, pe Huni și pe Bulgari. Nu s'ar fi mulțumit chiar cu atîta, ci, sprijinit pe Alamani, pe Bavaresi, și-ar fi întins autoritatea asupra întregii Europe centrale și a unei largi părți din Europa estică. Pe

Bulgarii aceia cari nu se astimpărau, i-ar fi așezat în Bavaria, unde i-ar fi măcelărit apoi. Ar fi pătruns în Spania, supuind o parte din provincie, în luptă cu Vasconii (Gasconii de mai târziu), din munții Pirinei; ar fi intrat în Bretania, unde era Judicael, șeful celt, pe care iarăși l-ar fi biruit. Un adevărat David... Dar și Solomon și David pe lume, nu se poate.

Și, atunci, de oare ce situația în istoria universală a Francilor pe vremea aceia nu putea să fie aceasta, nu ni vine firește în minte un lucru? Oare față de luptele lui Carolcel-Mare, cu Saxonii, cu Hunii, cu Avarii, cu Vasconii, cucerindu-se apoi și Bretania și o parte din Spania, nu s'a simțit nevoia de a se găsi o legitimație în trecutul franc mai depărtat?

Și să mai observăm un lucru: Dagobert nu este laudat totdeauna în Fredegariu, dar este cineva care se bucură totdeauna de laude: Pepin cel Vechiu, începătorul dinastiei carolingiene. „Un înțelept, ca toți ceilalți, plin de sfat bun, nedoritor de câștig, iubit de toți pentru căile lui drepte, la care ținea și Dagobert. Și cînt l-a ascultat Dagobert, nu s'a depărtat de calea virtuții...” Nu pare curioasă iubirea această deosebită pentru Pepin, față de Dagobert însuși, de marea reputație tradițională a lui Dagobert, și nu se vede urechea unui interes dinastic, care nu era interesul dinastic al Merovingienilor?

Există însă și o viață a regelui Dagobert (c. 600-38), scrisă de un călugăr din mănăstirea St. Denis, unde erau, lângă mormîntul său, și ale regilor franci din dinastia carolingiană. Prin singur faptul că este scrisă de un călugăr din această mănăstire se vede, poate, că e tîrzie. Lăcașul St. Denis nu avea pe vremea Merovingienilor rostul cultural care începe să se desemneze — și va crește necon-

tenit — pe vremea dinastiei celei nouă. Și aici ni se înfățișează Dagobert cu o mulțime de amănunte, care nu se întilnesc în Fredegariu: toată tradiția din mănăstire, darurile făcute, respectul de care el încunajura pe șefii ei. E vorba, apoi, de tatăl lui Dagobert, de neînțelegerea dintre fiu și tată; se vorbește de luptele de la Rin, de Saxoni, cari vin înaintea de timpul lor. Șeful saxon strigă: „De sigur că printre voi nu se găsește un rege“. Și atunci regele însuși apare înaintea dușmanului și-l insultă. Scene ce par culese de-a dreptul dintr'un fragment de epopeie, care va fi existat de sigur, — aici ca și la Ostrogoți și Longobarzi.

Și la călugăr Dagobert este regele cel bun: câteva greșeli nu-i strică de loc caracterul. De Pepin, de major-domi, de dinastia cea nouă însă nu se vorbește nimic, și totuși Viața a fost scrisă, credem, pe timpul Carolingienilor. S'ar părea că, pe cînd în Fredegariu Merovingianul este înjosit în folosul Carolingianului, dincoace, în plină dinastie carolingiană, se protestează în folosul Merovingienilor, arătînd că și regii de pe vremuri au putut să îndeplinească aceleași lucruri pe care Carolingienii le săvîrșesc și ei acum. Și se poate pune o întrebare: De și viața aceasta ar părea mai tîrzie decît Fredegariu, oare nu era mai natural să se înceapă prin protestarea împotriva Carolingienilor pentru ca pe urmă să vie Fredegariu cu simpatiile lui pentru Carolingieni, împrumutînd elemente de informație de la înaintașul său?

Dinastia Merovingienilor în furiile din veacul al VII-lea și-a cheltuit toată energia. Regii ajunseseră a fi acum faimoșii „rois fainéants“ din secolul al VIII-lea, cari și-au dovedit absoluta incapacitate de a guverna. De obicei îi tundeau și-i trimeteau la cîte o mănăstire, de unde apoi îi puteau scoate, ca dintr'un deposit, ca să servească de ju-

cărie a unui majordom sau episcop oarecare. Une ori îi și omorau; dispărea cîte unul la vînătoare. Mai adesea oameni nevinovați și pasivi, întocmai ca animalele de laboratoriu.

Dar *epoca* e foarte interesantă. Se dau lupte lungi și grele, lupte între două teritorii: Austrasia germană și Neustria încă romanică. Rivalitatea lor a fost presintată poate cam exagerat. Cum, în povestirea mai veche a istoriei Romînilor, se înfățișa veacul al XV-lea și o parte din veacul al XVI-lea ca lupta între Dănești și Drăculești — urmașii lui Dan și ai lui Vlad Dracul —, sistem care a fost în cea mai mare parte părăsit, tot așa multe explicații prin antagonismul permanent și necesar între Neustrieni și Austrasieni trebuiesc lăsate la o parte. Nu astfel se poate înțelege istoria Franciei în secolul al VIII-lea: un spirit în Neustria, un alt spirit în Austrasia; spirit de libertate militară în partea răsăriteană, spirit de supunere față de legi și de autoritate civilă în partea apuseană; spirit german la Est, spirit romanic la Vest. Aceasta o putem vedea și din povestirile, de care ne vom ocupa aici, ale luptei dintre Ebroin și Sf. Leodegariu (Léger) presintate în forma unor biografii ale aceștia din urmă

Odată, Ebroin era considerat ca un campion al Neustriei, iar Leodegariu ar fi represintat teritoriul celălalt. Dar întîlnim și alte antagonisme în vremea aceasta, antagonisme locale: cutare teritoriu episcopal care luptă într'un anume moment împotriva altui teritoriu episcopal; cutare regiune care sprijină pe unul, față de un altul, sprijinit de altă regiune. Și, odată ce regele nu guvernează, odată ce autoritatea trece, de la sine, la majordom, ceia ce era la început un serviciu a devenit apoi o demnitate, ceia ce a fost o demnitate a devenit o autoritate și un prestigiu, aceasta e o guvernare, până ce și ceia ce a de-

venit o guvernare va fi însuși surogatul regalității. Până ce, adică, unul din coborîtorii majordomilor a avut îndrăzneala să iea, cu binecuvîntarea Papei, coroana de pe pletosul și incapabilul cap al ultimului rege merovingian ca s'o puie pe fruntea lui tinăra, care cuprindea în ea mai multă înțelepciune și pricepere în conducerea rosturilor de Stat decît a stăpînului imobil și inutil.

Dar de unde să se iea majordomul? O altă problemă. Erau două aristocrații: aristocrația războinică, militară, mai mult de origine germană, și o altă aristocrație, ereditară în foarte multe casuri, — dacă nu ereditară în același loc, dar ereditară în aceeași situație, — care este aristocrația clericilor, adesea vechea aristocrație romană, familiile senatoriale de pe vremuri în atîtea și atîtea casuri. Dacă, deci, cu nobilul războinic merge cineva care este deprins să-l asculte și care așteaptă de la el glorie în războaie, cu clericul merge altă lume, merg credincioșii din orașul lui, din diocesa lui, toți aceia cari au ascultat de înaintașii lui, înrudiți prin sînge, în orice cas legați cel puțin prin tradiție cu el. Care din doi va să iea majordomatul?

Povestirea noastră înfățișează într'o formă dramatică această luptă urmată între cler, care prin Sf. Leodegariu vrea să smulgă el puterea, și între nobilul coborîtor al războinicilor germani, care vrea să păstreze puterea prin aceleași vechi mijloace.

Un rege din Neustria, Clotar, a murit. E vorba să se aleagă un moștenitor. Este un rege în Austrasia, și unii zic: să chemăm pe regele din Austrasia; alții preferă pe un fiu de rege din Neustria (669).

Hilderic, de-o parte, Teodoric de alta; două partide, care se formează astfel și care n'au nimic local. Acestea sînt lucrurile care se văd la ridicarea cortinei, la înce-

perea jocului acestuia singeros. Ca personalități hotărâtoare, de o parte Ebroin, majordomul, care — spune una din Viețile acestea ale sfântului — ținuse pe Franci supt jug: „tiranul“, „șerpele cel mare“. Căci scriitorii au atît de mult laude pentru Sf. Leodegariu, pe cît sînt plini de ură față de Ebroin. Leodegariu apare: creșterea lui este ca a sfântului acelaia din Sicilia, Din palatul regal e trimis la un episcop, Dudo de Poitiers, care-l are în sama lui; înaintează în rang: diacon, arhidiacon peste toate bisericile, abate la Sf. Maxențiu, ajunge însuși episcop, la Autun.

De la început se dă lupta între acești doi oameni. Se vede foarte bine că regii li sînt indiferenți. Dacă unul este pentru un rege, cellalt va fi pentru alt rege. Cine e biruit trece la mănăstire, la Luxeuil, la Fécamp, — St. Denis ne jucînd încă un rol așa de mare. Ebroin cel d'întăiu ia drumul mănăstirii; „se cere“ acolo. După aceia se presintă pîri la curtea regelui tînăr, încunjurat de „sateliți“, împotriva lui Leodegariu, care e „majordom în toate“¹. Ele sînt crezute, și episcopul va fi trimis să întilnească pe dușmanul său războinicul la mănăstire, unde se împacă. Împăcarea nu ține însă multă vreme. E de ajuns să răsară prada înaintea ochilor aprinși ai amîndurora pentru ca, alergînd după dînsa, să se sfișie între ei ca lupii. O întregă viață de facțiune e admirabil de naiv înfățișată aici.

Regele care fusese al-s întăiu, Hilderic, moare într'o pădure. A intrat vinînd, și a fost el însuși vînat. Atunci se aduce Teodoric, incredințat pînă atunci creșterii „unui cleric“, și e făcut rege. Amîndoi făcătorii de regi sînt alături la Curtea lui.

Dar, cu aceasta, liniștea nu se restabilește. Ebroin

¹. „Maior domus in omnibus.“

strînge oaste: se aude răgetul lui de leu (*rugitus*) prin țerile Francilor“. Întră în conflict cu Leodegariu, îl încunjură în cetatea lui. Avem spectacolul foarte interesant al unui asediu întreprins de un partid împotriva partidului celuilalt. Se vede cum un oraș întreg se bucură de succes, cum merge mulțimea în procesiune, cum cere mila lui Dumnezeu ca să scape de dușman. Leodegariu, la un moment dat, se presintă dușmanului său și-l întreabă ce vrea de la dînsul. — Vrem să recunoști pe regele cel nou, „căruia-i zic Clodoveu fiul lui Clotar“. El rămîne credincios față de cel vechiu, Teodoric, pe care nu-l crede mort. Lupta urmează mai departe. Leodegariu e biruit, orașul se răscumpără cu 5.000 de solizi, plătind așa de mult pentru a scăpa viața și averea locuitorilor. Sfîntul, trebuind să se predea în mîna dușmanului său, iea toată argintăria, o sfarmă și o împarte săracilor.

E judecat și osîndit, fiindcă ar fi contribuit la moartea regelui Hilderic. Orbit, e închis în mănăstire.

Dar el nu se va lăsa nici în retragerea sa. E un interes, nu numai de partid, ci și de clasă, la biograf, care vrea să-și spele de ambiție eroul, pentru a face din el un adevărat martir al credinței, al blîndeței și al curăției sale. De oare ce vorbea prea mult și se părea că lumea se teme de graiul lui, i se taie limba, buzele, îl fac să umble pe pietriș ascuțit, pentru a fi trimis la o mănăstire de maici. Acolo sfîntul începe să predice din nou. Dumnezeu l-a ajutat să-și refacă buzele, limba, ajungînd să se rostească întocmai ca înainte.

E urmărit atunci iarăși și se trimet oameni să-l omoare. Nu îndrăznesc întâiu, pe urmă însă unul, mai curajos decît ceilalți, primește sarcina de a-și muia mîinile în sîngele episcopului. În mijlocul unei păduri, sfîntul se răcorește pentru ultima oară cu apa din izvor, și pe urmă se lasă a fi tăiat (675).

Astfel din luptele acestea interne ale regatului franc a biruit încetul cu încetul, nu sfântul, episcopul, Leodegariu, ci Ebroin, ostașul. Cine urmărește mai târziu, în continuarea lui Fredegariu sau aiurea, povestea regatului franc, înțilnește apoi peirea lui Ebroin însuși. Căci, de și el a biruit, a făcut-o ca *individualitate*. Și din lupta aceasta trebuie să iasă biruitor, nu individul, care nu se mai luptă, ci dinastia, strâns legată, avînd baza ei teritorială, credincioșii pe cari-i moștenește, dinastia aceia de major-domi, care mai târziu va putea să dea regi ai Francilor și, la capăt, Împărați ai lumii apusene ¹.

¹ Una din Vileți e dedicată episcopului Ansalđ de Poitiers, cealaltă altui episcop, de Autun, Ermenariu.

XIII.

Coranul.

De mult Bizanțul lupta cu un dușman nou, și cuceritorii Spaniei îl aduseră în Europa, biruind pe Visigoți. Dușmanul nu e însă nici Arabul din Orient, nici, în Occident, Maurul, ci elementul moral care i-a înviat, mai mult: *i-a creat*. E cartea cea nouă, Coranul.

Ca o lucrare caracteristică, și ca una din acelea care cuprind în ele o mare parte din dezvoltarea cugetării omenеști, el merită a figura în primul rînd printre cărțile reprezentative.

De la început putem spune că este una din operele acelea în care sufletul omenesc se înfățișează în ce are mai bun și în ce are mai rău. Sînt pagini de e crasă brutalitate, răspingătoare, pe lîngă atîtea altele de o naivitate exasperantă, care nu sînt de cît repetiția unor lucruri abia auzite și trivialisate! Nouă părți din zece ale Coranului sînt, de fapt, inutile și, în ceia ce mai rămîne, cel puțin jumătate sînt repetiții. O carte barbară, care reprezintă și barbaria personală a aceluia care a alcătuit-o și mediul absolut necultural, neprimitor de cultură și incapabil de a elabora o idee originală în care el a trăit.

De fapt, Coranul nu este o carte, ci o *lege*. Dar, se

va zice, ce înseamnă o lege în afară de carte? Legea, trebuie s'o înțelegem pentru Asia occidentală în sensul în care înțelegeau cuvântul acesta Evreii. Și Evreii au început cu poezie populară, cu legende epice, cu fragmente narrative, cu proverbe ale vulgului. Într'un moment dat, Biblia a fost făcută să se sprijine înaintea de toate pe niște norme legale, care cuprind toată viața națională în toate domeniile ei. Evreii întorși din captivitate, exclusiviști, tenaci, incapabili de a înțelege ceva afară de rosturile strict religioase, au pretins să închidă și întreaga viață viitoare a poporului lor într'o lege ca într'o temniță, ca să nu se poată manifesta, supt nicio formă, în nicio direcție, dincolo de zidul acesta de piatră legată cu fier al legii. Ea nu e, ca la Roma, o legătură între oameni, ci o legătură a lui Dumnezeu în jurul oamenilor, și mai adesea *contra* lor.

Se dăduse acum un model pentru civilizația religioasă și socială a părților asiatice vecine. În sensul acesta a înțeles și Mohammed predicția sa. Nici n'a vrut să facă o carte. Avea, de sigur, ca și califul din legendă, care se zică că a distrus biblioteca din Alexandria, cel mai mare despreț pentru carte: instrument de rătăcire a minții, care dă idei nesănătoase și tulburătoare. El a vrut numai să închidă viața anarhică a Arabilor săi, fără coerență, fără unitate, fără centru, fără chemare în viitor, într'o disciplină de fier.

Dar sînt multe feluri de disciplină: este disciplina scurtă pe care în momentul unui atac o pronunță comandantul și care produce dislocarea și a ultimelor forțe pentru a ajunge ținta, și este și un alt fel de disciplină, un fel de sfătoșenie limbută, neorganizată și nepractică, în care acela care impune nu știe el însuși ce vrea să impună, care grămădește preceptele de amănunt ce nu fac parte din vre-o teorie, care amestecă neconținut elemente din

206

viața proprie a autorului ei, fiindcă el nu este în stare să deosebească personalitatea lui de rolul pe care și-l atribuie. Un fel de pedagogie națională și religioasă îngâimată și bilbiită.

Așa se arată Coranul. El n'a coborît popoarele care l-au primit, prin impunerile sale, ci prin altceva, prin aceste mii de recomandații meticuloase, care au înăbușit toată inițiativa și au tăiat mușchii oricării acțiuni.

Coranul nefiind o carte, Mohammed nu l-a scris niciodată. Unii pun la îndoială dacă el știa măcar să scrie; dar poate cineva să afirme că nu simțea nevoia scrisului. Sînt lucruri deosebite, pe care le spune în deosebite ocațiuni, și mai ales în boala lui. Pentru a înțelege deplin ce-l îndeamnă, două cuvinte despre viața-i însăși.

Un conducător de caravane, un cămilar, om foarte simplu, de și de familie bună. Dar ce înseamnă „familie bună“ la Meca pe la 570, cînd s'a născut el? Pe lîngă obscuritatea nașterii lui, pe lîngă lipsa lui totală de cultură, pe lîngă sărăcia lui, pe lîngă cei douăzeci de ani cheltuiți în grele osteneți fizice, răsplătite cu un pumn de orez, cu cîteva curmale și cu apă de la izvor, cu o îmbrăcăminte care să-l apere doar de asprimile eventuale ale climei, pe lîngă aceasta era un bolnav: era epileptic. Suratele sînt scrise în cea mai mare parte după atacuri de epilepsie. De aceia cutare din ele se zice „Surata omului învelit“, fiindcă, atunci cînd îi venia răul, se arunca mantaua peste dînsul, cum se face și astăzi în Orient față de aceia cari sufăr de această boală „sacră“. Se ridică scaldat în sudoarea rece și, într'o stare de spirit cu totul particulară, începea să spuie lucruri, care, în orice caz, n'aveau adesea mai mult sens și mai multă consecvență decît ce spunea Pitonisa din anticitate, profetesa amețită. Ucenicii culegeau, scriau pe foi de palmieri sau pe cio-

lane de oaie. Acestea s'ar fi strîns mai tîrziu și ar fi alcătuit, supț supravegherea unui comitet care nu era alcătuit, firește, din filologi doritori de autenticitate, Coranul.

Sînt așa de extraordinare, din punctul de vedere al inferiorității rasei, din punctul de vedere al naivității personajului și din acela al situației anormale a minții sale, condițiile în care s'a alcătuit Coranul, încît critica filologică din timpurile noastre, care cu atîta încredere a desfăcut Biblia în bucăți, arătînd cării epoce aparține fiecare, ea, care, înainte și după Renan, a studiat cărțile sfinte ale Creștinismului, fixînd pentru fiecare Evanghelie și pentru fiecare din operele adause la Evanghelii momentul și locul unde au fost alcătuite, tendința ce se oglindește în ele, elementele filosofice ce se cuprind, critica aceasta filologică stă absolut cu minile încrucișate înaintea haosului din Coran.

O autenticitate personală a lui Mohammed în Coran s'ar putea găsi numai cu multă greutate. Trebuie să-și dea cineva samă în această privință de un fapt. Noi n'avem de la început până la sfîrșit pe Mohammed triumfătorul, pe omul care reprezintă deci o organizație, un Stat, și este încunjurat cu atenție, culegîndu-se cu evlavie fiecare cuvînt din gura lui. Doar jumătate din Coran vine înaintea succesului lui Mohammed, din timpurile lui de îndoială, de persecuție, cînd fugia din Meca și nu găsea în familia lui și în persoanele care-l încunjurau, afară de soția lui, Cadija, și de un rob, Ali, niciun „crezător“, niciun credincios. Mai tîrziu numai au stat oamenii de au căutat să-și aducă aminte, în mare parte după ce a murit el. Dacă Mohammed ar fi luat cunoștință de Coran, nu știm dacă în cartea definitiv fixată ar fi recunoscut, nu propria lui personalitate, dar misiunea pe care și-o atribuia și cuvintele cu care trebuia să vorbească omenirii

pentru această misiune. De și, într'o vreme care *nu scrie*, memoria omenească are nebănuite puteri de reproducere exactă, așa încît, fără a admite o autenticitate absolută, nu putem să-i refusăm Coranului o autenticitate relativă și specială.

Astfel fiind alcătuit Coranul, în el se găsește de toate. Este o parte ce nu poate servi decît la reconstituirea vieții personale și a luptei Profetului. Nu-și poate închipui cineva ce spunea Mohammed, pentru a se păstra, din lucrurile foarte ordinare ale vieții sale! Era un om fără niciun fel de reținută și chiar fără cea ce numim noi, rușine —, rușinea și moralitatea nefiind același lucru.

Făcea, cu simplitatea unui copil, lucruri extraordinare, și le spunea; și nimeni nu-l ținea în nume de rău. Sobru în materie de mîncare și de băutură, — interzisesse celor cari credeau în legea lui orice băutură spirtoasă—, străin de orice fel de joc — fie și acela prin care se pune la sortii cămila pe care apoi o mincau împreună, — el nu era de loc sever în ce privește, în cel mai larg înțeles, viața de familie. Credea că un bărbat are dreptul să aibă patru femei legitime și cu grămada nelegitime. El însuși și-a avut cele patru legitime: pe lingă Cadija pe o Aișa, pe urmă o a treia și, în sfîrșit, și o a patra. Și o surată a lui spune naiv să n'a putut ascunde femeilor cu mai vechi titluri această adăugire a gospodăriei sale!

Căci în societatea aceasta arabă și era un înfiorător despreț față de femei. Cînd Mohammed fixă numărul legitimelor și al celorlalte, era ca și cum un gospodar și-ar limita numărul păsărilor din curte. Aici nu e imoralitate, ci simplă degradare morală a femeii, — noțiuni între care este, fără îndoială, o deosebire. De alminteri, fiindcă doar curmalele erau scumpe și orezul puțin și viața grea și casa neîncăpătoare, Arabii aveau obiceiul să-și omoare fetele, așa încît femeile care trăiau aveau noroc. Chiar

într'una din surate, „a plîngerii“, se spune : „Ce a greșit fetița îngropată în pămînt, față de părinții ei?“.

Dar, în afară de aceste lucruri, am zice : ale „familiei“ lui, sînt și amintiri ale pășaniilor lui politice. Se pornește o persecuție împotriva-i, i se face vre-un rău, — zguduit, el dictează o surată din Coran. Adesea astăzi nu se mai înțelege deplin, fiind vorba de cine știe ce fapt biografic obscur și întîmpinîndu se neconținut alusiile cele mai complicate. Astfel din Coran o mare parte este în legătură cu o mulțime de fapte mărunte, incoherente, contrazicătoare, care s'au petrecut în cercul acela mic de la început, cu jaf, pradă, apăsare și stoarcere. Nu există, putem s'o spunem, chiar în suratele cele mai „obiective“ nicio unitate de cugetare, fiindcă unitatea de cugetare nu este un lucru cu care omenirea se naște, ci unul pe care-l cîștigă într'un anume stadiu de dezvoltare. Incoherența e naturală, înlăturarea incoherenței, nu. Numai acelea dintre suratele dela sfîrșit sînt mai unitare, care dau o descriere, și nu acelea care servesc propaganda. Iată, de pildă, surata 82, care nu e, de la început până la sfîrșit, altceva decît zugrăvirea lucrurilor ce se vor întîmpla cînd se va sfîrși lumea :

„Cînd cerul se despică, și cînd stelele se împrăștie, și cînd apele se amestecă, și cînd mormintele se întorc, știe sufletul ce a făcut și ce a lăsat. O omne, ce te-a abătut oare dela Domnul tău cel cinstit, care te-a făcut și te-a plăzmuit și ți-a dat chip, și te-a pus în chipu 'n care a voit? Da, și totuși tăgăduiți judecata. Dar asupra voastră sînt păzitori cinstiți, cari scriu, cari știu ce faceți. Cei drepti în Plăcere vor fi, și nelegiuții în lad. Ei vor arde acolo în ziua judecării, și nu se vor depărta de acolo. Și ce te învață ce este ziua judecării? Și, iarăși: ce te învață ce este ziua judecării? În ziua aceea nu va putea un

suflet nimic pentru altul, și porunca este în ziua aceea a lui Dumnezeu ¹.“

O mare parte din Coran este ocupată cu excerpte caricaturale din Vechiul Testament. Și, ca să înțeleagă cineva Coranul, trebuie să-și dea samă de un lucru: că el este ultima fasă populară, trivială a dezvoltării Bibliei ebraice. Căci cine-și închipuie că Biblia, odată ce a fost alcătuită canonic, nu s'a schimbat, se înșală. Cugetarea religioasă evreiască a fost înt'o continuă dezvoltare până în adîncul evului mediu. S'a trecut de la Biblie la Tora, dela Tora la Talmud, care acesta înseamnă o vegetație enormă de superstiții, de tradiții populare, de reglemente naturale și nenaturale, de interpretări, ca o groapă în care s'ar arunca, nu comorile și gunoaiile laolaltă, ci sfărîmăturile întregi ale unei societăți, o groapă imensă, în care s'ar găsi alături de statuile zeilor și de operele cele mai prețioase ale artei și de fragmente de metal prețios toată cărămida spartă, tot noroiul risipit și toate resturile netrebnice ale caselor dărîmate. Acesta este Talmudul. Toată cugetarea ebraică, care e, în acest timp, mai mult decît pe jumătate, interpretare sofistică, — exclusivistă, în orice cas, și superstițioasă, — a fost grămădită, fără niciun fel de rînduială, în groapa aceea, din care mai tîrziu, printr'o silință de unificare, s'a creat cel mai inform bloc, în alcătuirea și în liniile sale, care se poate închipui.

Ei bine, dacă Biblia, întrînd în mîna teologilor evrei, a rabinilor, a produs Talmudul, — întrînd în mîna simlilor conducători de caravane, a Beduinilor inculți și incapabili de cultură ea a produs Coranul. Aceasta e doar traducerea într'o psihologie populară trivială a Vechiului

¹ Traducerea românească a părintelui Silvestru Octavian Iosipescu din Cernăuți, 1912.

Testament. Legea evreiască este foarte bine cunoscută în Arabia; chiar în Meca erau iudaisanți, cu toate că de sigur nu s'ar fi găsit două Biblii întregi în toată Arabia, fiindcă Arabii nu erau deprinși să cetească. Atunci cum s'a transmis legea veche? Prin ce-a auzit unul de la altul. Astfel Scriptura a trecut de la o minte de cămilar la alta minte de cămilar.

În Coran este deci o întreagă Biblie, care însă nu e Biblia. Este Moise, este Aaron, este Abraham, și tot ce mai voiește cineva. Numai cit, Mohammed neavînd un text înaintea, după care să se îndrepte ca să păstreze autenticitatea, adaugă și de la el, fără să-și dea samă că a adăugit; din potrivă, e convins că tot ce a spus el acolo, este purul adevăr. Minciuna e la astfel de oameni o creațiune onestă. Dacă i-ar fi zis cineva că nu este așa în Biblie, ar fi fost în stare să jure pentru exactitatea reproducerii. Fiindcă, de fapt, trecînd prin mintea lui, Biblia s'a prefăcut în ce se găsește acum în Coran. Orice ar fi zis interpretatorii cei vechi ai Bibliei de acolo, de la el, cari știau mai mult decît Profetul și cari-l criticau pentru asemenea povești ca din O mie și una de nopți, el continuă să prefacă în geniul particular al rasei și în nota personalității sale, tot ce promise de la învățătorii săi evrei.

Dar Mohammed cunoștea pe lingă aceasta și Creștinismul. Întrase în legături cu anumiți călugări, văzuse chiar dominația creștină în anumite părți ale Arabiei. Nimic însă din ce formează *esența* Noului Testament n'a pătruns în Coran. A pătruns doar numele lui Isus, descendența Mîntuitorului, ceva din ce se spune în Evanghelii cu privire la Maica Domnului sau la Ioan Botezătorul, la părinții acestuia și la condițiile minunate ale petrecerii ca om a lui Hristos pe pămînt. Să nu se creadă că Profetul

a lăsat o carte de ură împotriva legii creștine. Nu: el zicea bucuros că Isus a fost și el Profet. Și nu numai atât, dar admitea condițiile particulare ale apariției lui Isus pe pământ, așa cum se cuprind în Evanghelie. Avea și o oarecare noțiune respectuoasă, — cu o cunoștință de incapacitatea lui proprie de a face lucrurile acestea, — despre minunile lui Isus. Se vede bine regretul său că însuși nu poate face minuni. Și de aceea va spune că minunile sînt lucru de nimic, că le poate face oricine. Niciuna din parabolele admirabile, așa de logice și așa de poetice, atât de populare și atât de înalte în morala lor, care stăpînesc cea mai mare parte din Evanghelie, nu s'a rătăcit în Coran. Și ni putem închipui ce ar fi ieșit din acele admirabile figuri care întrebuițează toate elementele naturii și ale sufletului omenesc, toată experiența și înțelepciunea socială, pentru a pute în vedere și a face să pătrundă anumite adevăruri morale, dacă ele ar fi trecut prin galimatiasul special al stilului „profetic“ arab.

De fapt, Mohammed însuși se pune în legătură mai bucuros cu profeții cei vechi, începînd de la Abraham. Profet el însuși, el nu prezice însă nimic; în tot Coranul nu se găsește niciun cuvînt de „profeție“. Crede numai că este glasul prin care Dumnezeu unic exprimă o părere într'un moment. „Eu urmez numai ce mi s'a descoperit.“ „Coranul acesta“, spune aiurea, „n'a putut să fie născocit fără Dumnezeu, ci este o adevărare a celui premergător și o tîlcuire a Scripturii din partea Domnului veacurilor.

Niciodată nu vorbește *ca din partea lui*; nici nu-i trecea prin minte să se înfățișeze ca Fiul lui Dumnezeu ori ca represintant personal, individual al lui Dumnezeu pe pământ. E un simplu om; nu pretinde că e altceva decît atîta. De aceea își permite multe. Ar fi

putut oare ca fiu al lui Dumnezeu să scrie surata cu cele patru neveste? Dar, așa, de oare ce există numai ca om, trăiește și el ca toată lumea din societatea lui. „Sînt eu mai mult decît un om, un trimis?“ Poate fi ceva mai clar decît atîta? Ori, aiurea: „Unii îmi spun: ce fel de trimis este acesta? El mînîncă bucate și umblă pe piață!“. Nu tăgăduiește, și nu înțelege de ce ar tăgădui.

De obicei se înfățișează Mohammed, nu numai ca un profet, dar ca reprezentant al unei *națiuni*. El a organizat doar pe Arabi ca popor cuceritor, el a mers în fruntea lor, el a fost acela care de la început ar fi întrevăzut o Împărăție. Nu poate fi nimic mai fals! Ici, colo se vorbește de Arabi, dar așa cum, azi, ar vorbi cineva de Romîni din toate părțile. Dacă acel contemporan ar zice: „frați Romîni“, nu înseamnă că omul se consideră ca un fel de întrupător al națiunii sale. Profetul e atît de vag în cugetarea lui în ce privește chiar poporul său, încît nu se poate zice că predica lui este națională, cum nu s'ar putea zice, iarăși, că e internațională. Nu are exclusivismul real al predicății naționale, și nici largul zbor, desfășurarea imensă de aripi a unei predicății pentru omenirea întreagă, ori nici bunătatea aceia cu care, revărsînd-o asupra tuturor oamenilor, Mîntuitorul a izbutit să prefacă îngusta tradiție ebraică într'un crez de iubire pentru toți oamenii. E vag, strîmt, neclar, pedant în întreaga lui cugetare.

Nu manifestă nici ură. Se zice de obicei că Mohammed a apărut cu sabia de foc în mînă, întețind la omoruri. Da, în luptele de la început, cînd ținea ca ai lui să nu fie învinși și opera lui să nu fie dărîmată, sînt și expresii de acestea în Coran. Dar nădejdea lui înainte de toate este la Dumnezeu, la acțiunea lui directă, imediată. Dumnezeu are de lucru în tot începutul quietismului musul-

man. El are deci în sama Lui pe toți oamenii. „Dacă dintre voi douăzeci sînt statornici, biruie două sute, iar, dacă sînt dintre voi o sută, biruie o mie din cei necredincioși, căci aceștia nu înțeleg.“ Și aiurea: „Dumnezeu îi va pedepsi în minile voastre, și-i va rușina, și vă va da biruința asupra lor, și va mîngîia numai poporul credincios“. Și sînt și strigăte de pasiune: „Dacă întilniți necredincioși, jos cu gîturile lor, până ce i-ați măcelărit și i-ați legat tare în cătușele lor.“ „Cei necredincioși, pietre asupra lor! Dumnezeu este scutul credincioșilor, și necredincioșii n'au scut.“

Dar cu toate acestea sînt locuri în care, nefiind nicio primejdie imediată pentru bietul visător epileptic, el este cel mai îngăduitor dintre oameni. Și vom zice că, nu prin partea aceastăaltă, de toleranță, de abandonare a tuturor rosturilor în minile lui Dumnezeu, a biruit legea sa nouă, „a credinței“, Islamismul. De la predicăția pastorală, de la dulcea morală a lui Isus s'a fost ajuns la dogmatismul teologilor, clădit ca o închisoare imensă pentru sufletul omenesc. Și atunci el opune, barbarul, — nu idilic, nici poetic, nici liric, căci așa ceva nu era în sufletul lui, ci liniștit, cu simpla resignare a omului din popor, o dogmă de toleranță între oameni, de supunere față de Dumnezeu. „Fapta mea este pentru mine și fapta ta este pentru tine. Voi sînteți slobozi față de fapta mea, și eu slobod față de faptele voastre.“ „Între credincioși și Evrei și Sabeeni și Creștini și Magi și Idolatri, Dumnezeu va hotări în ziua Învierii.“ *Căci în această Inviere crede, fiind ea elementul cel mai prețios pe care i l-a dat Creștinismul.*

▲ Aceste sfaturi nu îndeamnă de sigur să iei buzduganul și să sfărîmi toate căpășinile care nu-ți primesc doctrina. Este un fel de tolerantism fără curagiul măcar al unei opinii, cu atît mai puțin curagiul unei acțiuni. „Pentru noi

faptele noastre, pentru voi faptele voastre. Pace vouă! La cei nebuni nu căutăm!”

Și, când a răsărit un om care să spuie, cu primejdia vieții sale că în aceasta se încheie totul, ni putem închipui ce bucurie a fost pe întreaga lume. „Acela ce iartă și face pace, răsplata lui este la Dumnezeu.“

Nu crede nici în biruința pe care omul o câștigă prin mijloacele lui, și nu invită pe nimeni a întrebuița mijloacele lui, pentru a căpăta biruința. Într'o pagină foarte frumoasă, el spune: „Fiecare nație are hotarele ei; dacă a venit sfârșitul unei națiuni, nu-l poate întârzia și nici grăbi nimeni, nici măcar cu un ceas“.

Înțelegem acum de ce, cu toate că în Coran este atita încurcătură, atita trivialitate, atita personalism neinteresant, desgustător pe alocurea, el a reușit, de ce a ajuns să depovăreze omenirea de o religie prea grea pentru omul din popor și să cucerească tot Orientul. El s'a răspîndit iute prin marele curent de milă pentru cei săraci ce se revarsă diu el. Era ca o înviere a vechiului creștinism, care a făcut să pătrundă sentimentul acesta de misericordie universală, de ură împotriva oricărei usurpații de putere, de bogăție, de autoritate și care în felul acesta a trezit societatea romană călcată în picioare de cel mai sălbatec formalism și arivism. Omul din popor nu e așa de rău cum și-l închipuie unii. El este un exact socotitor al meritelor. Nu e ființă care să recunoască mai mult la acela pe care-l vede că pricepe și muncește și-și plătește pînea, chiar și prisosul acestei pîni. Dar omul din popor, oriunde, îți cere socoteală 'n gîndul lui de ce ai făcut pentru ca să fii ceia ce ești. Îți cere socoteală cînd nu poți da minii ce se întinde măcar mila și iubirea, pe care i le-ai refuzat. Și Mohammed, cămilarul bolnav, a venit să spuie: rostul omului pe pămînt este să caute suferința săracului

și a bolnavului, lipsa de scut a orfanului, să descopere orice mînă întinsă spre ajutor, să nu treacă pe lingă dînsa, să adune bogății din munca lui pentru ca să le prefacă în binefaceri pentru toți ceilalți.

Cînd a auzit lumea fiscalisată și funcționarisată din Siria și din Persia de așa ceva, stîlpări a întins în calea Beduinilor lui Mohammed. Erau sătui de atîta formalism clerical și neclerical al societății bizantine, și i-au primit în triumf. Arabii n'au învins Bizanțul, ci Bizanțul li s'a predat; o societate întregă li s'a dat lor, înlăturînd astfel parasitii cari-i sugeau vîlaga.

Și religia nouă era și simplă, de mila minților umilă. Pentru Mohammed nu sînt sfinți. Memoria lui nu putea să cuprindă tot calendarul ortodox, și toate faptele mucenicilor erau prea multe pentru barbarii lui. Cum erau să păstreze ei toată complexitatea extraordinară care se dezvoltase într'o societate bătrînească, pentru o religie ea însăși îmbătrînită în proporția numărului acelora cari s'au declarat credincioși ei? Un singur Dumnezeu! Alături de el, niciun Dumnezeu. Înlătură trivial până și pe Mîntuitorul, întrebînd prosteste dacă „Dumnezeu a fost însurat cu maică-sa“. Un singur Dumnezeu neauzit, nevăzut, necuprins în nimic. Dumnezeul acesta, care nu suferă înfașurarea nici prin culoare, nici prin statui, nici prin litera scrisă a unui imn, a unei cîntări de laudă, Dumnezeul acesta, într'o maiestooasă abstracție, corespunzătoare infinitului din natura sa, îi stă neconținut înaintea.

Căci Coranul întreg nu este decît un strigăt desperat către Dumnezeu, strigăt pe care l-a ridicat odată o largă parte a omenirii. Este așa de mult vorbă de Dumnezeu înlăuntru, dar de răsplata lui Dumnezeu, iar de pedapsa lui Dumnezeu, prea puțin... Mohammed are un Paradis,

dar nu și-l împodobește decît doar cu un covoraș, pe care să stea cineva comod, mîncînd o friptură de berbece și bînd dintr'un ulcior cu apă. Atît! Nici ladul nu este așa de grozav la el ca la noi. Ia o prăpastie, unde e prea cald. Purgatoriul —, un zid între Raiu și lad. Pe acest zid stau unii cari privesc și în dreapta și în stînga. Cei din Raiu îi chiamă să vie la dînșii, dar ei răspund că n'au voie; cei din lad îi poftesc la ei, dar li se răspunde că nu vor. Și stau pe creasta zidului, așteptînd să se hotărască soarta lor. Detalii despre viața viitoare nu se află. Toți trăiesc în obsesiunea unui covîrșitor Dumnezeu, cuprinzînd totul și fărîmînd, la nevoie, totul :

„Dumnezeu lasă să răsară și odrasla curmalului. El lasă să iasă viață din moarte și moarte din viață. Acesta vă este Dumnezeu, iar voi voiți să vă abateți de la El ?

„El lasă să răsară zorile și așează noaptea spre odihnă și soarele și luna spre socotirea timpului. Aceasta este o hotărîre a Celui puternic, înțelept.

„El este cel ce a pus stelele, ca să fiți ocîrmuiți de ele în întunec, pe uscat și pe Mare. Noi am tîlcuit semnele noastre pentru poporul cel priceput.

„El v'a făcut diutr'un singur suflet și v'a dat loc de repaos și de odihnă. Noi am tîlcuit semnele noastre pentru poporul cel înțelept.

„El este cel ce a trimes apă din cer, și Noi scoatem prin aceasta odraslele tuturor lucrurilor, și scoatem din ea verdeață, scoatem din ea grăunțele ce cresc în rînduri, și finici pe ale căror crengi sînt înșirate curmalele, și grădini de struguri, măsline și rodii, asemenea și nease-menea. Priviți rodurile lor cum cresc și se coc. În adevăr aici sînt semne pentru poporul credincios.“

La atîta s'a gîndit. Și de aceia El n'a lăsat nicio idee, ci, în locul tuturor celor ce s'au emis și se pot emite, o credință.

XIV.

Opoziția bizantină la Coran : Sf. Ioan Damaschin.

Cine-și închipuie că o învățătură așa de revoluționară ca a Coranului a putut să pătrundă fără vre-o piedecă în anumite straturi ale lumii bizantine se înșală. Provinciile au fost cucerite, ce e drept, foarte răpede. Orientul nu era pregătit pentru luptă, mai ales pentru o luptă cu elementele distrugătoare din el însuși. Populațiile erau foarte bucuroase să aibă în locul complicatei administrații bizantine administrația patriarhală, simplă, a represintanților Islamului. Fiecare se ducea și spunea din gură pricina lui. Nu exista niciun cod alcătuit secole întregi și rafinat de întregi generații de jurisconsulți, ci fiecare stătea în fața vechilului Profetului, care el însuși era vechilul lui Dumnezeu pe pământ, ca un om mai tânăr înaintea unuia mai bătrîn. Care civilizație veche, împovărată de formalismul ei, n'ar fi bucuroasă să treacă de la tot amestecul lucrurilor neinteligibile și intolerabile la lucrurile care se pot suferi și înțelege de toată lumea ?

Una din marile atracții ale stăpînirii musulmane în forma arabă a fost și aceasta : că Arabii n'au dominat, ei au presidat viața locală a indigenilor. Este mare deosebire în această privință între Bizanț, unde nu era col-

țisor de viață omenească netutelat și necontrolat, nemendat și nepedepsit, și între Arabii aceștia, bucueroși, ca și Turcii mai târziu, să se amestece cât se poate mai puțin, să îndeplinească numai o funcție de supraveghere generală, de pedeapsă întîmplătoare a cui ar fi stîrnit o răscoală de schimbare în mai natural și în mai popular a rosturilor aristocratice, plutocratice și birocratice ale trecutului. Prin urmare toți oamenii aceștia, cari țineau foarte mult la datina de acasă, se bucurau că pot trăi după dînsa, și nu cereau nimic mai mult.

Provincia odată cucerită, de oare ce armata nu se luptă, de oare ce funcționarii plecau, de oare ce Împăratul nu era în stare să recupereze ceia ce se pierduse, din cauza populației foarte bucueroase de a trăi supt regimul cel nou al Islamului, ni putem închipui că s'a făcut imediat tăcere. Orașe care fuseseră înaintea centre ale ortodoxiei, în care se argumenta de veacuri cu privire la hotărîrile sinodale și la scrierile Sfinților Părinți, tăceau în supunere, de nu le-ar fi recunoscut nimeni. Nu mai era acea cheltuială de elocvență care deosebise trecutul, acea alergare după originalitate și rafinare ca în tot ce se scrisese până atunci; nu mai era acel lux de forme și de viață socială care distingea aceste orașe până în momentul cuceririi arabe.

Dar, iarăși, nu trebuie să-și facă cineva idei exagerate, crezînd că o societate care trăise secole întregi cu toate organele acestea complicate le poate părăsi cu totul de azi până mine. Și, al doilea, nu trebuie să creadă cineva că lucrurile odată scoase, în aparență, dintr'o societate, dacă au rădăcini, nu se întorc. Cu cât societatea bizantină a dispărut mai complect la început, cu atîta a trebuit să se întoarcă mai viguroasă pe urmă. De nimic nu trebuie să se teamă cineva mai mult în luptele dintre doctrine, dintre concepții și dintre organizații, de cât de prea răpedea capitulare a inamicului, gata să revie a doua zi.

Dacă între lumea Bizanțului și între curentul acesta, distrugător și vivificator, în același timp, al Islamului, s'ar fi purtat o luptă îndelungată, în care Imperiul creștin ar fi scos pe rînd toate puterile lui pînă la răfuiala din urmă, atunci în adevăr ar fi putut fi cineva sigur că s'a isprăvit cu vechile rosturi. Asemenea societăți care se usează, care se distrug încet, în amănunte, dispar pentru totdeauna. De cîte ori însă o societate înspăimîntată se dă în lături înaintea unui teribil dușman neprevăzut, ea întrebuițează chiar această retragere pentru a sări înapoi la locul pe care-l ocupase sau a trece chiar, în energia desperată a acestei sărituri, dincolo de locul unde se găsise înaintea de retragerea ei.

Deocamdată era să se petreacă ascunderea vieții bizantine în anumite locuri care erau inaccesibile Islamului stăpînitor, și, al doilea, ea avea să întrebuițeze aceste locuri de retragere pentru a se repara și reface.

Și apoi, în afară de marginile provinciilor ocupate, care înseamnă Siria toată, lîngă Persia căzută în luptă, era și Asia Mică: mai mult un complex de țeri decît o țară. Ea nu era așa de lesne de cucerit. Chiar dacă trece cineva de defileurile ce duc din Siria în Anatolia, încă are de întîmpinat într'o mulțime de colțuri greutăți mari, și aspectul regiunii este așa, încît ceia ce este izgonit de o năvălire poate găsi totdeauna un loc de adăpostire în anumite colțuri ale terenului. Cetele răpezi de cavalerie ale Arabilor puteau să cîștige succese importante în șesuri întinse. Cu atît mai vîrtos, cu cît ei știau de mult drumurile, și cetăți într'adevăr întărite, capabile de o îndelungată rezistență față de mijloacele slabe de atac ale timpului acela, nu existau. Imperiul se retrăsese, lumea, fatalistă prin tradiție, se supunea. Dar vecinătatea Constantinopolei făcea ca unde noi de viață să înlătore amorțea în aceste părți strînse de Arabi.

Rămăsese mai ales Constantinopolul. În societatea aceasta nu *era*, la dreptul vorbind, decît Capitala. Una din cauzele slăbirii societății bizantine era această concentrare în Constantinopolul inexpugnabil, dar și una din cauzele pentru care ea nu putea fi atinsă în chiar principiul ei de viață. Lumea îngrămădită acolo și alcătuită în bună parte din aceia pe cari munca sau norocul lor îi ridicase mai sus decît ceilalți se aprindea în desimea aceasta, căreia toate plăcerile îi stăteau la îndemînă, — se aprindea ca gunoiul, nu ca flacăra sacrificiului pe altar. Și Împăratul atirna de dispoziția capricioasă a tumultoasei Capitale. Ea trebuia să fie foarte bine hrănită, nu numai supt raportul alimentelor, dar și supt acela al plăcerilor. Orice ajunsese, de alminterea, a fi acolo o plăcere. Niciodată n'a existat într'un oraș o mai admirabilă organizare a plăcerii gratuite, pentru fiecare, decît în Constantinopolul medieval. Oricine juca un rol, făcea parte ca dintr'un imens teatru și căuta să cîștige cît se poate mai mult aplausele acestora de cari atirna supt toate raporturile sale. Împăratul însuși era cel d'intăiu actor, cu hainele lui de aur, cu alaiurile lui solemne, cu trecerea lui pompoasă pe străzi, cu prezența lui în anumite zile, la anumite ceasuri, întocmai cum se presintă un actor la locul și la ceasul lui, în Sf. Sofia, unde se îndeplineau anumite vechi și uimitoare ceremonii. Patriarhul el însuși își juca acolo rolul. Armata avea corpuri numai pentru Constantinopol, care erau așa făcute încît să placă pe cît se poate mai mult Bizantinilor, uitînd dușmanul care aștepta la hotare.

Bizanțul, prin urmare, putea să fie mulțămît, și, dacă el era mulțămît, atunci grija provinciilor pierdute, grija dușmanului care răsăria de pretutindeni, era socotită ca un lucru cu totul secundar. Niciun om „serios“ nu se putea gîndi prea mult la așa ceva. Orașele prea mari închid un orizont prea mic; cu micile lor intrigi, cu mi-

cile lor succese, cu micile lor taine, ele trag un cerc în jurul acelor care locuiesc în ele, și dincolo de dînsul nu se vede nici natura lui Dumnezeu, nici realitățile cele mari ale oamenilor.

Cu vremea, s'au găsit însă aici oameni cari să se gîndească la cauzele mai adînci ale slăbirii Imperiului. Și, în același moment, aiurea, în provinciile supuse Musulmanilor, în mănăstirile de acolo mai ales, și alții se gîndiau la acest lucru. Numai cît unii ajungeau la o soluție și alții la alta. Vom arăta întâiu ce s'a făcut cu Împărăția Bizantină însăși pentru ca, prin mijloace eroice, să se dea în mîna Împăratului și a consilierilor săi puteri mai însemnate de apărare și, eventual, de recucerire, și pe urmă vom trece în regiunile asiatice ca să vedem cum au fost primite măsurile acestea venite din Bizanț.

Acum, era un adevăr în ce privește slăbirea Imperiului Bizantin: foarte multă lume se sustrăgea de la datoria sa. O societate poate să degenereze în două feluri: prea puțini oameni, cari dau tot ce sînt în stare să dea, și mulți oameni, cari dau foarte puțin din ce ar fi în stare a da. Și a ajuns să se vadă că acest întins teritoriu, în care se concentrase o cultură de mai multe secole, cu toate binefacerile ei incontestabile, că acești oameni pregătiți din generație în generație s'ar întări dacă elementele inactive s'ar aduce la activitate. Prin urmare, oricine nu-și îndeplinia rolul și nu-și merita avantajile, trebuia înlăturat din Bizanț.

De sigur că și cărturarii sterpi și funcționarii inutili. Dar ei erau, relativ, puțini. Erau însă, fără exagerare, citeva zeci de mii ori citeva sute de mii de călugări în lumea bizantină. Zeci și sute de mii de călugări foarte respectați de toată lumea. Mănăstirile lor nu erau niște ateliere, nu erau locuri de unde să se lucreze mai bine în anumite domenii, și nici nu cuprindeau călugări căr-

turari, ci clerici cari se rugau la anumite ceasuri din zi, care practicau exact regula Sfintului Vasile, cari căutau să fie prezenți în biserică, fără să fie și prezenți înaintea lui Dumnezeu. Erau încunjurați totuși de o evlavie deosebită, aveau clienți foarte numeroși, cari țineau bielșugul în cuprinsul mănăstirii, hrănită și prin produsul hramurilor, al icoanelor făcătoare de minuni, — fiecare mănăstire se îngrijise să aibă măcar una, pe lângă un număr de moaște —; își poate închipui cineva deci de ce donațiuni se făceau mănăstirilor și bisericilor. De fapt, erau provincii întregi în care partea Împăratului și partea muncitorilor de pământ, a celui mai de sus și a celor mai de jos, era aproape nulă. Teritorii vaste ajunseseră, în Imperiul Bizantin, a fi răpite culturii și despoiate de locuitori. Ei bine, această despoporare, această stirpire a unor teritorii întinse, devenite nefolositoare pentru viața societății, trebuia împiedecată. Dar călugărul, atacat, se retrăgea îndată după icoana făcătoare de minuni, și acolo era inatacabil: nimeni nu putea să-i facă nimic. Trebuia să se atace deci însăși icoana.

Atunci a apărut doctrina iconoclastă, care se manifestă la începutul secolului al VIII-lea. La 726 se ține cel d'întăiu sinod al iconoclasmului, și pornirea împotriva icoanelor ține până la 843, când, supt Împăratul Mihail, zis Bețivul, s'a revenit definitiv la cultul icoanelor.

Mișcarea a început întâiu mai blînd, supt Împăratul Leon, care, din părinți asiatici, sirieni, începe o nouă dinastie de activitate militară aproape continuă și adesea fericită. Ea a continuat supt Constantin Copronimul, poreclit așa la adversari pentru un accident neplăcut, în clipa botezului, după aceia s'a potolit supt Leon, supt Irina, vestita Împărăteasă originară din Atenă, care a fost învinuită că a orbit pe fiul ei ca să domnească singură,

pentru ca, apoi, supt alt Leon, Armeanul, să pornească din nou cu și mai mult furie mișcarea de distrugere a icoanelor.

Aceasta este desfășurarea, în cele mai generale și mai simple linii, a mișcării iconoclaste.

În contra ei s'a ridicat minia răsbunătoare a unui nou sfânt. Cine era Ioan Damaschin, în ce privește însăși clasa din care făcea parte, înainte de a vedea personalitatea lui și a ne cobori la argumentarea lui în folosul icoanelor?

Ioan făcea parte din călugării acelor mănăstiri palestinene, care, de și Ținutul intrase în stăpînirea Arabilor, cu toate acestea trăiau și mai departe, în împrejurări de mare simplitate, în sfințenia deosebită pe care o impunea nemijlocita apropiere a Locurilor Sfinte. Din zilele lui Ieronim până la Ioan Damaschin, toate locurile acestea erau prinse de o deosebită reverență; avînd oarecum icoana lui Hristos prezentă în mijlocul lor, se simțiau, oricît de imaterial ar fi fost Dumnezeuul creștin, oarecum supt privirea mai apropiată a lui Dumnezeu.

Iată mediul din care s'a ridicat Ioan Damaschin. I se zice „Damaschin“, fiindcă era din Damasc, fiindcă a trăit o bună parte din viață acolo, căci familia lui era originară din cetate. Dar nu trebuie să ni închipuim că el era însuși un locuitor de oraș, împărtășindu-se de toate plăcerile și solicitat în fiecare moment de toate distracțiile unui astfel de lumi de capitală. A scris o viață întregă, și prin'aceasta numai a trăit. La dreptul vorbind, noi nici nu-l cunoaștem în afară de aceste scrieri ale lui; o biografie contimporană lipsește. Înstrăinat de orice, el nu ținea să știe lumea cum își petrece zilele, care sămăneau perfect una cu alta. Aceste zile de sacră solitudine nu meritau să dea o biografie. Ce se spune despre el e cules

din Viața pe care a scris-o un Patriarh din Ierusalim, Ioan, cu mult mai târziu decît dînsul. Aflăm doar numele lui de familie, un nume sirian, Mansur, pe lîngă care era și unul grecesc, Chrysorhoas; se adaugă legăturile pe care le-a avut cu un prieten venit din Italia, Cosma, iar, în unele izvoare latinești medievale, din Apusul Europei, se mai spune că lui i se datorește cea mai mare parte din cîntările bisericesti pe care le cunoaștem. I s'a pus în samă chiar Octoihul întreg, dar se știe astăzi că această importantă culegere de musică și poezie e formată din bucăți alcătuite de mai mulți scriitori.

Ni-au rămas însă din scrierile lui, care au în adevăr o deosebită importanță, o mare cantitate. Poesii religioase, disertații cu privire la anumite părți din Scriptură,—imens material de erudiție —, observații culese din Scriptură sau de aiurea pentru a servi la anumite scopuri de polemică sau explicație. Dar vom alege aici cele două-trei cuvîntări ținute întru apărarea icoanelor înaintea popoului și două epistole ale lui, adresate către Împărați: una către acel Constantin, zis și Kavalinos, care nu lucra cu asprime, fiind socotit ca un om dispus să primească cultul icoanelor sau să le cruțe, și o alta, vehementă, pornită pe luptă, în care critică pe cei din urmă reprezentanți ai iconoclaștilor.

Ele cuprind în adevăr spiritul societății contemporane. Călugărul de la Damasc nu cunoștea decît prea puțin toate abuzurile din Constantinopol și din provinciile mai aproape de Capitală ale Imperiului Bizantin, acele abuzuri care legitimaseră mișcarea iconoclastă. El nu-și da samă că în creșterea nemăsurată a clasei călugărești, în concentrarea de avuții în mîinile ei, în deserțiunea pe care o represinta și o provoca, era o primejdie pentru Stat. De alminteri, pentru dînsul Statul nici nu exista. Retras în singurătatea lui ori fiind totuși singur, numai cu Dum-

nezeu lângă el, și pe străzile pline de lume felurită ale Damascului, Sfântul știe că există o societate civilă, dar această societate civilă nu-l interesează de loc în rosturile ei, care nu sînt și rosturile lui. Societatea civilă poartă-și războaiele, societatea civilă verse-și sîngele pe cîmpiile de luptă, desfășoare-și luxul, exercite-și autoritatea unde poate, aceasta o privește. Pe el nu-l privește: căci este un domeniu, cel mai vast și mai important, ce nu aparține societății civile, ci fiecărui cleric, care întrupează, am zice, umanitatea credincioasă întregă înaintea lui Dumnezeu. Prin urmare fără nicio cunoștință a lucrurilor din Constantinopol, fără nicio împărtășire cu partidul care în Constantinopol chiar se lupta, din interes material uneori vulgar, pentru păstrarea icoanelor, scrie el operele sale. De aici vine înălțarea entusiastă, marea pornire furtunoasă cu care se îndreaptă împotriva Împăraților sfărîmători de icoane și a acelor Patriarhi, numiți în condiții necanonice și de multe ori aspru pedepsiți pentru greșelile lor de chiar Împăratul care i-a numit și care-i batjocuria apoi purtîndu-i pe străzile Constantinopolului sau înfățișîndu-i în atitudini umilite, la spectacolele de circ, curtesanilor și trădătorilor.

Sf. Ioan Damaschin, luptîndu-se împotriva iconoclaștilor, îi identifică și cu Evreii. Aici el n'are dreptate deplină. De fapt, în mișcarea iconoclastă era amestecată și o altă religie, dar nu a Bibliei. Nu Evreii din Imperiul bizantin au provocat, cum oșede el, cele d'întăiu măsuri de prigonire ale Împăratului Leon, ci altceva: Legea care predica unitatea abstractă absolută a lui Dumnezeu și avea astfel o superioritate evidentă față de creștinismul acesta din ce în ce mai materialist și mai coborît în interesele și nevoile societății laice. Era — am spus-o — o maiestate simplă în Dumnezeuul lui Mohammed, care lipsia fără

îndoială idolilor în cari se concentra aici, în societatea bizantină, creștinismul. Ioan Damaschin încă nu poate să spună *acest* lucru. El trăia supt stăpînirea musulmană; știa, de sigur, foarte bine de la ce religie a pornit îndemnul contra icoanelor, dar nu-l putea mărturisii. Evreii însă, în Statul acesta al Califilor nu erau, fără îndoială, printre locuitorii cei mai iubiți și mai încunjuțați de atenții. Liber să scrie cineva împotriva lor, de și era un act de nerecunoștință în aceasta din partea Islamului. Deci, dacă Leon a pornit războiul său impiu, aceasta se datorește unor Evrei, cari i-au prezis, pe vremea cînd urmăria să ajungă Împărat, că nu va izbuti decît dacă va distruge icoanele. Și, atunci, el s'a întrebat, ajungînd pe tron, dacă n'a venit momentul să-și plătească datoria față de aceia cari-i preziseseră domnia. Astfel mișcarea pornește.

Și Ioan ni arată amănuntele, în adevăr revoltătoare, cu care s'au îndeplinit măsurile acestea. Icoanele zugrăvite pe pereți erau mizgilibite cu var, altele, atîrnate la intrarea vre unei biserici, erau trase jos, sfărîmate, călcate în picioare. Orice era în legătură cu icoanele detestate trebuia înlăturat. Comori întregi de artă s'au pierdut în felul acesta. Dar, după polemistul nostru, care e în legătură cu prigonitorii de Evrei din Galia lui Grigore de Tours, cu vechii regi franci izgonitori de eretici, Evreii nu interveniseră numai în felul acesta. Și Împărații următori au legături adînci cu dinșii. Dacă deci aceștia se arată ostili față de icoane, lucrul nu se datorește unui sentiment personal al lor sau unui intereș de Stat, ci totdeauna este și o întepire. Cînd e vorba de măsurile luate de Leon Armeanul, se spune că el a fost îndemnat, de călugării rătăcitori să vie la o sfătuire de noapte în cutare loc adînc de la băile publice, unde era să se prezică viitorul. El intră acolo, se cufundă în adîncul pămîntului, vede prin întunerec mai multe chipuri. dintre care unul se ri-

dică înaintea lui și-i spune: Împărate, nu vei domni, dacă nu vei lua din nou măsurile de distrugere a icoanelor. El iese absolut zguduit de acolo și, în dorința lui de a-și asigura domnia, pornește noua urgie iconoclastă.

Este astfel o atmosferă de bănuială, de superstiție, de obscurantism la Ioan Damaschin în ce privește fiecare din momentele pe care le înfațișează. Vedem foarte bine că aceasta nu este o societate sănătoasă. Societățile sănătoase sînt acelea care văd clar și lucrează la lumina zilei, care nu caută decît în lucrurile înțelese rațional motivele lor de conduită. Pe cînd societățile bolnave văd umbre de vrăji, neguri de superstiție în toate colțurile. Ca și în societatea musulmană din timpurile rele, erau la Bizanț acum călugări rătăcitori, cari preziceau viitorul, erau cercetători de stele: toate acele elemente orientale, care ținuseră în vraja lor bolnavă omenirea întregă timp de mai multe secole și pe care le loviseră fulgerile Hrisostomului, se abătuseră din nou asupra Capitalei Orientului creștin.

Cu toate acestea găsim la Ioan Damaschin, alături, și o argumentație mai liniștită și cu mult mai convingătoare pentru suflet, mai senină și mai inteligibilă pentru mintea noastră contra mișcării iconoclaste. Descoperim la el și argumente care ar face onoare unui cugător din timpurile noastre. Și este poezie, este pe alocurea și ironie, iar, de la un capăt la altul, o vervă extraordinară. Sînt, în sfîrșit, colțuri de umbră și de lumină, este talent literar.

Cîteva exemple de felul lui de a argumenta vor ajunge. El crede că nu trebuie să ne oprim la Vechiul Testament, *în care descopere deci izvorul Coranului*, la legea Patriarhilor, care interzice icoanele, așa cum ea se cuprinde în paginile Bibliei ebraice.

Cîtă îndrăzneală cuprinde în ea această fățișă, energetică,

neobosită luptă împotriva Testamentului Vechiu, pentru salvarea, nu a Testamentului celui Nou, ci a tradiției care s'a produs pe lângă Testamentul Nou!

Și el zice: Au fost odată vremuri de copilărie, ale omenirii, cînd oamenii nu puteau să înțeleagă ce este grația lui Dumnezeu, ci numai porunca Lui, vremuri cînd Dumnezeu nu era iubit și nu se făcea ceva pentru iubirea Lui; supt fulgerele Lui trebuia să trăiască omenirea. Era vremea cînd nu se ivise încă revelația, cînd Dumnezeu nu se văzuse pe pămînt în veșmînt de carne, cînd umanitatea nu fusese ridicată la o amețitoare înălțime prin îmbrăcarea formei sale de către divinitate.

Prin urmare în timpurile de noapte, în timpurile de umbră măcar¹, cînd apăsa asupra oamenilor un blăstăm pe care numai Mîntuitorul l-a ridicat pe urmă, atunci trebuiau să se iea astfel de măsuri, între care era și înlăturarea strictă a oricărei represintări materiale a divinității. Erau, acei vechi Evrei, un neam grosolan și „iubit al cărnii și aplecat spre materie“, cari „nu puteau să conceapă nimic mai presus de trup și de carte (γράμμα)“. „A venit ce e perfect, și ce a fost parțial s'a înlăturat... S'a rupt perdeaua Legii, cînd Mîntuitorul a fost pus pe cruce.“

Și spunea, arătînd astfel simț istoric —, cel d'intîiu scriitor istoric din Bizanț capabil de comprehensiune istorică: Da, împotriva idolilor de atunci era bine să se decreteze stricte orînduiele care înlăturau statuile și zugrăvelile din biserică. Dar timpurile acelea au trecut. Nu mai e vorba nici de Baal, nici de Astarte, nici de divinitățile blăstămate ale Filistenilor, ale Edumeilor sau altor

¹ El împarte, în Πηγή Γνώσεως (Izvorul Cunoștinții), viața omenirii în: perioada barbarismului (pînă la Noe), a scitismului a iudaismului și a creștinismului.

vecini ai poporului lui Israel. Odată ce au dispărut idoli, nu mai poate să fie nici o idolatrie. În lumea aceasta senină, bună, apropiată de Dumnezeu, nu mai poate fi niciun păcat și nici măcar o ispită în adorarea icoanelor. Sîntem, strigă el, cu o convingere și o energie nouă, oamenii altei vremi, și înțelegem și simțim religia potrivit cu această altă vreme. Oameni liberi, după „legea libertății“, nu ne mai leagă legea timpurilor slave. Nu mai stăm supt „pedagog“. Avînd spiritul deschis, nu ne mai stăpînește sila. „Frumoasă e Legea, dar ca o candelă lucind în întunec până răsare ziua, și acum s'a ridicat luceafărul în inimile noastre.“

Ni putem închipui ce atmosferă modernă trebuie să fi creat el, în răspîndirea ideilor sale, pentru ca astfel de păreri să nu poată fi socotite ca o adîncă jignire a unității unei legi cuprinzînd și Testamentul Vechiu și Noul Testament...

Afară de argumentele trase din despărțirea netedă între cele două părți ale Scripturii, mai erau însă și altele. Dincolo de ce e scris, omenirea a putut crea lucruri care au ținut secole întregi, care au fost primite de șese soboare, înaintea cărora s'au închinat Părinții Bisericii, Patriarhii și Împărații, și lucrurile acestea noi le voim chiar dacă nu s'ar găsi nici un text ca să le sprijine, le voim fiindcă fac parte din adausurile pe care omenirea, prin luptele și prin suferințele sale, le-a făcut la lege. Tradiția poate să existe alături de cuvîntul scris. Și el întrebă: Sau Evanghelia a fost scrisă de la început? Găsim în scris ceva care să ni îngăduie a serba cutare hram în cutare zi, a îndeplini la botez sau la împărtașanie cutare norme? Ce este, din slujba de astăzi, care să se poată îndreptăți în elementele sale prin ceia ce a fost scris? Ni arată un document, locul unde a sîngerat

umanitatea Mântuitorului? Tradiția trebuie respectată oriunde, „căci distrugerea ei pe încetul înseamnă ca și cum, luîndu se pietrele din temelie, toată clădirea în curînd s'ar ruina».

Dar este și un al treilea element, în care omul nu mai apare numai în calitatea de creator al tradiției religioase, ci în ce privește nevoile înseși ale sufletului său. Și graiul Sfintului capătă o mare frumusețe cînd cere să se păstreze tot ceia ce sufletul omenesc a adaus, în puterea drepturilor chiar ale acestui suflet. Să se înlătore icoanele? De ce nu înlăturați atunci și crucea, chivotul, mijloacele Tainelor și tot ce este material în slujbă? „Sînt om și îmbrăcat în trup: poftesc și-mi trebuie ca și trupește să am și să văd cele sfinte.“ Din timpurile elenice nu se mai ridicase o astfel de protestare pentru necesitatea caracterului, și el sacru, al formei!

De altminterea, precum sufletul s'a făcut carne prin Hristos, carnea prin Hristos s'a făcut suflet.

Și el se mai îndreaptă către nevoile neapărate ale societății lui și spune: nu sînt numai învățați pe lumea aceasta — e o parte democratică, populară a luptei sale —, sînt și oameni simpli. Nu oricine înțelege abstracțiile simbolice ale unei credințe fără niciun mijloc de reprezentare. Și, de altfel, icoana comemorează, ea reprezintă, ea înlocuiește sensul pînă ce spiritul se va deprinde a-l înțelege pe el singur, în aspra lui abstracție.

Materia nu este adorată în sine, ci supt un îndoit raport: întăiu, fiindcă, atingînd pe Dumnezeu sau pe Sfînt; se capătă din sfințenia aceluia de care s'a făcut apropierea și, al doilea, fiindcă ea însăși e doar o creațiune a lui Dumnezeu, dacă nu voiește cineva să cadă în rătăcirea Maniheilor, cu cari seamănă pe iconoclaști. Cînd veți lua un credincios și-l veți duce în biserică, ce veți

face? Îi veți explica întâiu adevărurile abctrate ale credinții? Dar nu le va înțelege, și va pleca. Nu, ci îl veți duce înnaintea icoanelor, care înfățișează deosebitele momente omenești, tragice din viața Mîntuitorului și a Sfinților. Omul acela va înțelege întâiu ca om tragedia din lăuntru, și aceia-i va servi pentru a pune întrebări al căror răspuns va fi însăși desvelirea părții cele mai adînci și mai înalte a credinții. Și, în Bizanțul acesta de aristocrație intelectuală, de erudiție stearpă, o astfel de argumentație înseamnă fără îndoială încă un element de liberare a spiritului omenesc:

Și, acum, el se întoarce, într'o splendidă pornire de înfruntare, contra Împăraților. Niciodată n'a fost atacată puterea laică cu vehemența extraordinară din paginile lui Ioan Damaschin. Dacă ar fi trăit în lumea bizantină însăși, am spune că astel de pagini reabilitează în parte această societate. Că au putut să existe Împărați cari au ridicat, batjocurind Biserica, Patriarhi pe cari pe urmă i-au oferit în spectacole de circ, aceasta constituie fără îndoială o adîncă rușine pentru societatea superioară bizantină. Dar că a putut exista, chiar dacă nu în mijlocul societății politice, dar totuși al celei religioase bizantine, dincolo de marginile Imperiului restrîns, în colțul lui de obscuritate supt păgîni, un om care a întrupat în el revolta unei întregi societăți, nu atît contra acțiunii utilitare de Stat, cît contra procedurilor violente, imorale, impii în sfărîmarea icoanelor, acesta e fără îndoială unul din faptele prin care Bizanțul se poate apăra totuși împotriva neînțelegătorilor și calomniatorilor săi.

Ioan spune Împăraților: Sînteți oameni ai războaielor. Nu cu sabia aceasta plină de sînge se hotărîsc rosturile Bisericii. Biserica nu se amestecă în rosturile Cesarului; ei bine, să nu se amestece nici Cesarul în rosturile Bise-

ricii! Sinoadele hotărăsc, unde vin Patriarhi din toată lumea, nu falsele sinoade, „sinedriile jidovești“, unde niciun Patriarh nu se înfățișează decît creatura imperială din Constantinopol. Sinoadele voastre, strigă el, sînt adunări de insultă pentru Biserică, ale căror rezultate nu pot fi decît nule. Șase sinoade anterioare canonice au sfințit icoanele și le-au recomandat. Sinoadele acestea ad-hoc, alcătuite din lingușitorii Curții, n'au niciun preț înaintea nimănui. Au fost atîția Împărați ticăloși. Oare de la Împăratul care poate fi ticălos și rău își va lua Biserica, ea care trebuie să rămîie totdeauna morală și curată, îndreptările sale? „Hoțesti sînt lucrurile ce se fac cu sila și nu cu încredințarea.“

După aceia atacă pe fiecare din Împărații aceștia, une ori trivial, amintind porecele insultătoare pe care societatea contimporană le legase de ei, alte ori pomenind anecdotele acelea cari trecînd din loc în loc, crescuseră până au ajuns la înfățișarea informă pe care critica lui osînditoare o consacră. Leon e „un mincinos și un șiret“, legat de Evrei; lumea-l poreclește „Conon“; Constantin Porfirogenetul e „spurcata lui odraslă“, mînjitorul și la botez al credinței și evlaviei: dacă a domnit mult, și de mai mult timp doar domnește dracul! Dar în Irina și fiul ei vede o „nouă Elenă“ — „trandafir între spini“ — și un „nou Constantin“, în Nichifor un „Împărat prea-evlavios și ortodox“, în Mihail și Teofilact „stăpînitori pioși“. Armeanul Leon aduce însă din nou urgie: farmece-l stăpînesc și-l îndeamnă, cum am văzut; Evreii răstignesc din nou pe Hristos: icoanele sînt bătute cu pietre, scuiate, tîrite 'n gunoaie. Din fericire iată Mihail, cel „prea-curat și prea-senin“. Și către cel din urmă din Împărații contemporani ai veacului al IX-lea, Teofil, el se îndreaptă cu reverență. Îi amintește că a venit vremea ca lucrurile acestea să se isprăvească, îi pune în

vedere toată pedeapsa dumnezeiască ce a căzut asupra înaintașilor lui. Îi cere să restabilească legalitatea morală și liniștea în mijlocul societății bizantine. În puterea tradiției, în puterea pietății elementare pe care Împăratul o datorește mai mult decît oricine dintre supușii săi, el cere întoarcerea la dreptate spre pacificarea unei lumi tulburate.

De și, mai tîrziu, cuvintele lui Ioan Damaschin au fost ascultate, nu se poate zice că Împărații iconoclaști au fost răi. Energia lor politică n'a fost scăzută de vulgaritatea atacului lor împotriva icoanelor, de desbinările pe care le-au putut provoca în mijlocul unei societăți care și fără aceasta avea destule sfîșieri.

Dar se poate spune că, după ce această ceartă a încetat, după ce, la jumătatea veacului al IX-lea, Bizanțul s'a pacificat supt raportul religios, și era capabil să înceapă o nouă activitate, care, împotriva Bulgarilor și împotriva represintanților Islamismului, a creat viața cea nouă, mult mai puternică, a Imperiului Bizantin și, tot odată cultura laică a lui.

Căci de fapt, asistăm la un mers ascendent, de refacere și de restaurare politică și militară.

XV.

Eginhard.

Pentru a cunoaște noua Împărăție, de drept, firește, roman, dar de energie francă, din Apus, să urmărim pe biograful lui Carol-cel-Mare, pe Eginhard.

Am cunoscut, în ce privește izvoarele france, numai notele despre ultima stăpânire merovingiană, păstrate prin Vieți de sfinți sau prin scurte și șterse anale, și am regretat că, pentru secolele al VII-lea și al VIII-lea chiar, informația despre pregătirea Împărăției lui Carol-cel-Mare este atât de insuficientă. Avem a face cu izvoare pe care nu le știm contemporane, care sînt fără îndoială influențate de anumite tendinți mai tîrzii, așa încît noi nu putem vedea pas cu pas acea decădere merovingiană care a ajuns pentru toată lumea o dogmă. Lumea însă nu se gîndește la un lucru: că nu trebuie să se admită în toate povestirea unei părți din istoria unui popor făcută de biruitoarii cari vorbesc despre învinși. Și noi avem a face, în ce privește așa-numita decădere merovingiană a regatului franc și pregătirea formei nouă a acestui regat supt Carolingieni, până la luarea coroanei imperiale de Carol, cu entusiastele „buletine de victorie“ ale partidului care cîștigase supremația asupra acestei biete regalități de drept — avem înaintea noastră tot felul de argumente, de natură

mai mult juridică decît istorică, ce caută să ni aducă dovada că acești Carolingieni au ajuns să poarte coroana în basa unor drepturi indiscutabile. Așa încît pentru o parte atît de interesantă, atît de problematică a istoriei lumii apusene nu ne putem informa de-a dreptul, ci sîntem siliți a primi, cum am spus. lucruri tîrzii, insuficiente și nesincere. Nu prin cele cîteva diplome merovingiene, de o natură atît de constant formală, lăsînd să se întrevadă așa de puțin din viața contimporană, într'o limbă latină atît de stricată, se poate face cu succes opera de critică.

Dar se poate face *altfel*. Din izvoarele de căpetenie ale domniei lui Carol-cel-Mare, din Eginhard, pe care l-am ales, putem desluși, nu numai cum a fost Împăratul franc, dar încă un lucru: ce a fost și înainte de el, cum s'a ajuns de la Merovingieni la Carolingieni, cum s'a făcut schimbarea de dinastie și în ce fel noul regim al Francilor a pregătit stăpînirea imperială prin încoronarea la Roma a celui mai strălucit represintant al său.

Cîteva cuvinte despre însuși Eginhard. Știm despre dînsul din cale afară de puțin. Născut în apropierea anulu 775, a murit la 840. A apucat pe Carol-cel-Mare, și legenda ni va spune în ce împrejurări își închipuiau oamenii de mai tîrziu că a apucat pe marele Împărat. A fost unul din cărturarii lui, poate arhicapelan, și chiar notar al Curții, căruia i se dădeau deci, ca în 806 și 813, afaceri politice în samă, isprăvind însă la mănăstire. Cunoștea bine limba latină, — altă limbă latină decît aceia care se întrebuița pe vremea Merovingienilor. Are cunoștinți de *stil* latin, ca unul ce a învățat la *schola palatii* a regelui său, una din mîndriile de căpetenie ale domniei lui, de care erau legate, de alminteri, o sumedenie de simple, dar foarte utile, instituții de cultură, permițînd să se numească întreaga epocă: Renașterea lui Carol-cel-

Mare. Cărturarii veniți în parte din Roma¹ și în parte din Anglia, din Irlanda² îi fură învățătorii. Răsfoise unele opere de istoriografie, cetise atent pe Suetoniu, ajungînd chiar un imitator perfect al stilului celui care a scris despre Cesari. Cunoștea, apoi, și pe Cicerone, despre care avea o mare idee, și el citează cuvintele prin care ilustrul orator recomandă să nu scrie acela ce nu știe să facă plăcere altora. Și el și-a dat toate silințele pentru a respecta în opera lui acest precept.

Această operă mică, dar cuprinzătoare—, pe lângă care a dat întinse Anale, cîteva scrisori și o povestire a translației oaselor Sf. Petru și Marcelin—, face în adevăr impresia unei lucrări adînc serioase și foarte muncite. Cînd iese cineva din scrierile obișnuite ale epocii merovingiene și pătrunde în cămăruța lui luminoasă, se simte bine; de la cele d'întăiu cuvinte va înțelege pasul cel mare care se făcuse, prin îndemnul și ocrotirea lui Carol-cel-Mare însuși, pentru a libera lumea de confuzia stilistică a unei epoci de barbarie și astfel a trece la neapărata pregătire culturală a noului Imperiu. Cunoștea și limba greacă, ceia ce nu ne poate mira cînd am văzut, prin atîtea izvoare din secolele al VI-lea și al VII-lea, cît de larg era răspîndită cunoștința acestei limbi în Apus, până în depărtata Anglie și Iberie. Și el citează și o frază întreagă grecească, venită drept de la Bizanț: „Pe Franc să-l ai de prieten, de vecin să nu-l ai”. (Τὸν Φράγγον φίλον ἔχης, γείτονα μὴ ἔχης).

Cu această pregătire se apropie Eginhard de biografia lui Carol-cel-Mare. A întreprins această delicată lucrare din mai multe motive. Întăiu dintr'un sincer sentiment de admirație pentru Împăratul în care vedea un sfînt. De și

¹ Paul Diaconul, Petru din Pisa.

² Clement Hibernianul.

recunoștea și unele din defectele lui, eroul lui este mai ales Sfântul Împărat, care a izbutit să se impuie și vremurilor următoare cu acest caracter: Ludovic al XI-lea l-a trecut doar în calendar, — lucru la care acest om, care știa ce e viața, în usul și abuzul ei, nu s'ar fi gândit niciodată. Dar greutatea pentru Eginhard era să concilieze un Cesar după Suetoniu și un Sfânt după Evanghelie. De la început, un conflict, din care mintea isteasă a scriitorului îl scapă, dar nu cu totul, căci, dacă în unele locuri partea umană a lui Carol-cel-Mare este acoperită de veșmîntul sacramental al Sfîntului, în altele partea divină este înlăturată, hotărît, de gesturi care nu s'au potrivit niciodată cu locuitorii obișnuiți ai deosebitelor calendare.

Dar diacul acesta din veacul al IX-lea mai avea și alt motiv ca să scrie viața lui Carol, — în afară și de un motiv politic, despre care se va vorbi la sfîrșit. l-a fost drag Împăratul. Cu toată mîndria sa francă de la început, cu toată maiestatea sa romană de mai tîrziu, cu toată înalta sa concepție a rostului unui Suveran, eroul era un om, un om din rasa și din vremea sa, care tăia, și adesea ori prea mult, ca și Ștefan-Vodă al nostru, deprins, cum spune cronica, „a omori de multe ori la ospete fără județ“.

În zădar explică biograful că-l îndemna cutare din soțiile lui și că numai acestor rele sfaturi conjugale se datoriau anume măceluri represive, din care era să resulte, prin nemulțămirea unui fiu, și zguduirea propriului său tron. De și, deci, de atîtea ori cruzimea a fost nota deosebitoare a acțiunilor lui, putîndu-se întinde și asupra cutărui membru din propria-i familie, totuși Carol-cel-Mare era un om simpatic. Plăcea de fapt acelorora cu cari era în legătură, și de aceia-i tîra după sine. „Bononia“ lui, puțin cam rustică, brutală, atrăgea simpatii de tot felul,

nu numai interesate, ci și desinteresate. Și el era omul care să useze și să abuzeze de toate simpatiile care i se oferiau, în orice sens. Este natural deci ca și acest tânăr cleric să aibă față de dînsul atitudinea pe care un luptător prusian din veacul al XVIII-lea ar fi avut-o față de Frederic-cel-Mare. Eginhard va aminti deci „hrana ce i s'a dat și prietenia neconținută, de cînd a început a petrece la Curte, cu el și cu copiii lui”¹⁴.

Și povestitorii de mai tîrziu pretind că mai era încă un lucru care-l lega de rege. O spun într'o formă anecdotică din care nu lipsește poesia. Carol a avut mai multe fete, care nu s'au măritat; întăiu fiindcă lui îi plăcea să vadă în juru-i cît mai multă lume și, al doilea, fiindcă nu putea să le mărite în Bizanț, iar, măritîndu-le aiurea, aceasta ar fi adus consecințe politice înaintea cărora el avea dreptul să se dea înlături. Nu și-a măritat fetele, dar totuși a avut un număr oarecare de nepoți de fete. Și un scriitor mai tîrziu ni spune că Împăratul, după ce observa lucruri de acestea, dădea moșii întinse clericului cutare și-l așeza cu fiica lui în vre-un domeniu vrednic măcar de iubirea lor. Eginhard ar fi fost dintre aceștia. Prințesa Emma — de fapt, așa se chiamă soția lui — l-ar fi ținut în odăița ei de la Curte până la ziuă. Ninsese, și, fiindcă pași străini nu trebuiau să însemne zăpada proaspătă, voinica fată de rege ar fi scos pe oaspetele nopții fericite pe umerii ei. Iar Împăratul ar fi privit pe fe-reastă la priveliștea care l-a umplut de minie și pe urmă l-a înduioșat.

Ce sens *politic* are însă această operă? S'o urmărim deci în desvoltarea ei.

¹⁴ „Nutrimentum in me impensum et perpetua, postquam in Aula eius conversari coepi, cum ipso et liberis eius amicitia.”

O viață de sfânt începe totdeauna cu copilăria eroului: chiar dacă nu se știe nimic, biograful este acolo pentru a suplini după formulă. La Eginhard nu va fi vorba însă decît de Suveran. Intenția lui de a ni da o operă hagiografică alunecă aici puțin. În loc să ni spună cum au fost anii d'întăiu ai lui Carol-cel-Mare, se începe cu un trecut destul de depărtat, arătîndu-se cum s'a isprăvit cu Merovingienii. Dar oricine vorbește de alte lucruri decît cele care i se cer, trebuie să aibă un interes. A fost atunci o revoluție, cea ce înseamnă și o călcare și tot odată și o creare de drept. Cu lucruri de acestea sintem deprinși noi, modernii, și teorii de drept ni stau de mult la îndemînă pentru a explica orice schimbare de la un drept la altul. De sigur că simțul nostru de legalitate este mai slab decît la Francii supuși Merovingienilor de pe la anul 750. Doar regii aceștia erau întemeietorii Statului, descălecătorii țerii, educatorii politici ai poporului, creatorii celei d'întăiu ordine de Stat organizate, descendenți ai zeilor, binecuvîntați de Biserică încă din cele d'întăiu momente ale stăpînirii lor. Tot ce poate fi venerabil în trecut, tot ce poate fi sacru în prezent se concentra în ei. Dar, se spune de obicei, n'are-a face. La urmă, ei ajunseră a fi leneși, „incapabili“, și, fiindcă mergeau doar în carul cu boi al ocaziilor solemne, avînd lîngă dînșii, și la adunările anuale ale poporului¹, un „bubulcus“, fiindcă nu primiau decît soli din străinătate, pe cari ei îi ascultau pentru ca alții să redacteze răspunsul, fiindcă ajunseră a fi numai niște solemne păpuși formale, din aceste cause se puteau înlocui. Ba nu! Un coborîtor al zeilor, continuatorul unei lungi serii de regi, n'are nevoie să lucreze însuși; el poate fi înlocuit de ma-

¹ „Publicus populi sui conventus, qui annuatim, ob regni utilitatem, celebrabatur.“

jordomul Curții sale și fără ca în acesta să se trezească ambiția unei coroane. Majordomul și ceilalți puteau foarte bine să îndeplinească rosturile regale, iar regele însuși rămânea solemn în maiestatea religioasă, divină, a persoanei sale. Cînd el a fost răsturnat, s'a produs, astfel, o zguduire în sufletul tuturor.

Dar Eginhard vrea să ne înșele în această privință. El caută de la început să scuse, să consacre din punctul de vedere al dreptului înlocuirea Merovingienilor prin Carolingieni, și întrebuițează pentru aceasta toate artificiiile. Merovingienii erau incapabili, nu jucau niciun rol activ în viața publică, erau ridiculi, săraci, avînd doar o moșie de întreținere; niște fantoșe, care se puteau înlătura foarte ușor¹. Pe cînd Carolingienii, „aproape de drept ereditar“, sînt oameni cari au adus servicii mari țerii, Carol Martel fiind cel ce s'a luptat contra „tiraniilor“ din lăuntru și contra Saracinilor din Spania, cari fără el ar fi cucerit Galia; astfel, el a salvat religia și cultura creștină. Pipin, tatăl, înaintașul lui Carol-cel-Mare, și cel d'întăiu încoronat, merita prin toată viața lui anterioară să aibă un rost regal.

Dar nici atîta nu li ajunge apărătorilor revoluției față de dreptul incontestabil și unic al „vechiului regim“. La urma urmelor nici nu sînt vinovați Carolingienii! Papa a hotărit așa². De sigur că Papa Ștefan n'a făcut călătoria în Galia numai pentru plăcerea unei excursii. Roma lui, amenin ată de Longobarzi, pentru înlăturarea cărora avea nevoie de Franci, nu putea să fie părăsită multă vreme. Era chiar un act de îndrăzneală părăsirea cetății veșnice de acela care represintă, nu numai pacea lui Hristos, dar și

¹ „amdudum nullius vigoris erat nec quicquam in se clarum... Inane regis vocabulum... Species dominantis.“

² „Iussu Stephani pontificis... Per auctoritatem romani pontificis.“

Imperiul, înarmat cu sabia, al Romei celei vechi. *Che-mat*, a venit deci și a făcut actul schimbării de drept la Franci, ca unul ce era silit de situația din Italia, — și ca să nu cadă în mâinile regelui longobard—, și de îndem-nurile stăruitoare ale doritorului puternic de regalitate francă. Rolul pe care l-au jucat Papa Ștefan și apoi Papa Zaharia nu se deosebește prea mult de acela care l-a avut, tot de silă, Papa Piu al VII-lea față de Napoleon I-iu, pe care l-a vizitat în Franța pentru a da legitimație unei evidente usurpări.

Acum, după ce Eginhard a instalat pe Carolingieni, el mai are o sarcină. Merovingienii fuseseră între ei rude teribile: omorurile între frați, între rude mai îndepărtate erau, cum am spus, fapte la ordinea zilei. Carolingienii ar fi trebuit prin contrast, să fie astfel. Dar și la ei ve-dem un lucru: cînd sînt doi cari au să succedă la tron, ei se ieau la luptă și, pe o cale misterioasă, dispăre unul din ei. Aceasta o știm — și o spune și Eginhard — chiar în ce privește pe frațele lui Pipin, Carloman, ducele de Austrasia. Încă din 747, înainte de încoronarea fratelui, cu puțin înainte, tocmai la momentul oportun, lui Carloman i-a venit de-odată dorința de a se face călugăr¹. Noi știm însă că nimeni nu se făcea călugăr de bună voie în Statul franc, unde cutare regină merovingiană prefera să-și vadă fiul mort decît tuns. Dar Carloman s'a făcut călugăr. Și nu în Galia, ci tocmai la Soracte. Acolo era cînd fratele său a devenit rege. Dar nici în mănăstirea Italiană n'a stat mult, căci, nevroind să stîr-nească nemulțumiri—prea mulți musafiri din patrie ve-

¹ „Incertum quibus de causis, tamen videtur quod amore conversationis succensus).”

niau la el ¹ — s'a dus la o mănăstire mai depărtată, la Monte-Cassino. Apoi iată că e trimis înapoi în Franța, unde, în doi-trei ani, s'a isprăvit cu dînsul.

Dar, de oare ce și Pepin lasă doi fii, deopotrivă de îndreptățiți la moștenire, după dreptul germanic, care nu se înlocuise și nu se putea înlocui, întilnim și moartea fratelui lui Carol-cel-Mare, alt Carloman, — moarte neprevăzută —, și plecarea imediată a văduvei sale, care, neputindu-se înțelege cu cumnatul, trebuie să-și caute un adăpost în Italia, de unde erau părinții ei, ea fiind, după unii, chiar fiica regelui longobard Desideriu. Tot lucruri pe care Eginhard le acopere cu multă delicateță, recunoscînd însă că unii voiau un teritoriu separat pentru fratele cel mic, că lucrurile ajunseseră în pragul războiului civil, că fratele acesta n'a vrut să colaboreze contra Aquitanilor ², că pîrbegi au întovărășit pe tinăra văduvă a regelui nenorocit, că a trebuit o nouă „consimțire” pentru așezarea lui Carol ³. Dar cu toate acestea vedem foarte lămurit o serie de tragedii carolingiene, ascunse, care samănă perfect cu tragediile merovingiene, patente, care le precedaseră. Sfîntul însă, Împăratul, care trebuia să figureze idealizat pe pedestalul de marmură, nu se cuvine să aibă pete de acestea în caracterul său.

Iată cum Carol-cel-Mare a rămas singurul rege al Francilor. Ce a vrut el atunci? După Eginhard chiar, el ar fi avut concepții imperiale și ar fi căutat să creeze un vast teritoriu, asupra căruia să întindă autoritatea lui uni-

¹ „Cum ex Francia multi nobilium ad vota solvenda Romam solenniter commearant et eum, velut dominum quondam suum, praeterire nollent”

² „Promisso frustra et auxilio.”

³ „Consensu omnium Francorum rex constitutus.”

tară. Imperialism, am zice noi, cari avem gura plină numai de imperialisme. Și cu ce însușiri personale! Cu ce mijloace la îndemână, cu ce teritorii deschise pentru cuceriri! Să ne uităm ceva mai aproape însă, și vom vedea că nu e tocmai așa.

Dacă Eginhard ar fi voit în adevăr să ni înfățișeze pe Carol-cel-Mare ca pe Împăratul care trebuie să fie, pe care-l chiamă timpul său, care de la început ar fi dorit să restabilească autoritatea imperială și apoi ar fi ținut la rostul lui de Împărat mai mult decât la orice, ni inchipuim cum s'ar fi prezentat biografia lui. În loc să ni se vorbească de succesiunea Carolingienilor în dauna Merovingienilor, să se acopere toate lucrurile care nu trebuiau să se mai păstreze în amintirea oamenilor, ni s'ar fi vorbit de Cezarii romani cari fuseseră odinioară, de legăturile dintre acești Împărați și vremea în care trăia autorul, de dorința universală de a fi din nou un Împărat la Roma. De așa ceva însă nu ni spune nimic. E curios chiar cât de simplu, cât de *incidental* se înfățișează încoronarea la Roma a lui Carol. Nimic n'o pregătește, și autorul nu înfățișează nimic ca derivând din această încoronare.

Este o scusă chiar. Carol nu trebuia să pară doritor al acestei coroane. Și mijlocul se întrebunțează și de biografii Papilor de pe vremea aceasta, pentru a-i apăra de orice ambiție care i-ar fi făcut să caute tronul Sf. Petru. Tot în felul acesta se înfățișează și așezarea ca Împărat a iui Carol-cel-Mare. Chiar expediția d'întăiu italiană se face după cererea Papei Adrian și pentru a-i *restitui* lui Pentapolea ocupată de Longobarzi¹ (pe soția sa, fiica regelui Desideriu, Carol o repudiasse)². A venit, apoi, în-

¹ „Res a Longobardorum regibus ereptae Adriano Romanae Ecclesiae rectori restitutae.“

² „Propria sine aliquo crimine repulsa uxore.“

timplător. Papa Leon al III-lea avuse dușmani: ei se ridicaseră împotriva lui, îi scosese ochii după unii, îi stricaseră puțin lumina, după alții. Trebuia să se facă o judecată, fiindcă se presintau pîri împotriva episcopului roman, care ar fi fost vinovat de anumite păcate grele. Atunci, Carol, care pătrunsese în Italia, care crease din nou patrimoniul Sf. Petru, care era protectorul, natural și continuu, al acestui Scaun Apostolic, se simte dator să vadă ce se petrece între poporul din Roma și șeful său ecleziastic. Și deci Papa, pentru a-și evita nouă primejdii în viitor, i-a așezat pe frunte coroana Cesarilor. Iar poporul roman a aclamat pe noul August.

Acum, nu e sigur că regele franc a dorit coroana imperială, că a urmărit-o, că această călătorie se făcuse *ad hoc*, că înțelegerea lui cu Papa era perfectă, acesta știindu-și rolul și pregătindu-se, și poporul fiind acolo numai pentru aclamația tradițională. Din contra acesta, cu conștiința lui romană populară, a creat Imperiul.

Alte probleme politice se deschid însă acum pentru biograful „Sfîntului“. Războaiele acestea le-a purtat Carol întâiu ca rege franc. La această calitate a ținut și el. Că s'a încoronat ca „Împărat roman“ acesta e doar un lucru adaus într'un anume moment. Dar în toată vremea el a rămas legat de vechea origină francă a personalității sale politice. L-a întrebuițat Roma: trebuia această venerabilă coroană și mandatul apostolic al Papei ca să aibă dreptul de a ataca pe oricine, în calitate de reprezentant și al Sf. Petru, prin urmare și al lui Dumnezeu.

Căci erau o mulțime de păgîni în jurul lui, și, ca Franc, nu avea dreptul să li iea pămînturile, dar ca stegar al ideii creștine era dator s'o facă.

Noi astăzi am spune, cu ideile noastre de progres: dar de ce-i trebuia numai decît un drept? Oamenii de atunci judecau însă altfel. Li trebuia dreptul. Și nu numai că li

trebuia conștiința că au un drept, dar și recunoașterea acestui drept de o societate întregă. Sînt interesante anumite amănunte din opera lui Eginhard ca să se vadă cum și cel mai neînsemnat act al lui Carol-cel-Mare era dominat de ideea dreptului. Observăm în trecut că el a fost și cunoscătorul vechilor tradiții germanice. Tassilo, ducele Bavarilor, jurase „după datina francă“, „mîna în mîna“, lui Carol, își „recomandase fidelitatea“; oamenii lui îl urmează. Cînd, la 781, se pregătește o lovitură, Papa e acela care, în baza tratatului, îl chiamă. Ducele jură și dă ostateci la Worms. În noul conflict din 787, el cere mediația Papei, care nu-l primește. Urmează revolta și iertarea din partea lui Carol. La 788 în sfîrșit, pîrît de ai lui pentru crima „laesae maiestatis“, ca unul ce a chemat pe „Huni“, i se face ducelui proces în lege; e condamnat și aruncat în mănăstire. Ca rege franc așa trebuia să lucreze Carol; orice altă cale-i era închisă. Anexarea brutală nu era în concepția de drept a societății din care făcea parte. Trebuia să scape deci din vechea legalitate pe care, neapărat, i-o impunea tradiția.

În lupta deschisă, Carol n'a izbutit totdeauna. Une ori s'a izbit de mari greutăți, care nu mai erau greutăți de conștiință. Dar, dacă, în cazul lui Tassilo, greutatea venia din caracterul de creștin al acestuia, aiurea păgîni stăteau în fața armelor sale: În Spania, Musulmani, în Germania propriu-zisă, Saxoni, în Nord Normanzi, în Panonia Avari, („Huni“) și în vecinătatea lor Slavi; chiar în răsărit, Imperiul Bizantin presinta oarecare deosebiri religioase, de și Carol se feria foarte mult să întindă degetele în această direcție, unde, cu toată peșirea uneia din fiicele sale de către Împăratul Constantin, nimeni nu era plecat să-i re-

cunoască dreptul de a-și alipi efigia barbară de vechiul aur legal al efigiei imperiale¹.

Încolo piedecile stăteau numai în vitalitatea proprie, în elementul de energie vitează al acestor popoare. Și totuși biruința nu venia totdeauna. Atunci îl vedem pe Eginhard cum escamotează nesuccesele. Războiul cu Saxonii nu s'a mîntuit cu o biruință deplină; departe de aceasta: Barbarii nu s'au creștinat toți și nu s'au supus Francului care se făcuse Roman, și elementele cele mai dîrze au făcut ca elementele dacice la noi, după înfringerea lui Decēbal: au trecut dincolo de graniță, și decenii întregi încă biruitorul a întîlnit în calea sa desperarea acestor pribegi. Putem adînite oare că toată lumea aceasta saxonă, care de secole întregi se închina, în adîncul pădurilor, zeilor părintești, a consimțit să părăsească total pe acești zei, considerînd cucerirea religioasă ca o transformare a ființei lor morale? De fapt se botezau pentru a-și scăpa zilele, episcopul cu crucea stînd lîngă ducele cu sabia.

Se duceau acești pribegi și la Normanzi, și de aceia vedem de-odată crescînd activitatea războinică a piraților Nordului într'un chip extraordinar. Și Eginhard cunoaște regi danesi cari-și puseseră în minte să cucerească țara lui Carol-cel-Mare, toate gurile rîurilor fiind blocate de corăbiile lor, — adîncă umilință a anilor de bătrîni ai Împăratului! Gotefrid, spune el, „spera stăpînirea Germaniei întregi, socotind Frisa și Germania întocmai ca niște provincii ale sale. Ba chiar se lăuda că în curînd va sosi cu trupe foarte mari la Aachen, unde era Curtea regelui²”.

¹ „Invidiam suscepti nominis, constantinopolitanis Imperatoribus super hoc indignatibus, magna tulit patientia vicitque contumaciam magnanimitate, qua eis procul dubio longe erat praestantior.“

² Totius sibi Germaniae promitterent potestatem... Frisiam quoque et Saxoniam haud aliter atque suas provincias aestimabat, Etiam se brevi Aquisgranî, ubi regis comitatus erat, cum maximis copiis adventurum.“

Prin urmare nu e succesul pe care și-l închipuie cineva de obicei. Iar, în ce privește Panonia, cu Avarii și cu Slavii ei, Eginhard arată că a biruit Împăratul său doar fiindcă acolo rămăsese un pustiu¹. Dar pe atunci nu era vorba de colonizare cu elemente din țara cuceritorului, ca în vremurile de astăzi, ci, dacă dispăreau locuitorii cei vechi, pământul rămânea sterp, deci fără nicio utilitate pentru acela în minile căruia era. Până și paza în locuri așa de depărtate tot indigenul învins și supus trebuia s'o facă adesea.

Dar Carol a suferit și adevărate înfringeri: la Roncevaux, unde nepotul și tovarășul său, Roland, căpitan al marginii de către Bretoni, luptând cu Vasconii, strămoșii Bascilor de astăzi, a perit. Și ce face Împăratul în această împrejurare? Lasă în barbaria lor pe biruitori, pe cari nu-i mai putea descoperi².

Mai samănă oare tabloul acesta, de și este luat în fiecare amănunt din Eginhard, cu tabloul marelui Împărat pașnic, al cărui sceptru se întindea asupra celei mai mari părți din Europa? Mai vedem oare maiestosul sfânt imperial pe care Eginhard a vrut să-l vrăjească înaintea noastră? Evident că nu. Doar când scriitorul nostru își va aduna toate cunoștințele geografice ca să spuie tot ce aparține în materie de teritoriu Împăratului, el va da douăzeci și una de cetăți principale, din care șaptesprezece sînt în Galia și cele patru străine se întind numai asupra Germaniei sudice, pînă la Salzburg³.

¹ Testatur vacua omni habitatione Pannonia et locus in quo regia Cagani erat, ita desertus, ut ne vestigium quidem in eo humanae habitationis appareat.⁴

² „Levitas armorum... Loci situs... Hostis... ita dispersus erat ut ne fama quidem rememoret ubinam gentium quaeri potuisset.”⁵

³ Aquileia, Grado, Roma, Ravenna, Milan și acest Salzburg.

Aceste constatări înseamnă ele o degradare a lui Carol-
cel-Mare? Nu, ci e numai o încercare de a umanisa per-
soana lui în marginile realității. Hotarele succesului nu
dau nici în acest caz toată intensitatea silinții. Și aceasta
e, de sigur, una din cele mai mari ce s'au făcut în istorie.

XVI.

Alcuin.

A cuprinde într'o singură figură reprezentativă toată epoca lui Carol-cel-Mare este imposibil. Ca să aibă cineva o impresie dreaptă a acestei epoci trebuie să pătrundă și în altă lucrare decît biografia oficială pe care am analizat-o mai sus.

Să alegem, — lăsând la o parte povestirea populară, așa de colorată în micile-i scene naive, a călugărului din St. Gall, — și un alt scriitor din aceeași Curte a lui Carol-cel-Mare, și anume pe omul care, în societatea din jurul regelui franc, a meritat numele de „îndreptător al timpului său“ sub raportul cultural, pe Alcuin (735—804), căruia i s'a mai zis de contemporani — și și-a zis singur, în tendința generală de latinizare a numelor, de poetisare a lor ca în Academii italiene din veacul al XVII-lea, — Albinus.

Ca să înțelegem, de la început, de ce Alcuin are și alte puncte de vedere decît al lui Eginhard, să arătăm ce este însăși personalitatea lui omenească și cariera lui.

Alcuin nu e un Franc prin naștere, ci numai unul prin adopțiune, căci originea lui era anglo-saxonă. Între dînsul și ceilalți reprezentanți ai „scotii palatului“, e o foarte mare deosebire. Eginhard este clerical-franc străbătut cu de-

săvârșire de pasiunile care agitau societatea lui; el are o atitudine în lupta dintre Carolingieni și Merovingieni și chiar în neînțelegerile din familia lui Carol-cel-Mare. El se gîndește însă numai la dinastia nouă și anume la acela în serviciul căruia, cu „amiciție“, a stat. Acest sentiment de disciplină militară francă, de devotament personal absolut, de onorabilă domesticitate față de rege nu-l vom întîlni de loc la clericul acesta. Prin ceia ce era însuși, prin ce a izbutit să facă influența lui asupra societății contemporane, prin marele rol cultural pe care l-a jucat, Alcuin este incomparabil față cu biograful fidel al lui Carol-cel-Mare. Dar, mai ales, de la început până la sfîrșit el a păstrat caracterul lui de Anglo-Saxon.

Și aceasta chiar ne-a făcut să ne oprim asupra persoanei lui. Importanța lui Alcuin nu e atîta în scrisul lui deosebit, în felul cum reprezintă viața ce se petrece în juru-i, ci tocmai în acest fapt: că, între multele curente, venite din multe părți, care au colaborat la alcătuirea epocii nouă, curentul de căpetenie supt raportul cultural n'a fost curentul franc, ci curentul anglo-saxon. Aceasta nu se spune în de ajuns de aceia, cari, neputîndu-se despărți de punctul de vedere modern, național, socot pe Carol ca un rege german, dînd apoi același caracter și celor din jurul său. N'ar fi existat însă epoca de cultură a lui Carol-cel-Mare fără acest hotărîtor aport care vine din lumea anglo-saxonă și al căruia caracter e național în alt sens decît al Francilor.

Este adevărat, acum, că Alcuin se plînge de decăderea culturii în patria sa, pentru că fuseseră vremuri cînd Insulele Britanice erau pline de mănăstiri producătoare de cărțurari, cari în veacurile al VIII-lea și al IX-lea nu mai jucau rolul pe care-l jucaseră odinioară. El însuși a părăsit locuri care nu mai erau așa de prielnice culturii. „Dimineața“, spune el, „cînd munca mea înfloria vara,

am sămănat în Britania, iar acum, cînd mi se răcește sîngele, aproape de seară, samăn în Franca¹." Dar declarația aceasta de părere de rău pe care o face în ce privește decăderea ce i se părea că se produce în patria sa, nu-l împiedică — am spus-o — de a fi până la sfîrșitul activității sale culturale un Anglo-Saxon. În scrisorile lui, care formează și partea cea mai caracteristică din ce a lăsat, nimeni n'are o parte mai largă, — afară de cîțiva prieteni de la Curtea lui Carol însuși, — decît personalități din regatele anglo-saxone, din Northumberland, Mercia, Wessex. Are acolo o mulțime de cunoștințe, pe care nu le pierde din vedere un singur moment. Regele Offa, căruia-i spune că „i-a rămas credincios ca și neamului său²“, regele Etelred de Northumbria, regele Eadvulf, regele Cenulf de Mercia. Scrisorile lui care trec Marea pentru a ajunge acasă sînt pline de o sentimentalitate duioasă care lipsește la celelalte. Se vede că el regretă locul de unde a plecat și consideră legăturile lui cu Carol ca o concesie pe care i-o face el, nu ca o abdicare, și nu atîta în folosul Împăratului, cît, precum se va arăta, în folosul Bisericii pe care crede că o poate servi mai bine în lumea francă decît acasă, consimțind a înnăbuși sentimentele sale firești pentru a trăi într'un mediu care nu-i place. În lumea francă s'au întîmplat o mulțime de lucruri crude, de tragedii, care pe dînsul nu l-au atins, ori l-au atins cu totul superficial. Doar și în scrisorile lui chiar către acela pe care-l întititula „dominus rex“ și „dominus Imperator“ și care în întimitatea literară-i era un bun David patriarhal, se simte

¹ „Mane. florentibus per aestatem studiis, seminavi in Britannia. Nunc vero, frigescente sanguine, quasi vespere, in Francia seminare non cesso.“

² „Offae regi et genti Anglorum nunquam infidelis fui“

totuși o notă oficială pe care n'o întâlnim în acelea pe care le trimite către Anglo-Saxonii lui.

Am spus că în lumea aceasta nouă s'au întâmplat o mulțime de lucruri crude. Orice se întâmplă în insula-nativă însă găsește un adânc răsunset în sufletul lui. Aflînd că acolo s'a săvîrșit o crimă împotriva persoanei unuia dintre regi, nu într'o singură scrisoare, ci într'un șir de misive, el își exprimă, nu numai durerea pentru pierderea stăpînitorului prieten și indignarea față de omorîtori, ci și, pe lîngă această, un sentiment de rușine față de propria lui nație.

Si vor atrage atenția încă odată asupra faptului că oricine vrea să studieze în evul mediu dezvoltarea sentimentului față de pămînt, față de țară, a conștiinței de alipire față de o nație, de o rasă, trebuie să se adreseze înnainte de toate la scrierile Anglo-Saxonilor: deocamdată, de la Beda, care trăiește și moare acasă, până la Alcuin, care, de și, după lunga-i petrecere la Tours, voia să fie înmormîntat la York, s'a odihnit totuși în cel de-al doilea ogor al ostanelilor sale. Și acolo, la Tours, lîngă mormîntul venerat al Sfintului Martin, în nicio societate nu se găsea el mai bucuros decît în societatea acelora cari veniau din patria lui depărtată pentru a-l visita, și una din Viețile lui pomenește chiar că venirea neconținută a acestor străini, prietenia specială ce li se arată de către abate, pîrtenirea-i față de acești călători, provoca un sentiment de revoltă contra lui.

Chiar informația lui literară este în bună parte anglo-saxonă. Nu-i era necunoscută, fără îndoială, toată cultura clasică: Se întâlnesc în scrisul lui versuri din poezii clasicității latine, și e foarte fals ceia ce spune cutare biograf tîrziu că el ar fi înlăturat din citirea călugărilor săi pe Virgil, ca profan. Dar informația contemporană care se adaugă la această informație antică, vine de acasă: în rîndul întîiu dela Beda însuși. †

Vom întâlni la el chiar preferințe pentru aceleași domenii ale culturii pe care le întâlnim la Beda. A scris vieți de sfinți ca acesta, s'a ocupat de ceia ce vremea contemporană considera ca știință : de gramatică, de astronomie. A arătat o deosebită tragere de inimă pentru chestia calendarului.

Gîndindu-ne, acum, la faptul că toți fruntașii franci au fost, mai mult ori mai puțin, ucenicii lui Alcuin, putem spune că epoca lui Carol-cel-Mare nu este o epocă pur francă ; nu numai că nu e germană sau francesă, fiind și germană și francesă, dar nu e măcar o epocă francă în vechiul înțeles al cuvîntului. Represintă numai, supt raportul concepțiilor politice, dacă nu supt al avîntului războinic, cel d'întăiu moment din evul mediu, cînd influențe de cultură plecînd din toate teritoriile, se întîlnesc pentru a alcătui o unitate. Ea nu e astfel un punct, ci o sintesă — cea d'întăiu sintesă culturală și politică de care evul mediu a fost capabil. Ba vom zice și mai mult : e singura adevărata sintesă pe care evul mediu a putut-o produce, pentru că tot ce se întîmpină mai tîrziu în vremea Ottonilor, nu e decît un plagiat și, pușintel, și o caricatură. Aceasta e și importanța cea mare a lui Carol-cel-Mare, și, cu cît îl localisează cineva, cu cît îl naționalizează, cu atît importanța lui scade și el se preface, dintr'o maiestroasă figură de la care evul mediu întreg și-a tras toate tradițiile, într'un idol local. E o împușinare și, am putea zice, și o profanare a acestei mari figuri.

Și, pentru a înțelege și mai bine aportul anglo-saxon în acest moment important din istoria lumii, trebuie să ne gîndim încă la un lucru : Din insulele Britanice ple-caseră misionari, și un anume tip de misionari. Așa de mare era zelul Anglo-Saxonilor ca să cîștige credincioși noi pentru Biserică, încît, de oare ce țara lor trecuse toată la creștinism, s'au simțit datori să-și caute aiu-

rea un câmp de activitate. L-au aflat dincolo și de hotarul Statului franc, în lumea păgînă de la Rinul-de-jos. Înainte de a intra oștile franceze acolo, a pătruns Sfântul Bonifaciu și toată seria tovarășilor lui, cari au întemeiat cea d'întăiu episcopie și au ajuns să culeagă de pe urma săminței aruncate o recoltă bogată. Misionarii aceștia anglo-saxoni, pe cari regatul franc nu-i putea înlătura, pe cari trebuia să-i primească și să-i susție, nu sint chemați de Merovingieni, pe vremea cărora îndeplinesc opera lor de propagandă, ci ei vin de la sine și *răspîndesc ideia nouă a unei astfel de misiuni creștine convertitoare și cuceritoare în mijlocul societății franceze. Și această idee a misiunilor creștine înarmate este unul din elementele de explicație a activității lui Carol-cel-Mare însuși.*

Între Bonifaciu și Carol, de fapt, e o legătură strînsă. Cel d'întăiu este crucea apărută de sabia, pe cînd cellalt e sabia care trebuie să apere totdeauna crucea. În fond același lucru, deosebirea stînd numai în punctul esențial și elementul mai însemnat din cele două activități. Dar, pentru ca să se treacă de la misionarul care a fost Bonifaciu la creștinarea cu sabia în puterea autorității imperiale pe care a delegat-o Biserica anume pentru acest scop, cea ce e rolul lui Carol-cel-Mare, trebuia un termen intermediar. Ei bine, acest termen este Alcuin.

El nu e, deci, o figură de baso-relief, ci, prin cea ce în adevăr se cuprinde într'insul, un element esențial.

Și să nu se uite că acest Anglo-Saxon care a stat lîngă regele Francilor și l-a ajutat așa de mult, de fapt și cu fapta, n'a venit direct din insula lui, *ci a trecut prin Roma*, că acolo l-a întîlnit Carol-cel-Mare. Este astfel o atingere de drumuri care înseamnă și o întîlnire de curențe în lumea ideilor. Alcuin fusese în Roma, pre-

cum fusese și Bonifaciu odinioară ; el primise apostolatul de la Papă, un apostolat de cultură care putea strînge în același mănunchiu mai multe energii barbare, și atunci Carol, care avea nevoie de cultura aceasta ca de una din formele distinctive și ca de unul din elementele de drept ale situației sale istorice, l-a primit, nu cum s'ar primi astăzi un element cultural într'o mare Capitală din Occident, ci ca pe un personajiu reprezentativ, ca pe un element de legătură, ca pe un auxiliar real și practic.

Căci, prin originea și viața lui anterioară, Alcuin reprezintă : de o parte caracterul anglo-saxon, de energie războinică strămutată în domeniul religios, toată tradiția marilor misionari cari aduseseră mii și mii de barbari la credința creștină, dar și în același timp, ca și Bonifaciu, elementul de devoțiune față de Biserica romană și misiunea apostolică pe care aceasta o putea încredința noilor convertitori.

În chibzuința lui Alcuin, Carol nu venia deci în rîndul întâiu, ci în al treilea, ca element subsidiar, ca element necesar pentru ca o anumită operă să se îndeplinească. Lucrul de căpetenie este la dînsul, în sufletul lui, legătura cu lumea de unde a pornit și, al doilea, credința față de Biserica romană. Este un pasagiu foarte interesant din scrisorile lui Alcuin care lămurește foarte bine aceasta. Sînt, spune el, trei autorități pe lume : una este autoritatea Papei, „apostolica sublimitas“ : el e succesorul Apostolului, el are dreptul de a conduce lumea, el hotărăște, nu numai ortodoxia credinței, dar și ortodoxia vieții politice. Prin urmare orice legitimitate, în orice domeniu, nu poate să plece decît dela dînsul, pentru că originea oricărui legitimități este Sf. Petru, care a primit autoritatea lui de la Hristos și el singur, are, deci, dreptul să comande, prin urmașii săi. A doua este : „imperialis dig-

nitas“, la care se adaugă o „putere seculară“, a „Romei a doua“¹.

Dar aceasta nu trebuia căutată la Curtea regelui franc, ci tot la Roma. Oricine ar fi în Roma, aceia are dreptul să exercite „această demnitate imperială“; el va fi „gubernatorul (*gubernator*) aceluia Imperiu“:

Iar cel de-al treilea termen de legitimitate și autoritate e „regalis dignitas“, și el singur se întilnește la Franci: Dumnezeu a făcut pe cineva, în această calitate, „cîrmuitor al poporului creștin“: „rector populi christiani“. Astfel la Roma sînt două puteri, cele vechi și cele mari, iar la regele franc, în ajunul chiar al încoronării sale, numai o a treia, nouă și inferioară.

Cu astfel de idei a venit Alcuin la Curtea lui Carol, și el n'a trecut cîtuși de puțin de la păreriile lui cele vechi la păreri noi prin familiaritatea, așa de onoratoare pentru dînsul, a regelui, ci, din potrivă, a strecurat el în mintea acestuia o mulțime de elemente pe care altfel nu le-ar fi avut. Nu el a primit ordine de la rege și Împărat, ci regele, Împăratul a primit, pe lîngă vechiul său fond germanic, elemente pe care personalitatea, subtilă supt raportul inspirației, a lui Alcuin le aducea cu sine.

Dar scrisorile lui servesc să ni se arăte și ce transformări s'au produs după primirea coroanei împărătești în însăși noțiunea autorității supreme întrupată în Carol-cel-Mare.

Alcuin nu era un adevărat și simplu călugăr. Era, ca și atîția învățători de la Curte, diacon, de și locuia într'o mănăstire și a condus mănăstiri, de și se întrupează, de sigur, în el spiritul monastic în opoziție cu spiritul episcopal, de și a luptat de atîtea ori, la Tours, cu episco-

1 „Secundae Romae saecularis potentia.“

pii, cari, cu dijme și alte mijloace fiscale, supărau pe supușii de pe moșii. Va spune că „tot ce se produce în lume e fără folos“¹, dar viața lui întreagă desminte acest element împrumutat operelor creștine anterioare.

A fost omul rasei sale: numai muncă și credință, numai sfortare de la un capăt la altul al vieții. În ea, în larga răspîndire a culturii își afla și răsplata, decît care alta nu-i trebuia: „Înnaintarea ucenicilor miei îmi este răsplată înaintea lui Dumnezeu“, „Discipulorum meorum profectus merces est mihi apud Deum“.

De sigur una din cele mai frumoase frase pe care le-a spus vre-odată un om, care, fără să aibă o catedră, cu toate acestea era :mult mai mult învățator decît atîția cari, în condițiunile mult mai bune ale timpului nostru, sînt poate sufletește mai puțin învățatori decît dînsul. Și am adăugi: Fericit orice învățator, din orice timp, care și-ar putea scrie la bătrînețele sale cuvintele acestea de-asupra casei de adăpost a ostenelilor!

Deci Alcuin nu este un abdicant, un desertor, din credință și devotament față de Dumnezeu, al datoriilor sale din lume, cum nici nu se putea să fie un spirit așa de viu într'o societate care vuia întreagă de zgomotul armelor, care cerea din răspuțeri crearea, fie și din mijlocul ruinelor, a unei lumi nouă. Nu trebuie să-l înțelegem numai supt raportul de învățator de gramatică, de astronomie, ci în rolul său de „rector“ al societății întregi în care a trăit.

Și de aceia lui îi cerem mai ales sensul noii Împărății pe care, nu numai că o dorise, dar o făcuse să se coboare ca ideie politică în mintea prietenului său, regalul David.

¹ „Labor itaque monachicae vitae fructuosus est, labor vero saeculi infructuosus.“

Pentru dînsul Carol-cel-Mare este supt raportul politic numai conducătorul creștinilor. Nici nu există la el un popor franc, „populus francicus“, ci numai acel „populus christianus“, unul singur, avînd un singur domn în cer și cerînd o singură căpetenie pe pămînt. Poporul acesta creștin este supus de drept, în întregimea sa, lui Carol, afară de o singură excepție, evidentă, din scrisul lui: Insulele Britanice, unde pentru iubiții lui regi de acasă creiază un compartiment politic special, al prietenilor Împăratului, ajutați și cu bani, pentru ca, în schimb, să li se ceară anume lucruri în folosul regatului franc. Aceștia stau puțin la o parte; ceilalți toți sînt un singur popor, asupra căruia se întinde autoritatea singură a regelui, binecuvîntată pentru Creștinătate de urmașul Sfîntului Petru.

În anume scrisori Carol e intitulat într'un fel, într'altele 'n alt fel, cea ce pentru un protocolist, pentru un om politic, pentru un intim, pentru comensalul unui rege este neadmisibil. Dacă era un om care trebuia să știe ce titlu i se cuvine lui Carol-cel-Mare — „rege al Italiei și Longobardiei“, „rege al Francilor și Longobarzilor“, simplu, lîngă „Împărat al Longobarzilor“, -- era, fără îndoială, acela care în colțul lui de viață rustică de lîngă Tours păstra legături neconținute cu Împăratul. Și, cu toate acestea, titulatura variaza delă o scrisoare la alta.

Aceasta nu înseamnă, firește, lipsă de informație, ci altceva: necunoștință exactă a rostului pe care-l va avea noul Imperiu în lumea *reală* contemporană, care, la urma urmei, îi era lui Alcuin indiferentă. Nu supt raportul teritoriilor pe care le poseda, ori al legitimității care se întrupează într'însul, ci supt acela singur de instrument al Bisericii Carol există pentru Alcuin, misionarul și reprezentantul ideilor romane, în sens papal, în mijlocul societății france.

Și aceasta explică de ce Alcuin se împacă, precum se

împăcaseră și alții din cler, cu existența societății civile, cu organele de administrație ale acestei societăți, cu deosebitele ranguri ale ei, cu asprimea anumitor măsuri care trebuie neaparat să se ia pentru ca societatea să dureze și să se asigure, cu elementele de nedreptate chiar care se amestecă, firește în orice faptă omenească. Biserica trăise pînă acum în afară de societatea civilă; acum ea recunoaște, cel puțin *alături* de dînsa, existența acestei societăți care poartă războiu, judecă procese, pronunță sentințe și condamnări și face adesea cu totul altceva de cît ce zice Evanghelia.

Sînt în această privință pasagii foarte caracteristice în scrisul lui Alcuin.

„Vechii Saxoni”, scrie el, „și toate popoarele, după stăruința regelui Carol, care îndeamnă pe unii cu răsplătiri, pe alții cu amenințări, s’au întors la religia creștină. Anul trecut, același rege a năvălit cu oaste asupra Slavilor, cărora noi li zicem Venzi, și i-a supus stăpînirii Crucii. Însă acum au venit cu flota în Italia și, învinși de ducii acestui rege, au fugit la corăbii; 4.000 au murit și mii au fost prinși. De asemenea Avarii, cărora li zicem Huni, au pornit asupra Italiei; dar i-a biruit și i-a creștinat, și s’a întors acasă. Au năvălit și asupra Bulgarilor, dar au fost învinși și împrăștiati de oastea creștină. De asemenea și ducii și ribunii regelui prea-creștin au luat mare parte din stăpînirea Saracinilor, aproape 300 mile de lung, dar, vai, ce durere, că aceiași blăstămați Saracini (cari se mai zic și Agareni) stăpînesc în toată Africa și în Asia pentru cea mai mare parte ¹⁴.”

¹ Cf. aiurea: „[David], sub cuius umbra superna quiete populus requiescit christianus”. „Plurimos longe lateque populos ab erroribus impietatis in viam veritatis deduxit...”

Acest buletin de victorie pe toate cîmpurile de luptă sună foarte curios cînd pornește de la un cleric, de la un om care represintă pe Dumnezeu blîndeței, pe acela care voiește „pacea și buna voire” între toți. Deci urmașul lui Paulin și Ieronim, vechilul Sfîntului Martin, acela în care se întrupează moștenirea Sfîntului Columban, a apostolilor și învățătorilor mari din Insulele Britanice, ar fi setos de farmecele puterii, în familiaritatea unui rege mare, și ar fi părăsit vechiul punct de vedere bisericesc... De loc. Dacă războaiele lui Carol-cel-Mare ar fi fost consacrate numai cauzei france sau numai ambiției individuale a regelui, o astfel de înțelegere între dînsul și Alcuin ar fi fost imposibilă. Iar, dacă înțelegerea se întîmplă, aceasta se datorește faptului că toate războaiele lui Carol sînt puse, orice ar fi crezut regele însuși, cu sufletul său germanic¹, în serviciul acelei mentalități speciale pe care Alcuin o represintă. El nu urmăria triumful lui Carol, nu-l încînta întinderea regatului franc sau gloria regelui pe care-l servia, după convingere și datorie, ci el cînta numai triumful Bisericii sale. E bucuros doar că s'a găsit un rege care consacră toată activitatea și toate puterile lui pentru acest scop.

Cît îl privește pe Carol însuși, ca să înțelegem ce se petrecea în psihologia lui, reclamată de un atot puternic instinct, de o parte, și de un ideal, asimilat, de alta, să facem o comparație istorică.

În veacul al XVIII-lea, cum se știe, două puteri se găseau față în față: regalitatea absolută și propaganda filosofică. Regii absoluți înțelegeau să administreze pentru folosul lor și al Curții lor, să poarte războiu pentru gloria lor, pentru întinderea teritoriului lor; propaganda lui

¹ V. capitolul precedent.

Voltaire, Montesquieu, Rousseau crea o altă atmosferă. Ea cerea ca poporul să fie guvernat de rege, dar nu pentru rege, ci regele să se sacrifice pentru a guverna poporul potrivit cu interesele acestuia sau cu un interes general cultural care se întindea asupra tuturor popoarelor. Ce s'a întâmplat? N'a fost un rege în societatea contemporană care să nu încerce a primi în el anume elemente din filosofia timpului. Și, neconținut simulînd această acceptare a ideilor filosofice ale epocii sale, fiecare rege ajungea să le aibă într'adevăr în suflerul lui. Ceia ce nu excludea ca elementele vechii regafități absolute să trăiască alături cu elementele superioare, de împrumut

Ei bine, și la Carol-cel-Mare se petrece, în amestecul elementelor germane cu elementele creștine, ceia ce se va petrece la un Iosif al II-lea, la un Ludovic al XV-lea chiar, în societatea secolului al XVIII-lea. Cine putea să despartă aceste elemente? Nici ei înșii. Cu foarte acestea filosofii aveau neconținut ochii opriti asupra convertițiilor recente, ca să vadă dacă nu se agită încă spiritul vechiu. Și critica nu s'a oprit decît în vremea Revoluției, pe care ei au pregătit-o.

Tot așa e și cu Alcuin.

Criticînd nedesăvîrșirea vieții politice contemporane, el dă pasagii minunate din punct de vedere creștin și uman, în scrisorile sale¹. În luptele cu Saxonii el vede ce se tîrăște după steagurile regelui și Împăratului: sila, pofta de stoarcere a dijmei. Cei mai buni, cei mai viteji, cei mai credincioși s'au dus; botezații voștri, strigă el, sînt

¹ Si tanta instantia suave Christi iugum et onus eius leve durissimo Saxonum populo praedicaretur, quanta decimarum reditio..., forte baptismatis sacramento non abhorrentur.

* Cf. „Qui foras recesserunt, optimi fuerunt christiani..., et qui remanserunt in patria fecibus malitiae permanserunt.“

elementele cele mai rele. Și, mai departe : „Fiți predicatori, și nu prădători ¹“, în părțile acelea. Ori : mai mult cu propaganda și convingerea și mai puțin cu dijma. Și sînt pasagii pe care orice filosof din secolul al XVIII-lea le-ar fi iscălit : „Cum se poate sili omul a crede ce nu crede ? Poate fi minat din urmă la botez, nu la credință ?²“ „Fără credință ce folosește botezul ?³“

Niciodată din încunjurimea lui Carol-cel-Mare nu s'a pronunțat o mai aspră condamnare asupra părții rele, de silnicie lacomă, din opera lui.

Și faptul acesta : critica neobosită ce urmărește pe oricine se duce în lumea saxonă și-i fixează responsabilitatea, păstrează pînă la sfîrșit pe Alcuin mai presus decît opera pe care a provocat-o ; el îi conservă figura de idealist intransigent, represintînd cu energia lui anglo-saxonă concepția de dominație creștină, culturală, latină asupra lumii întregi și de tutelă exercitată asupra instincțelor barbare, abia puțin rafinate la suprafață, ale regelui germanic și legiunii de ostași și dregători cari-l întovărășiau.

¹ „Sint praedicatores, non praedatores.“ „Esto praedicator pietatis, non decimarum exactor.“

² „Quomodo potest homo cogi ut credat quod non credit ? Impelli potest homo ad baptismum, non ad fidem.“

³ „Absque fide quid proficit baptismus ?“ Cf. : „Idcirco misera Saxonum gens toties baptismi perdidit sacramentum, quia nunquam fidei fundamentum.“

XVII.

Sf. Benedict de Nursia.

În numele lui Hristos, întemeietorul și capul nevăzut al Bisericii, Papa era supremul stăpînitor al acestui ev mediu care e o „Biserică“. El e izvorul de drept, și singurul în această societate care, fără a fi teocratică, se considera ca de ordine politică divină. Unde era prezent „servul servilor lui Dumnezeu“, urmașul Sfintului Petru, orice autoritate, — considerată ca o simplă delegație, precum revoluționarii de la 1789, hrăniți de ideile lui Rousseau, concepeau ca o simplă delegație orice Guvern —, dispărea.

Totuși, dacă prezența personală a Papei putea să îndeplinească lucruri așa de mari, el trebuia să fie servit în autoritatea sa de alții, atunci cînd nu se înfățișa el însuși. Căci Papa nu se putea găsi în fiecare moment pretutindeni; ba era un timp cînd nu se putea găsi decît în reședința sa, unde prestigiul îi era mai slab, unde acei cari-l creaseră îl vedeau ce face și acei cari-l puteau împiedeca de a se duce în cutare sau cutare direcție erau acolo ca să exercite acțiunea lor.

Papii din acest timp se aleg în cea mai mare parte dintre Romanii săraci. Leon al III-lea (795-816), care încunună pe Carol-cel-Mare, era fiul unui anume Azuppius și fusese crescut în „vestiariul Patriarhiei“, ajungînd a fi preotul care dădea hrana săracilor. Ștefan al IV-lea (816-7)

e subdiaconul lui Leon. Cei ce hotărăsc sînt alegătorii: „toți preoții sau fruntașii (*proceres*) și tot clerul, precum și nobilii (*optimates*) sau tot poporul roman (*cunctus populus romanus*)”, acei cari primesc și pe Carol-cel-Mare cînd vine la Roma: „fruntașii clerului, cu toți clericii și nobilii, și senatul și toată oștirea și poporul întreg”. Ți se pare, cetind aceste Vieți de Papi, că ai înaintea acea republică provincială, autonomă și turbulentă, care, la Agrigent, alege și răstoarnă, glorifică și terfelește pe Sfîntul Grigore. Și aici femeile joacă un mare rol, „călugărițele (*sanctimoniales*) și diaconesele și matronele nobile sau toate femeile”. Doar se adaugă străinii, așezați statornic aici, „școlile”, organizațiile acestor „peregrini”: Saxoni, Longobarzi, Frisoni, Franci.

Că și la Agrigent, violențele „adversarilor politici” contra episcopului nu miră și nu indignază pe nimeni decît pe susținătorii acestuia. Leon, pașnicul și milostivul ¹, e atacat lîngă mănăstirea Sf. Ștefan și Silvestru de oameni plătiți, cari caută să-l orbească și-i taie limba, aruncîndu-l în mănăstirea vecină, pe cînd casa lui din Roma e distrusă. Cu dușmanii e gata să stea la judecată, ca și Grigorie, să primească sentința regelui franc din care va face un Împărat și a unui sinod de arhiepiscopi, „episcopi și abați, precum și a întregii noblețe a Francilor și Longobarzilor”, ba chiar să jure, „după exemplul predecesorilor săi”, să se *purifice* „de falsele învinuiri pe care i le-au impus, Romanii cari l-au prigonitor” ². Și Carol e adus de

¹ „Tardus ad irascendum, velox ad miserandum.” Cf. cartea mea *Papi și Împărați*, 1921.

² „Praedecessorum meorum pontificum vestigia sequor et de talibus falsis criminibus quae super me nequiter exarserunt, me purificare paratus sum... Quia de istis falsis criminibus quae super me imposuerunt Romani, qui inique me persecuti sunt, scientiam non habeo, nec talia egisse me cognosco.”

biografia pontificală să facă această declarație: „Nu cotezăm a judeca Scaunul apostolic, care e capul tuturor Bisericilor lui Dumnezeu, căci de dînsul și de vicariul lui sîntem judecați toți, dar el nu se judecă de nimeni, cum a fost din vechime, ci precum a obișnuit însuși Sfîntul Părinte după canoane vom ascultă¹”. Și mai tîrziu Pascal se va purifica față de un sinod de 34 episcopi și preoți și 5 diaconi fără să împace pe neastîmpăratul și „insolentul” *populus romanus*. Dar și Papa Leon, în ultimul timp, se „curățise” înaintea Trimișilor noului Împărat pentru omorurile ce orînduise.

Sfîntul Părinte însuși avea nevoie, în împrejurările normale, zilnice ale vieții sale, de puteri, care, fără să-l înlocuiască, — așa cum fatal trebuia să dorească —, să lupte pentru dînsul, să îndeplinească opera lui Dumnezeu în numele lui și potrivit intențiilor lui. Aceștia nu puteau fi decît călugării.

Călugăria era însă, supt înriuriri de schivnicie orientală, un vechiu mijloc de a scăpa de orice sarcini a lumii, de a-i părăsi toate datoriile, oriunde. Ea trebuia deci transformată într'o putere obedientă a Sfîntului Scaun, primind și orînduirea sa și instrucțiile de fiecare moment de la succesorul Sfîntului Petru și asigurînd controlul, observația zilnică, efectivă asupra oricărei părți din societatea civilă. În deosebire de vechii asceți, inutili, de misionari, autonomi și lucrînd din inițiativa lor, aceștia erau să fie ostași ai lui Hristos, *milites Christi*, cari să represinte în

¹ „Nos Sedem apostolicam, quae est caput omnium Dei Ecclesiarum, iudicare non audemus, nam ab ipsa nos omnes et vicario suo iudicamur; ipsa autem a nemine iudicatur, quemadmodum antiquitus non fuerit, sed, sicut ipse summus pontifex censuerit canonicè obediemus”.

toate părțile pe regele ceresc avînd la Roma ca „serv“ pe Papa. Dacă în Răsărit călugărie însemna retragerea din lume a unor bătrîni — de unde *καλόγεροι*, „buni bătrîni“ *moși* — și pregătirea morții în viață, spiritul altor rase vorbia și în acest domeniu la Apuseni. Pentru ei, oricît ar repeta formele străine, ca Paulin, care e totuși un episcop, un cîrmuitor, nu un schivnic, viața e totuși un lucru atît de mare, atît de sacru, pentru că se poate face și orice lucru mare și bun ca dînsa. „Ostășie e viața omului pe pămînt și zilele lui ca zilele năimișilor ¹“, zice cärticica de care vorbim aici. Apusenii, cari simțiau aceasta prin instinct, credeau hotărît că nu se cere să ni lăsăm viața, ci s'o păstrăm, s'o îndreptăm, s'o stăpînim, s'o dominăm, să facem dintr'însa un element activ de ridicare, — și de ridicare a tuturor împreună.

Apusului îi trebuia o altă viață, și nu *niciun fel* de viață. Acțiune și organizare sînt aici scopuri firești, care se observă încă din cele d'întăiu timpuri. Martin, sfîntul martir din Tours, principalul represintant al Bisericii galicane în cele d'întăiu timpuri ale evului mediu, chiar părăsindu-și haina de legionar, e totuși un ostaș care se luptă cu dușmanii cei ce fără arme vizibile sînt mult mai teribili decît ostașii ce poartă sabia ; se luptă cu nedreptatea, se luptă cu suferința, cu miseria omenească ; pretutindeni merge, colindă, află, îndreaptă, ridică. Aceasta a fost toată viața Sfîntului Martin, cel mai mare binefăcător al țerii sale în veacul său. N'avea pine decît pentru alții, haină decît pentru a o arunca pe umerii unuia care suferia mai mult decît el însuși.

Călugării irlandesi sînt, fără îndoială, dintre cei mai admirabili oameni pe cari i-a produs evul mediu. Mănăs-

¹ „Militia est vita hominis super terra et sicut dies mercenarii dies eius.“

tirea Bangor, de unde s'a ridicat Sfântul Columban, a dat legiuni de misionari cari au trecut, cum s'a mai spus, în Britania Mare, la Frisoni, la Saxoni, cari au însemnat cu sîngele lor fiecare pas al propagandei creștine, cari au cucerit pentru creștinism, moralitate și civilizație regiunile păgîne ce erau până atunci teatrul celor mai grozave turburări și al jertfirilor celor mai neomenoase de vieți omenesti. Călugării din Apus și înainte de organizarea și ierarhisarea lor definitivă nu sămănu de loc cu indivizii cari-și suiau scheletul viu pe un vîrf de columnă și stăteau „stîlpnici“ acolo, în imobilitate, fără niciun folos pentru dinșii sau pentru alții, o viață întreagă. La urma urmei e indiferent dacă un călugăr mănincă zilnic carne sau bureți, dar nu e indiferent dacă participă la o suferință a altora, și dacă, neavînd o hrană, o haină, un ban, găsește cel puțin o vorbă bună, un gest de caritate care să ridice sufletul omenesc. *Aceasta*, nu e indiferent.

Totuși a trebuit să vie un moment cînd s'a simțit nevoia, în Italia mai întăiu, de unificarea supt aceiași disciplină a monahilor, spre a face posibilă conlucrarea lor pentru scopuri care să fie ale Papei. Și aceasta s'a făcut prin regula Sfântului Benedict, cetită în toate mănăstirile mai mari și, la 678, admisă pentru generalitatea celor din Germania, pătrunzînd în Anglia numai ceva mai tîrziu.

„Regula Sfântului Benedict“, de care ne ocupăm aici, nu trebuie înțeleasă însă decît ca un întăiu pas către îndrumarea călugărimii în dezvoltarea ei ulterioară de-a lungul evului mediu.

Nu trebuie să se creadă, astfel, că Sfântul Benedict din Nursia ar fi pornit chiar de la ideia de a servi pe Papa și că numai în vederea scopurilor papalității a dat „Regula“ sa. Această regulă trebuia, firește, să folosească Papei, dar ea venia mai ales din nevoia, încă numai in-

stinctivă, pe care o resimțea și el și toată lumea de unitate, de o acțiune comună, solidară, mergînd spre același scop, pe aceleași căi; nevoia de a ordona societatea medievală, încă așa de diversă și pierzînd din energia ei tocmai prin diversitățile care-și stăteau față în față. Într'un fel putem zice că într'însa se ogîndește aceeași nevoie a timpului care a dus la însăși creațiunea Imperiului lui Carol-cel-Mare, nevoia lumii de a trăi legal și permanent într'o formă unitară, potrivit tradițiilor seculare ale Imperiului, și cu amintirea atîtor binefaceri care resultaseră din viața comună supt acest Imperiu general și unic. Și ea servia deci Papei, fiindcă și Papa e un element de unitate. Și, încă, între unitatea prin Împărat și unitate prin Papă, care sînt de același grad supt autoritatea unică a lui Hristos, vor fi atîtea conflicte, dar între unitatea vieții călugărești și între unitatea ierarhică a papalității nu poate exista niciun fel de conflict: o unitate se subordonează natural celeilalte. Și e așa de potrivită pentru Papa existența acestei unități călugărești și din alt punct de vedere: unitatea lumii medievale se poate subsuma în persoana Împăratului și în persoana Papei; dar călugărirea nui poate să devie instrument de acțiune și dominație al Împăratului. Ea a pregătit în adevăr calea acestuia: toți misionarii din Insulele Britanice erau necesari ca să poată veni pe urmă Carol regele Francilor, dar, din moment ce regele a venit cu caracter imperial și a pus episcopii lui, el nu mai are nevoie de misionar. Misionarul este, din potrivă, o piedică pentru episcop; el amintește de servicii vechi pe care Împăratul le uită foarte ușor: Cesarul vrea omul lui, care să stea lîngă dînsul, lîngă markgraful lui de graniță; toți ceilalți, cari primesc sfaturi, demnități și recompense de la altul, îl încurcă și-l primejduiesc.

Venim acum la însăși Regula Sfintului Benedict.

O carte mică, făcută intenționat astfel de un om care,

în lunga lui viață (480—543), a avut mai mult grija de a lucra cu oameni decît a scrie cu litere. Cartea mică, de altfel, corespundea chiar concepției fundamentale a Sfîntului: multă ispravă și vorbă puțină: *multum loqui non amare*.

Nu există nimic în această carte care să semene cu retorica, cu stilul căutat, cu forma literară; nu e niciun artificiu, și de aceea s'a și impus. Atîția alții au mai încercat a da norme pentru viața călugărească, însă aceasta era de o simplitate, de o limpiditate, de un caracter imperios, ca o comandă militară, care au făcut-o să străbată de la sine în sufletul tuturor. Și aici se vede deosebirea între spiritul Răsăritului și între al Apusului: Sfîntul Vasile, Sf. Ioan Hrisostomul și toți ceilalți nu pot vorbi decît în frase largi, împodobite cu tot ceia ce retorica în deosebite timpuri a adunat ca să înfrumusețeze graiul și scrisul omenesc; ei nu pot fără o oarecare maiestate a stilului; ei își drapează cugetarea în forme impresionante. Aici, din potrivă, parcă se simte cineva în timpurile cele bune ale Imperiului roman: formulele se succedă așa de hotărîtoare prin scurtimea lor și așa de binefăcătoare prin blîndeța pe care o respiră stilul lor simplu, încît, de la început, călugărima, toată partea sănătoasă a călugărimii, a primit ca o evanghelie de viață comună solia ce venia din adăpostul de la Subiaco și, în timpul din urmă, de la Muntele Casin.

Pentru Sfîntul Benedict călugărul nu există ca om; viața lui umană a dispărut cu desăvîrșire. *Dar a dispărut numai pentru el ca individualitate*; puterile lui omenești rămîn, și el trebuie să le păstreze și să le dea pe toate în mîna șefului său, abatele.

Organisatorul pare a spune monahilor săi, — cenobiți de disciplină, anahoreți de pustiu, sarabaiți, „girovagi“, „circilioni“ de pe toate drumurile —: omul s'a părăsit pe

sine, *homo semetipsum abnegat*¹. Cu aceasta *individua-litatea* voastră nu mai moare; *umanitatea* voastră rămîne și, unindu-se de la unul și de la altul, alcătuiește un formidabil element de luptă, o *schola servitii*, un „regiment de slujbă”, care trebuie să se găsească în minile căpitanului singur. Sînteți oameni ai lui Hristos, și deci trebuie să vă găsiți cu totul, absolut, orb, în minile aceluia pe care voința lui neconținut priveghind v'a făcut să-l alegeți abate. Odată ce v'ați făcut ucenicia și ați spus vorbele care vă leagă pentru totdeauna, aveți un singur domn afară de acela din ceruri, pe acesta care vă este *domnus*“ —, titlatură care-i revenia și Împăratului. Ascultarea față de dînsul va fi absolută. „A vorbi și a instrui se cuvine magistrului, ucenicului a tăcea și a asculta².” Niciun murmur, în suflet măcar!

„Obediență“, — de o parte; „umilință“, *humilitas*, — de alta. Oriunde va fi călugărul, va sta ori va umbla, să fie cu capul plecat și cu ochii pironiți în pămînt. Nicio proprietate: averea s'a împărțit rudelor, săracilor, mănăstirii; nu se pătrează „măcar o carte, nicio tabletă, un condeiu, nimic³“.

Abatele, din partea lui, e sfătuit de Sf. Benedict să fie un om de o astfel de viață, încît divinitatea să poată fi recunoscută într'însul. În orice manifestare a lui, prin graiu sau faptă, trebuie să dea impresia moralității absolute și a devotamentului suprem. Are pe lume o singură misiune: să cîrmuiască sufletele, nu să le conducă numai, — *regere*, atributul lui *rex*, regele. Numai în lu-

¹ „Abrenuntians propriis voluntatibus, domino Christo, vero regi, militaturus.“

² „Loqui et docere magistrum condecet, tacere et audire discipulo convenit.“

³ „Neque codicem, neque tabulas, neque graphium, sed nihil omnino.“

crurile mai însemnate el poate să ceară, — e dator chiar, în unele împrejurări, — sfatul fraților. Dar și față de acei cari îndeplinesc funcțiuni: de preposit, de decan, de portar, de îngrijitor al mijloacelor de hrană, aceiași nepărtinare; nicio favoare particulară. „Cel mai tânăr și mai mic poate fi acela asupra căruia se revarsă mai mult harul lui Dumnezeu.“

Prietenii în mănăstire nu se admit. Nu numai prietenia, dar sentimentul de iubire care se găsea în călugăria din cele d'întăiu secole, a dispărut acum cu desăvîrșire. În disciplina de fier a lui Benedict nu se cer sentimente omenești; ele nu pot servi la nimic, fiind doar o jenă, o piedecă. Se prevăd pedepse — cu gândul și la anume vicii ale timpului — pentru cine va fi surprins rîzînd sau vorbind cu copiii. Nu trebuie! Conversațiile particulare sînt absolut interzise. Un păcat din cele mai mari e gluma. Puțină blîndeță e numai în preceptele care ordonă să se roage călugărul pentru dușman în dragostea lui Hristos: „în Christi amore pro inimicis orare“, și să nu lase — cum zice Scriptura — ca soarele să apuie asupra vrăjmașilor sale, să nu despereze, în sfîrșit, niciodată de mila lui Dumnezeu

În ceia ce privește felul de viață, — fiindcă aceasta este și o normă externă, nu numai o învățătură internă, — prescripțiile sînt asemănătoare cu regulamentele militărești din timpul nostru. Pretutindeni, în toate mănăstirile, a un anume ceas, toată lumea trebuie să se trezească pentru a îndeplini în același loc același lucru, spunînd aceleași cuvinte. Este o normă de iarnă și este o normă de vară. Se spune precis ce se va ceti, și cum se va ceti, cum vor veni și cum vor pleca călugării. Și aici ura de a vorbi mult. Să nu se întrebuițeze din Scriptură pasagii care fac să se risipească atenția și să devie călugărul distras, pierzînd tot folosul pe care l-a cîștigat până atunci. Rugăciunea

trebuie să fie scurtă și curată: „Brevis debet esse et pura oratio“. „Nu în vorba multă, ci în curăția inimii și în evlavia lacrimilor“¹ e sensul rugăciunii. Altfel se folosește dracul, care pîndește orice moment de slăbiciune, care stîrnește în gîturile credincioșilor și cite o tusa perfidă². Masa va fi simplă: două feluri de legume, poame; în casuri extraordinare, vin, și numai pentru bolnavi. O mîncare mai deosebită se prevede doar pentru bătrîni și acei a căror slăbiciune-i împiedecă de a trăi asemenea cu ceilalți. Pentru ca masa să nu poată stîrni nimic în trupul nesupus încă pe deplin, să nu se atingă în cetire nimic ce ar înteți-o.

Nu se îngăduie, seara, niciun cuvînt schimbat între călugări, cari trebuie să adoarmă subit, pentru ca riciun gînd rău să nu se strecoare între rugăciunea zilei și odihna absolută a nopții. Lumină în dormitoare nu se admite. Dorm îmbrăcați, ca ostași în tranșee, încinși cu cingătorile lor sau cu funia, lăsînd de o parte numai cuțitele sau orice armă ar putea să-i rănească în somn.

Dacă aceste aspre norme de viață sînt călcate, intervin pedepse. Cea d'întăiu este observația în particular; a doua, observația în public, *obiurgatio*, a treia, excomunicarea; după aceasta vine *vindicta corporalis*. Mai tîrziu s'a ajuns la pedepse foarte aspre: un comentator din veacul al X-lea, Smaragd, abate benedictin din Saxonia, fixează trei zile de post pe săptămîină, umblarea desculț, alte șase luni de pocăință și, în casurile cele mai grele, cătușe și șase luni de carceră, „bătaia cu vergile pînă la moarte“³. Erau, însă de la început, și pedepse mai bînde: izolarea

¹ „Non in multiloquio, sed in puritate cordis et compunctione lacrymarum.“

² „Quedam tussis vel phlegmatis aliarumque rerum interrumpat strepitus“.

³ „Ad necem cedantur virgis.“

de călugării ceilalți, oprirea de la masă, de la rugăciune, suspendarea *ab oratorio*.

Și, iarăși, nu s'ar înțelege sufletul Sfântului Benedict dacă nu s'ar aminti partea de bunătate care vine imediat să corecteze atita asprime. În timpul când călugărul e pedepsit, să se roage ceilalți pentru îndreptarea lui, iar, când va fi mai greu lovit, să se apropie abatele de dînsul și „să-l mîngîie, ca să nu fie consumat de o tristeță prea îmbielșugată“: „*consoletur eum, ne abundantiori tristitia absorbeatur*“.

De și asemenea prescripții sînt prea multe și stricte ca să se poată urma oriunde, față de orice fel de oameni, totuși nu se poate tăgădui că Regula Sfântului Benedict înseamnă o adevărată binefacere de disciplină pentru evul mediu întreg, că ea represintă un mare factor organizator al acestei vremi. că prin ea s'a introdus o morală fără îndoială superioară moralei curente a societății care încunjura pe acești călugări. Și poate că, pentru a avea mai puțin, trebuie să se ceară, neapărat, așa de mult.

Dar, pe lîngă atita asprime disciplinată, s'a introdus și ceva poezie în viața acestor călugări, căroră altă poezie, a vieții, a graiului, a scrisului, îi era așa de sever interzisă. Orice mănăstire trebuie să fie gata înainte de toate pentru oaspeți; pentru dînsii cinstea cea mai mare, cruțarea față de cerințele cele aspre ale regulei până într'atita, încît, dacă oaspetele vrea o mîncare oprită de regula mănăstirii, să i se dea, și chiar abatele să calce regula împărțînd cina străinului: *ieiunium a priore frangatur propter hospitem*, „postul să se frîngă de către prior din considerație față de oaspete“.

Cărți mai tîrzii, ca *Diadema monachorum*, cuprind capitole de o dulce și simpatică morală. În cutare lăcaș a venit străinul, oaspetele, foarte bolnav, aproape să

moară, tocmai în momentul cînd și un călugăr își isprăvia zilele. Rudele acestuia, înștiințate, erau la căpătiul lui, și el se stînsese în mijlocul dovezilor iubirii lor. Străinul n'avea pe nimeni, și a murit singur. Atunci alt călugăr a visat că îngerii duceau sufletul străinului, iar sufletul aceluia care fusese plîns n'avea pe nimeni lîngă dînsul.

Cutare frate muncește la cîmp. „Unde-ți e rugăciunea“, îl întrebă altul. „Muncind cu minile mele fără întrerupere mă rog“, *operans manibus meis sine intermissione oro*. „Unde e munca“, urmează el, „acolo mă duc: *vado ubi est labor*. „Dacă în munca mea cîștig șeisprezece bani pe zi și întrebuițez doi pentru săraci, iată doi oameni cari se vor ruga pentru mine.“

Și încheiem cu frumoasa parabolă a călugărului căruia abatele-i impuse să ude de la o fîntînă foarte depărtată un pom uscat, plantat anume ca să-l încerce. Doi ani de zile a cărat el apă și a udat rădăcina moartă a pomului uscat,— iar după doi ani el a înflorit și a rodit.

XVIII.

Viețile lui Ludovic-cel-Pios.: Theganus și „Astronomul“.

După maiestoașa domnie a lui Carol-cel-Mare, o bucată de vreme, până după 840, aproape o jumătate de secol, se desfășoară în lumea aceasta imperială, care nu e nici a Germaniei, nici a Franciei, ci a Bisericii, în creațiunea aceasta complexă și schimbătoare din zi în zi care este Imperiul, restaurat pentru regii Francilor, o interesantă tragedie personală. E tragedia luptelor dintre piosul rege și Împărat Ludovic, care a și rămas în istorie sub numele de Ludovicus Pius, și fiii săi. E tragedia unui om condamnat să fie rege și Împărat care nu găsește mijlocul de a fi ceea ce se cere de la dînsul, care, în mijlocul unei societăți sfișiate de toate discordiile pornite din lupta firească între lucruri vechi, care n'au dispărut, și între lucruri nouă, care n'au încă puterea trebuitoare pentru a cuprinde tot terenul, nu are nici convingerea, nici energia trebuitoare pentru a-și fixa locul lui exact. E nenorocirea unui om care n'a fost în stare să reziste acelor curente cărora nu li-ar fi resistat nici oameni mult mai puternici decît dînsul și să facă față unor greutăți care cereau puteri incomparabil superioare puterilor lui.

El însuși a vrut să fie un sfânt. Dar și izvoarele cată să înfățișeze în el, mai mult decât Eginhard în Carol-cel-Mare, Sfântul: acela care a voit binele, s'a supus lui Dumnezeu, a întins adesea dușmanului „obrazul cellalt“, care a fost nedreptățit și a rămas până la sfârșit martirul, fără de care nu poate fi aureola. Noi, fiindcă e vorba de un rege, de un Împărat, vedem greșit o caricatură acolo unde acești pioși zugrăvi au vrut să puie o icoană. În Theganus, în „Astronomul“ anonim, călugări obscure, fără biografie, vom găsi povestea acestei vieți așa cum o înțelegeau contemporanii.

Ludovic era un om cu intențiile cele mai bune și nu fără calitate. Aspectul lui era foarte convenabil; educația i-o supraveghiasă Carol-cel-Mare însuși. Cel de-al doilea Împărat franc nu era asemenea acelor Sultani cari iese, pentru a domni, din umbra unei odăi lăcătuite, cari nu știu ce e lumea și nu cutează a se amesteca în teribilile ei rosturi. Nu era un biet semi-orb, prin întunecul în care ar fi trăit, pentru ca, dus înaintea orbitoarei lumini a puterii, să piardă și puțină capacitate de a deosebi lucrurile între dinsele pe care o avuse pînă atunci. Ci era un tînăr bine crescut, cum se înțelegea lucrul acesta pe vremea Francilor, în această „Frantia“ nouă de care vorbește călugărul care fusese „în rosturile palatului“. Evident că altfel înțelegea Ludovic al XIV-lea să crească pe moștenitorul lui, luîndu-i de învățător pe Fénelon și puind pe Bossuet să-i explice istoria universală și altfel se pregătia în secolul al VIII-lea de la Hristos un moștenitor de tron franc. El trebuia să fie un flăcău vînjos, deprins cu toate exercițiile fizice, cunoscînd pe toți dușmanii Imperiului: Ludovic a și fost așa, participînd pîrînd la toate campaniile pe care le-a purtat părintele său, asistînd la toate adunările particulare de provincie sau la

acele *placita generalia* ale tuturor națiunilor, pe care le presida Împăratul.

Se mai cerea de la dînsul să aibă relații personale și cu oamenii din provincie, credincioși administrației sale particulare, cu cei strînși în jurul Împăratului cari reprezentau organele centrale de autoritate. Ei bine, toate condițiile acestea Ludovic Piosul le îndeplinea. Singurul rămas în viață dintre doi gemeni, de mic copil a fost luat de tatăl său și dus în Italia, unde Papa singur l-a binecuvîntat, l-a „încoronat“ în leagăn (778). Carol l-a trimis apoi să „guverneze“ Aquitania, la cei trei ani ai lui, călare și înarmat înaintea nobililor și clericilor de acolo. Aclamat de toată lumea, e dat în seama unui tutor, care conducea el de fapt provincia, dar izolat de tatăl său ca să se deprindă cu încetul că are o misiune a lui de îndeplinit. Ajuns mai mare, Carol îl chiamă la adunările, la războaiele lui. La șapte ani i se dă cingătoarea de ostaș. După o nouă călătorie în Italia, trăiește în provincia lui, luptîndu-se cu Vasconii și înstrăinînd pămînturile coroanei la „fidei“, până cînd părintele, supărat, îl învață cum trebuie să-și economisească averile, teritoriile ce i s'au dat în samă, puindu-l să iea înapoi prin confiscare ceia ce a dat fără socoteală. Progresează așa de mult, încît, mai tîrziu, unele măsuri de administrație ale lui trezesc mirarea bucuroasă a Împăratului. Ieă pe fiica unui conte din Aquitania, Hermingarda, și are cu dînsa pe Lotar și Ludovic, fii cari erau să-i amărască viața mai tîrziu. Dacă nu suferă „poesii păgîne“ (*poetia carmina gentilia*), dacă desprețuiește pe „bufoni și mimi și cîntăreți și citarezi“ (*coraulis et citharistis*), e meșter în a mișca lanța, în a vîna cerbi și mistreți.

La moartea tatălui său moștenește coroana francă, *singura* care se putea moșteni. Dar, după moartea fiilor Pipin și Carol, Carol-cel-Mare avuse prudența de a-l

încorona el însuși pe Ludovic, în biserică, fiind el înzestrat și cu un caracter sacerdotal, ca Împărat¹. La Aachen, în 814, după răposarea părintelui, „rudele și multe rii de Franci“ îl „primesc și-l declară Împărat“². I se pare totuși că, de și Bizanțul îl salută printr'un protospatar și un diacon, de și șefii barbari i se „recomandă“, nu e de ajuns. Papa e chemat pentru o întâlnire: deci nu drumul *lui* la Roma, ci venirea *Papei* la el, ca supt Pipin. Cum Pascal e ales numai la 817, cum Ludovic făcuse acte de autoritate în Roma pînă atunci, stricînd măsurile de confiscare ale Papei Leon, cum, în sfîrșit, noul episcop roman se grăbise a arăta legitimitatea alegerii sale, se poate pune întrebarea dacă, cu toată strălucirea formelor, e altceva în această splendidă ceremonie decît presintarea unui vasal. Totuși Ludovic se „prosternă“ de trei ori, nu înaintea Papei, ci a Sfîntului Petru, care e pentru evul mediu, nu o amintire, ci o entitate nemuritoare. Ca „rege după David“ (*secundum David rex*), el e consacrat acum și uns — împreună cu Împărăteasa, o mare inovație. — „cu coroana imperială adusă de oaspetele sacru“³. Dar și mai departe, după ce Pascal unge în Roma pe Lotar, fiul mai mare al Cesarului ca Împărat (nu ca rege)⁴, Ludovic va fi tutorul și judecătorul Papiilor, amestecîndu-se și în materiile lor de administrație, „examinînd“ plîngerilor contra lor; Papa Grigorie al IV-lea, „ales de cler“, presintă dovada legalității alegerii

¹ „Imperiali diadematē coronatus.“

² „A propinquis atque multis Francorum millibus cum multa est favore receptus Imperatorque secundo declaratus.“

³ „Coram clero et omni populo consecravit eum et unxit eum ad Imperatorem, et coronam auream quam secum adportaverat posuit super caput eius.“

⁴ „Apud Beatum Petrum diadema imperiale cum nomine suscepit Augusti.“

sale, cere hotărîrea (*consultum*), Împăratului, și, numai după ce acesta decide (*annuit*), e consacrat¹.

Și Cesarul guvernează. Acela care și-a tuns frații nelegitimi, care au izbutit să suprimă răpede răscoala nepotului Bernard, fiul lui Pepin, de și acesta nu era un om singur, ci reprezintă conștiința unei întregi regiuni, unei nații în formațiune, acela care, de și atât de bun creștin, cel mai bun dintre oameni, gata totdeauna cu iertarea în ce privește jignirile aduse personalității sale, „lasă să se îndeplinească“ cea mai cruntă pedeapsă față de vinovat: orbirea, căreia i-a urmat moartea, nu era un slăbănog, un degenerat.

Un suflet tare a fost acela care a hotărît acest lucru, și cu atât mai tare a trebuit să fie sufletul acesta, cu cît simția grozăvia lucrului pe care-l ordonase și pe care, în conștiința chemării sale, găsisese puterea de a-l ordona.

Dar o „fracțiune“ ațîță pe Pepin, apoi pe toți cei trei fii ai Împăratului. Lotar se răscoală, cerînd înlăturarea favoritului Împărătesei ludita, ducele Bernard, apoi el cere iertare: „nu va mai face așa“². Bernard oferă lupta după datina germană, dar „nu se află nimeni“ să-i stea în față. Știm că fiii vor închide pe ludita într'o mănăstire, de unde va ieși îndată (829-830). Ludovic se ridică acum cel d'întăiu, și Lotar „se purifică“, jură că nu l-a întetit. Papa Grigorie al IV-lea aleargă, poate chemat de Ludovic, ca arbitru, ca pedepsitor prin excomunicare: „quasi qui patri suos filios reconciliare deberet et posset“.

Se dă o luptă, la *Campus Mendacii*, la Lügenfeld,

¹ „Dilata consecratione eius usque ad consultum Imperatoris. Quo annuente et electionem cleri et populi probante, ordinatus est in loco prioris.“

² „Cum iuramento fidelitatem promisit, ut post hoc nunquam talia committere debuisset.“

locul trădării, și Thegan scrie: „s'a stins credința", „fidelitas estincta est". Ludovic însuși nu vrea să verse sânge: „mergeți la fiii mei", *ite ad filios meos* (833). E prins acest Împărat cu numele, — *solo nomine Imperator* —, pe când soția e trimisă în Italia: „l-au dus cu ei". La Compiègne, fiii, „episcopii, câțiva alții" îi poruncesc (*iusserunt*) să meargă la mănăstire. Și el refuză, neconsimțind să se supuiе voinței lor. E silit a „depune armele în biserică, la Soissons. Dar e rechemat de Germani, de vechii Saxoni, nu de Franci¹. „Omnis Germania" aleargă la el. Ludovic îl iese din mînile lui Lotar. Episcopii îl judecă pe Împărat, îl absolvă, îi dau ei dreptul de a relua armele părăsite: șapte dintre ei îi cîntă la Metz rugăciunile împăcării, și el pînuiește un drum de pelerin la Roma.

Restituit, Împăratu-i iartă pe toți și, în schimb, la picioarele lui, Lotar jură fidelitate, primește ce i se va da în Împărăție și făgăduiește să se ducă în Italia. Așa povestește Theganus.

Cînd, căindu-se pentru orbirea lui Bernard, Ludovic făcea ceremonia de expiație de la Attigny, era umilirea înaintea Domnului, căci se simția pe pămînt numai pentru aducerea la îndeplinire a scopurilor lui Dumnezeu față de oameni, ca unul ce menținea în numele Lui existența Imperiului, forma politică necesară societății creștine. Și, iarăși, tată prins de fiii săi, amenințat în fiecare clipă, îngrozit de episcopi, excomunicat, izolat, astfel, nu numai de societatea oamenilor, dar oprit de la împărțășirea cu Dumnezeu, după care era setos sufletul omului din evul

¹ „Diffidens quidem Francis magisque se credens Germanis.“
„Per manus episcoporum armis *consensit* accingi.“

mediu, el resistă, așteptînd cu siguranță ceasul cînd i se va face dreptate.

Nu e un suflet de „débonnaire“, cum i s'a zîs. Suflet pios *este*, în toate suferințele pe care supus le suferă; dar nu e un suflet slăbănog, un suflet fricos, de om lipsit de orice energie, de orice putere de reacțiune. Și acel care moare de ultima lovitură pe care i-o dă rebeliunea lui Ludovic, cu seninătatea sfinților, izgonind duhul rău ce se apropie de el ori, poate, fiul care i se părea că vine pentru a-l minți încă odată cu pocăința lui, nu era fără îndoială un istovit care se pleacă numai, se lasă sfărîmat de nenorocire.

Din aceste lupte motivul personal trebuie să dispară, oricît l-ar introduce *biografi*, cari nu sînt decît *hagiogradi* și tratează după tipicul vieților de Sfinți figura imperială pe care n'o putem vedea altfel. Nu putem primi nici cellalt factor personal: caracterul fiilor lui Ludovic Piosul, oameni răi, ambițioși, totdeauna nemulțămîți, nesățioși, invidioși pe acel frate Carol, fiul luditei, căruia i se atribuie prea mult din moștenirea părintească, dar pe care izvoarele acestea abia-l pomenesc.

Fiii lui Ludovic n'au fost chiar așa de răi cum se crede. Au avut motive în situația lor politică care i-au făcut în adevăr foarte aspri față de părintele lor. Pe lîngă Lotar, care poartă din biserică în biserică, din pocăință în pocăință pe Împăratul prins, pe tatăl căzut în mînile sale, mai este ca dușman cineva, același care, cînd Lotar s'a supus, trezește pe Ludovic și, dacă Ludovic ar fi fost supus, și viața tatălui lor s'ar fi desfășurat mai departe, cine știe dacă însuși Carol, favoritul, nu s'ar fi ridicat să îndeplinească față de părinte ceia ce îndepliniseră ceilalți fii! Și ei toți erau doar creștini; și ei fuseseră crescuți

În cetirea zilnică a psalmilor și în cunoașterea adâncă a Evangheliilor; se coborîse și într'înșii acea conștiință creștină, mai puternică decît orice; și ei aveau momentele lor de adîncă durere, de sinceră pocăință, cînd făceau din nou jurămîntul de credință înaintea tatălui lor, făgăduind că niciodată nu vor înnoi isprava pe care o făcuseră. Trebuie să căutăm în însăși societatea timpului actorul adevărat care ni va da explicația acestor lucruri.

Și călugării cari sînt marturii noștri ne vor ajuta întru aceasta. Ei sînt vrednici de încredere. Theganus, cleric de la biserica din Trier, la Rin, a avut legături în partidul opus episcopilor, iar „Anonimul“ a cunoscut foarte bine pe Ludovic însuși în ultimii lui ani, a trăit chiar lîngă dînsul, fiind bine privit, nu numai de Împărat, dar, și de Iudita și de Curtea restrînsă care a încunjurat pe rege în anii din urmă și el a putut prinde și ultimele cuvinte ale acestuia.

Ce înseamnă, de fapt, Imperiul în momentul morții lui Carol-cel-Mare? Era o creațiune a Bisericii romane pentru a aduce într'un termen cît se poate mai scurt și prin puterea armelor la credința creștină, la comuniunea catolică, pe păgînii cari mai rămăseseră în Europa centrală și răsăriteană. Imperiul nu era o dezvoltare a regalității france, care putea foarte bine să meargă veacuri întregi înainte fără să producă forma imperială. El nu era decît supt raportul material o nevoie a Romei care se mulțămia cu amintirile ei de glorie și cu libertatea unei populații turbulente. N'a plecat Imperiul cel nou nici de la psihologia particulară a lui Carol-cel-Mare și, iarăși, nici de la un capriciu al Papei Leon, ci—pentru a nu vorbi și aici de *tradiția istorică și culturală, de cerința instinctivă a mulțimilor* — de la nevoia Bisericii catolice de a-și îndeplini misiunea, de a aduce lumea întreagă în ascultare față de Hristos. Dar iată ce se în-

tîmplă de la o bucată de vreme: Imperiul își isprăvește chemarea; Carol a supus pe Saxoni și toată rasa germană, afară de Nortmani, acum e creștină; Slavii din Orient s'au creștinat și ei —, cu excepția doar a aceloră — Bulgarii din Peninsula Balcanică — cari cad firește în sfera de influență a altui imperiu și a altei Biserici, a Imperiului de Constantinopol și a Bisericii ortodoxe. Avarii hunci, o cetățuie a păgînismului în forma cea mai brutală, au fost distruși sau risipiți în toate părțile, o provincie francă ridicindu-se pe ruinele dominației lor. Creat pentru a îndeplini o misiune, Imperiul și-a îndeplinit-o. Atunci, ori el trebuie să înceteze pentru că Papa nu crease un Imperiu *ereditar*, să i se retragă deci delegația, rămasă fără scop și rost, sau să *se transforme*. Și venise momentul ca Imperiul să se transforme.

Să fi trăit Carol încă douăzeci de ani, sau să fi început mai din vreme, el însuși ar fi fost chemat să presideze și la transformarea Imperiului. Dar acel care trebui s'o îndeplinească a fost numai Ludovic Piosul, care nu era un talent politic și încă mai puțin acea forță genială care se cerea pentru a preface marea instituție imperială din forma delegației bisericești în aceia de așezămînt laic.

Am văzut cum el a încercat să facă în folosul fiului său acea transformare a Imperiului care era o necesitate în concepția lui, dar *nu și în concepția celorlalți*, a șefilor Imperiului său, de formă particulară, — considerîndu-i, *nu ca oameni, bine înțeleși, ci ca provinciali*. Ei nu avuseră nevoie, la dreptul vorbind, niciodată de Imperiu. Ce nevoie avea Aquitania sau Burgundia politică să existe Imperiul¹? Ori chiar acel teritoriu de la Rin care se numește acum *Frantia* și care nu vrea pe Ludovic, ci uni-

¹ Ele figurează ca teritorii individualizate acum, în „Anonim“: „Populi Frantiae, Burgundiae, necnon Aquitaniae et Germaniae“.

tatea reprezentată de dînsul? Ce nevoie avea „Germania“, Saxonia, singerînd încă din rănile făcute de Carol, să existe Imperiul apăsării și stoarcerii? De ce toate puterile tuturor să fie sacrificate pentru scopul singur al Creștinătății, care nu încălzia pe toată lumea? Și acum, neexistînd măcar acest scop al Creștinătății, de ce să se accepte perpetuarea într'o formă pur politică, fără prestigiul războiului pentru cruciată și convertire, această formă care, — în deosebire de a vechiului Imperiu, — jignește interesele locale și împiedecă de a se manifesta tradițiile străvechi de osebire?

S'au ridicat astfel împotriva formei imperiale, cu organizația lor bătrînă, pe lângă instinctele centrifuge ale „leuzilor“, provinciile de odinioară ale Imperiului roman în acele nouă forme care li se dăduseră prin organizarea Bisericii creștine. Episcopii din Germania erau de un fel, cei din vechea Galie, de altul, fără a mai vorbi de Italiani. Și, în general, episcopul quasi-feudal acuma, omul al căruia neam, generație de generație, stăpînise acolo, acela este totuși factorul cel adevărat. Cît a trăit Carol-cel-Mare, personalitatea lui năvălitoare și stăpînitoare, prestigiul biruințelor lui, momentele neașteptate pentru omenire pe care geniul lui izbutise să le dea, toate acestea făcuseră să nu se vadă factorii permanenți, seculari, cari stăteau acolo și evoluau încetul cu încetul pentru ca, atunci cînd magia personalității Împăratului va dispărea, elementele acestea străvechi să apară în ultima înfățișare pe care li-o dăduse lenta lor evoluție.

Aceștia au îndemnat pe fiii lui Ludovic Piosul, iar nu fiii lui Ludovic Piosul au umblat să-și capete aderenți în deosebitele locuri, ispitind pe unii cu danii, pe altul cu favoruri personale. Acei șefi de provincie, în dorința lor de a-și duce viața locală desfăcută de Imperiu, de a crea din nou regalitatea autonomă, care fusese confundată un moment în avîntul Imperiului, ei au provocat revolta. Și

chiar în încercările pe care le face o parte din societatea contemporană pentru a scăpa pe Ludovic, în mila care o prinde pentru suferințele nemeritate ale Împăratului, în dorința de a-l vedea stînd din nou pe tron și judecînd pe fiii săi vinovați pentru păcatul lor, în aceasta se vede foarte lămurit, din amîndouă izvoarele, elementul local. Cine susține pe Ludovic Piosul? Aquitania? Nu. Era un colț cu totul depărtat, trăind datinele sale. Nici „Franța”, Jeagănul cel vechiu al regatului. Ci Germania cea nouă, ea l-a sprijinit în rîndul întăiu. De aici i-a venit aderența cea mai prețioasă și mai efectivă. Și înțelegem de ce. Nu pentru că Ludovic ar fi represintat, de și în nemțește izgonia pe dracul în ultimele momente ale sale, rasa germană, ori că ar fi trăit în teritorii exclusiv germane, că ar fi fost mai mult al lor decît al altora. El, la dreptul vorbind, era Aquitan, ca unul ce toată copilăria și tinerețea lui și-o petrecuse acolo, apărînd la cea d'întăiu convocare a părintelui său chiar în costumul aquitan, „vascon”, zice Anonimul. Avînd Carol și doi fii mai mari, el era menit să rămîie, să se fixeze aici.

Ca rege aquitan a fost crescut el deci, nu ca viitor Suveran al Imperiului întreg. Atunci de ce l-a susținut Germania pe Aquitanul acesta? Pentru că ea era teritoriul cel fără tradiție, teritoriul creat pentru viața politică și pentru civilizație, de Imperiu. Aici nu erau tradițiuni episcopale, culturale, *romane* într'un cuvînt, vechi de mai multe secole, cum erau în Aquitania, în Italia, în deosebitele părți ale Franciei actuale. Ci cultura începea de la propaganda misionarilor irlandesi și anglo-saxoni, sprijiniți de regele Francilor, și ordinea de la succesele lui Carol împotriva Saxonilor. Clasa *vie* era a întrușilor aduși de această cucerire și trăind din ea. De aceia Imperiul a rămas și mai departe sprijinit de Germani, și de aceia, apoi, regele german a rîvnit totdeauna să fie Împărat.

În episcopate — am spus — era o nebiruită tendință de a nu mai admite continuarea Imperiului. Ele se ridică și împotriva celeilalte autorități unitare, de altfel: Papalitatea. Când a venit Papa Grigorie ca împăciuitoare la Lügenfeld, el a trebuit să presideze la biruința Franciei separatiste și să accepte toate consecințele acestei biruinți. Papa, spune Anonimul, era pentru Lotar, pe care-l făcuse Împărat, fără să întrebe poate pe Ludovic. Încercînd să restabilească unitatea pentru Lotar, care, fiind legat cu Italia, i se părea mai potrivit pentru a menține în sensul său Imperiul, s'au ridicat episcopii și i-au spus lămurit că nu-i vor recunoaște autoritatea. „Era venit ca să excomunică și pe Împărat și pe episcopi, dacă ar fi neascultători de voința sa și a fiilor Împăratului. Dar ei au declarat că nici într'un chip nu vreau să se supună autorității sale, ci, dacă vine excomunicînd, să plece, căci altfel cere autoritatea vechilor canoane¹.”

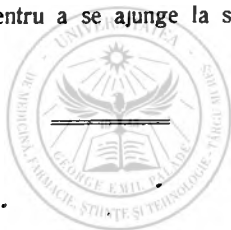
Pe Împărat, ei, episcopii, îl afurisiau, îl izolau, îl înlăturau din Biserică. Dar amestecul Papei în viața provinciilor religioase autonome nu-l tolerau.

Cronicarul Theganus crede însă că descopere motivul acestei atitudini: acești episcopi, Ebo de Rheims, de pildă, „impudic, prea-crudul“, nu erau de neam bun; dacă ar fi fost toți coborîtori de nobili, ar fi mers lucrurile altfel. Dar aceștia sînt fel de fel de coborîtori din barbari sau fii de oameni de rînd. Vinovat e Împăratul că, în loc să se încunjure de descendenții familiilor bune, a

¹ „Ut tam Imperatorem quam episcopos excommunicationis inretire vellet vinculis, siqui inoboedientes essent suae filiorumque Imperatoris voluntati. Asserentibus nullo modo se velle eius auctoritati succumbere, sed, si excommunicans adveniret, excommunicatus abiret, cum aliter se habeat antiquorum auctoritas canonum“ (p. 63^a).

primit asemenea parveniți, cari, nerecunoscători, i-au mâncat capul¹.

Nu fiindcă erau „feciori de ciobani”, nu fiindcă aveau și ambițiile obișnuite parvenitului, nu de aceia episcopii au stat în fruntea oricărei mișcări care se întindea peste Imperiu, ci — am spus-o — pentru că ei toți, afară de de creaturile Curții nouă, represintau organizația provincială, tendința spre autonomie a fiecărui teritoriu. Pentru dînșii ori Ludovic singur, ca Împărat, ori Lotar singur, ori Ludovic Germanicul, ori Carol Pleșuvul singuri ca Împărați erau de o potrivă de urîți. Nu era o opoziție personală, ci principială, necesară: se întrebuinta cînd unul, cînd altul pentru a se ajunge la suprimarea Imperiului însuși.

¹ „Ex villisimis servis fiebant summi pontifices” (p. 595); „episcopi molesti fuerun ei (Ludovico) et maxime hi qui ex vilissima conditione honoratos habebat, cum il qui ex barbaris nationibus ad hoc fastigium perducti sunt” (p. 599). „Ex originalium servorum stirpe” (*ibid.*). „Patres tui erant pastores caprarum” (p. 600). Cf. și p. 602. „Ebo, turpissimus rusticus”.

XIX.

N i t h a r d t

Lucrurile care se petrec după moartea lui Carol-cel-Mare până la orinduirea noilor hotare pe harta geografică a Europei sînt de o importanță așa de mare pentru dezvoltarea tuturor celor care vin pe urmă, încît nu ajunge cercetarea unui izvor sau două, ci trebuie întrebată cît mai multă lume și mai ales personalități care, nu numai să cunoască multe, dar în același timp să-și dea samă de direcția încotro apucă societatea întregă. Din fericire găsim și un scriitor care n'avea numai legături secundare cu Curtea, ci care a fost o personalitate de mîna întâiu, găsindu-se printre demnitarii Împărăției, și în același timp coborîndu-se din chiar neamul glorios al lui Carol-cel-Mare. Căci Nithard (790—858) este fiul Berthei, fata lui Carol, dar nu din căsătorie, ci din legăturile ei cu Angilbert, personalitate de căpetenie la Curte, „Homernl“ acestui „David“.

Și el cedează unei cereri formale din partea celuiilalt Carol, căruia i s'a zis mai tîrziu Pleșuvul, pentru a povesti lucrurile desfășurate în ultimii ani ai lui Ludovic Piosul și în lupta, învierșunată'n aparență, dintre fiii săi, Nithard dispăre la 842, probabil mort, în lupte necunoscute nouă, cu Normanzii, se zice.

Acesta, deci, nu va aduce numai conștiința națiunii sale, dar, în ce privește sîngele, și conștiința mării seminții, regale și împărătești, din care se coboară.

Povestirea lui Nithard —, cerută, da, însă nu oficială,— atinge și Domnia lui Carol-cel Mare în cîteva rînduri, vorbește destul de larg despre lucrurile petrecute pe vremea lui Ludovic Piosul, despre luptele dintre Împărat și fiii săi și despre discordiile care în fiecare moment izbucnesc între acești fii înșii, pentru ca pe urmă să se întindă mai ales asupra celor cîțiva ani de la moartea lui Ludovic până la împărțirea definitivă, de fapt, a teritoriilor împărătești prin vestitul tratat de la Verdun (863).

De la început se văd în povestirea lui Nithard curente care, fără să se amestece și să producă forme nouă, originale, fără să prövoace altceva decît vînzolirea stearpă a lumii, stăpînesc această epocă; vechiul curent germanic, de națiuni adevărate și de indivizi reali, și noul curent creștin, al „Bisericii lui Hristos“, producînd un „popor“ artificial, care neagă pe cele naturale. Ele nu se pot amesteca. Biserica și Imperiul, — care este, măcar în intenția unuia din cei doi factori, Papa, altă față a ei —, nu pot să schimbe dreptul germanic. Biserica este o concepție religioasă prefăcută în realitate politică, dar nu o concepție juridică; concepția juridică rămîne în această societate vechea concepție barbară.

Și, cînd marele vrăjitor, Cesarul, dispăre, i se pune lumii această problemă de drept, pe lîngă cea națională despre care s'a vorbit, în cele d'întăiu manifestații timide ala ei: societatea care a rămas pe urma lui Carol-cel-Mare, societatea pe care Ludovic Piosul a putut-o guverna încă, va fi ea de drept germanic, ori de drept creștin, imperial? Nithard crede, firește, că e mai bine să rămîie ordinea creștină și romană. Un cleric trebuia

să judece astfel, dar instinctul ce îndemna spre anumite acțiuni societatea însăși,, era de sigur altul. Trăiește încă Germanul, personal, nedisciplinat, de și rupt în mare parte din legăturile acelea care alcătuiau cimentul puternic al societății lui de odinioară. Până la el nu străbătuseră ideile „Școlii Palatului“ contrare obiceiurilor lui îndătinat.

Nithard va regreta vremile „marelui Împărat pe care l-au numit astfel toate națiunile“¹, „teribil, amabil și încă și admirabil“, „care a supus și națiile pe care nici puterea romană nu le-a putut dumesnici“, acel care a lăsat „Europa“— termenul apare la el—in pace și, „cu o spaimă moderată“, a ajuns a face lucruri așa de mari. Ludovic, spune el, a fost „moștenitorul acestei sublimități“, *haeres tantae sublimitatis*,— moștenitorul da, însă nu și omul care putea să ție în mână friele la capătul cărora se găseau puterile divergente, așa de învierșunate la distrugerea creațiunii lui Carol-cel-Mare.

Față de Ludovic, Nithard are o atitudine foarte rezervată. El simte că lipsește ceva în această societate, vede un vis care dispare, o concepție care se sfarmă, o necesitate logică a lumii care nu mai găsește pe ce să se răzime în realitatea de azi, de care e străin cărturarul, absolut convins de o ordine care e pentru dînsul singura posibilă și care vede năruindu-se pacea prezentului, gloria trecutului fără să poată găsi că din forțele desordonate care se sbat în prezent poate să resulte în viitor o nouă ordine. Stă absolut desarmat în critica lui față de împrejurările timpului, de și își dă sama că este o putere mai mare decît puterea oamenilor amestecată în luptele care nimicesc creațiunea „sublimă“ de care vorbise la început. Caută vinovatul, și nu-l găsește. Situația

¹ „Magnus Imperator ab universis nationibus vocatus.“

pentru dînsul e cu atît mai grea, cu cît el n'are, ca un Theganus, un „Astronomus“, o pasiune. Cu caracterul său de „arhiduce“ bastard, el nu poate să aibă atitudinea plină de ură pe care o au ceilalți. De aceea față de Ludovic nu e nici un critic al defectelor și slăbiciunilor lui și nu e, în același timp, nici un apărător al Împăratului. Trece pe lîngă ludita fără să insiste mult nici asupra influenței ce o exercita asupra soțului, nici asupra vinovăției sau nevinovăției sale, care nu-l preocupă. Toată partea personală, anecdotică, în care este pușin și din zvonul zădarnic al lumii, care aruncă acușații fără să știe pe ce se razimă, lipsește din Nithard.

Doar un factor al ruinei îl vedem mai bine prin el: omul, ca și categoria politică pe care o represintă. E vorba de favoritul Bernard. La acest scriitor nu e însă prietenul reginei, dușmanul fiilor regelui, provocînd ura unora contra altora. La Nithard el ni apare cu un alt caracter. Se spune că Bernard doria, — și a și ajuns să fie —, al doilea după Împărat: *secundum a se in Imperio praefecit*.

După ce trece Nithard peste înfrîngerea și înlăturarea d'intăiu a lui Ludovic Piosul, înainte de trădarea de pe Cîmpul Minciunii, — pe care o ascunde cît poate, ca membru al familiei imperiale —, el va vorbi de o altă personalitate, asemănătoare sub raportul politic: Guntibald, unul dintre nobilii franci ai timpului, care și el vrea să fie „secundus in imperio“, „al doilea în Împărăție“. Și ni se mai spune că personajii de o influență extraordinară, cum au fost Huc — încep numele romanice, „francese“, — doar Nithard ni-a păstrat documentul de limbă vulgară din așa-numitele „jurăminte de la Strasbourg“ —, Matfrid vreau să fie, fiecare, pe lîngă Lotar, „al doilea în Împărăție“¹. Prin urmare nu e vorba de o personali-

¹ „Quis illorum secundus post Lodharium in Imperio haberetur.“

tate izolată, de un capriciu al cutărui individ pus în împrejurări favorabile, ci e o notă a momentului politic. Bernard vrea să fie al doilea în Imperiu; nu poate fi el, se găsește altul și un al treilea, și nu numai în vremea lui Ludovic, ci și a lui Lotar, cari vor să fie și ei „al doilea în Împărăție“.

Dacă ar fi numai atîta, am zice: după amorțeala vechiului element tradiționalist german pe vremea lui Carolcel-Mare, el se ridică din nou, plin de viață cu toate amintirile sele, încercînd să domine societatea. „Secundus in Imperio“ este o situație de pe vremea Merovingienilor. Ce erau alta majordomii, din care au răsărit Carolingienii, dacă nu acești „secundi in imperio“ cari făcuseră să fie înlocuită maiestatea nulă a regelui franc prin energia tînără a majordomului? Aceleași împrejurări tindeau să aducă acum înlocuirea maiestății scăzute, din cauza lipsei de însușiri superioare, a lui Ludovic Piosul prin energia tînără a altor familii, care se ridică la Curtea lui și a fiilor lui.

Prin urmare, pe lîngă viața regională, represintată prin episcopi, care urmăria sfărîmarea unității imperiale, era și, din partea noilor familii care se ridicau, o tendință asemănătoare spre înlocuire și prefacere.

Dar toate acestea n'ar fi fost destul pentru a provoca toată seria de lupte care ocupă întreaga umanitate creștină și civilisată din Apus timp de o jumătate de secol și o împiedecă de a continua vechea luptă din Nord și în Răsărit, cu păgînii și, de la un timp, cu shismaticii, ba silește chiar pe unii din luptători să ceară sprijinul păgîn¹.

¹ „Suffragium a paganis“; p. 659; cf. și pp. 608-9.

Ca ultimă și decisivă explicație trebuie să intervie acea menținere a dreptului vechiu germanic contra dreptului roman al Imperiului. Moștenirea lui Carol-cel-Mare, a lui Ludovic însemna pentru toți drepturi de căpătat. Această moștenire politică era însă asimilată, după vechea concepție a Francilor, cu ereditatea de drept privat. Admiteau ceilalți fii ai lui Ludovic ca lui Lotar să i se dea ceva mai mult pentru că este Împărat, pentru „numele de Împărat și demnitatea Imperiului adausă de bunicul său regatului Francilor“, și să i se lase și dreptul de a alege din două părți aceia care-i convine mai mult; dar atît. Din conștiința priorității neapărate, a realității indiscutabile a Împăratului atîta trecuse în mintea celorlalți.

Și e foarte interesant să se vadă cum frații lui, Pipin, Ludovic Germanicul, Carol Pleșuvul, combat pe Lotar¹ pentru pămîntul pe care-l doresc și unii și alții, dar niciunul din ei nu caută să-l înlocuiască în ce privește situația imperială. Numai după ce Lotar a dispărut, cînd locul a fost vacant, s'au trezit ambițiile unora și altora, dar faptul acesta, că nu s'a căutat înlocuirea lui Lotar ca Împărat, ci numai izgonirea lui din cutare teritoriu, arată că la cea mai mare parte din factorii politici ai timpului Imperiul nu era nici o necesitate absolută și nici o atracție prea puternică.

Și, de alminterea, Lotar însuși nu respectase față de părintele său demnitatea imperială. Împărăția era doar pentru ei ca un superb zăgaz ridicat împotriva asaltului apelor nebune, pe care însă toată lumea-l lasă în părăsire cînd ele și-au croit altă albie și nu mai amenință ce

¹ „Propter nomen Imperatoris et propter dignitatem Imperii quam avus regno Francorum adiecerat“, p. 669. V. pretenția însăși a lui Lotar: „Scirent illi Imperatoris nomen magna auctoritate fuisse impositum“ (p. 661).

se găsește în dosul zăgazului. Și nu-și dădeau samă de un lucru : că acest zăgaz, pe lângă avantajul de a cruța terenul fertil de ravagiile apei, avea și pe acelea de a consolida, de a împiedeca să se fărîmițeze și să lungească la vale terenul pe care-l susținea. N'o să vedem pentru dărîmarea Imperiului niciun sentiment de durere, nicio prevestire a catastrofei amenințătoare pentru societatea aceea întregă. Toți cereau libertate, liberare, fără a-și da samă că liberarea nu însemna decît întronarea anarhiei, pentru moment măcar, pînă ce forțele care se sbăteau în anarhie vor izbuti să creeze o nouă ordine de Stat.

Era însă Biserica, și după fiecare ciocnire se adunau episcopii și preoții. Și e foarte interesant să se observe cum luptătorii, îndată ce s'a isprăvit lupta, nu se mai amestecă, cred că nu mai au caracterul legal trebuitor pentru a vorbi după ce armele au fost depuse. Imediat se face adunarea episcopilor și preoților, și ei hotărîsc, „sfătuiesc și poruncesc prin precept“¹ ce li se pare că e mai bun. Multe hotărîri erau inspirate fără îndoială de pasiuni care n'aveau nimic bisericesc; în foarte multe cazuri clericii nu făceau decît să dea forme legale unor hotărîri luate cu multă vreme înainte; dar fapt este că, îndată ce se mîntuie frămîntarea, apare „Ecclesia Christi“, cu Papa, cu episcopii și preoții în frunte, cari ei orînduiesc după Biblie, ca pe vremea sfîntului rege David.

Dar, cum am spus, această hotărîre a Bisericii vine numai după luptă, și ea se potrivește cu rezultatele luptă-

¹ „Monemus hortamur atque praecipimus“; p. 668. „Ut illorum consultu“, se spune ceva mai sus, „velut numine divino, harum rerum exordium atqua auctoritas proderetur“ (*ibid.*), V. și p. 662 : *conclium* de episcopi înainte de „conventus publicus“

tei, hotărînd în folosul învingătorului; nu e *revisuirea* rezultatului conflictului, ci *binecuvîntarea* numai, încă o dată, a acestui rezultat. Fiindcă rezultatul însuși cuprindea în sine binecuvîntarea lui Dumnezeu după ideile timpului. Astfel era necesar, legal, sacru, față de ideile timpului.

Societatea germanică se sprijinia apoi înaintea de toate pe concepția legăturilor personale dintre oameni. Cutare se „recomanda” altuia; devenia astfel „omul” lui, supusul lui; acela care primia „recomandația” era dator să apere în orice împrejurare pe acela care săvîrșise actul de recomandație. Legea nescrisă la început, legea scrisă, după obiceiul roman, pe urmă, legea aceasta fără îndoială hotăra în unele cazuri, dar nu în toate; domeniul legii, domeniul juridic era mult mai restrîns decît în timpul nostru, cînd păcatul e altul: că legea prea se amestecă într’o mulțime de lucruri care n’o privesc și pe care nu le poate hotărî. „Jurămîntul” lega; nimeni nu putea fi deslegat decît prin călcarea jurămîntului însuși de cellalt sau prin hotărîrea Bisericii. Acum, evident, oamenii erau inventivi pentru a scusa păcatul lor: niciodată n’au putut fi evitate astfel de istețimi perverse; cu toate acestea era un frîu, și unul foarte puternic, jurămîntul. Societatea aceasta se compunea deci din oameni cari, prin interesul lor, împăcat la un mement dat, prin formula jurămîntului erau legați neapărat între dînșii.

Cînd auzim că s’a luptat Carol Pleșuvul sau Ludovic, de o parte, cu Lotar, de altă parte, ni închipuim că avem a face cu o armată națională sau teritorială. De fapt însă sînt numai oameni pe cari-i legau angajamente personale, și ei le privesc, de regulă și în teorie măcar, ca tot ce poate fi mai sfînt pe lume. Poate Carol Pleșuvul să declare că oamenii din teritoriul său aquitanic, burgund sau neustrian trebuie să se strîngă și să lupte supt steagurile

regale: aceasta n'are nicio influență: nu mai e cel puțin, ca pe vremea vechiului *bannum* merovingian, convocarea fără puțință de scusă; ci fiecare cercetează dacă are un angajament personal față de acest șef. Și-a îndeplinit șeful acela datoriile lui față de „credincios“, de *fidelis*, așa cum ele decurg din jurământul pe care l-au făcut între ei? Dacă da, merg; dacă ba, nu merg. Astfel „oamenii“ erau în situație de a provoca războiul și de a-l putea împiedeca. Fiindcă, dacă s'a ajuns după lupta de la Fontanet, după jurămintele de la Strasbourg, la tratatul din Verdun, nu a fost fiindcă s'ar fi mulțămii cei trei frați, ci fiindcă lumea, la un moment dat, a căpătat convingerea că nimeni nu e îndatorit personal să-i susțină mai departe în lupta lor.

Și aici se amestecau și scrupule de conștiință venite din partea de creștinătate care putuse pătrunde în sufletul fiecăruia. Dumnezeu trebuia, în adevăr, să vorbească; numai el. Și nu prin numărul singur, prin singură puterea, ci printr'o intervenție simțită, care trebuia cerută și constatată în anumite forme. Această intervenție, acest „nutus divinus“, face și din Ludovic Piosul un învingător față de fiii cuprinși de „rușine și căință“¹.

Luptele au deci pe vremea aceasta un caracter cu totul deosebit de luptele din timpul nostru; ele erau un prilej care se dădea lui Dumnezeu pentru a hotări. Din momentul ce se ridica și cea d'întăiu sabie, El era chemat să vie pentru a spune care din cele două forțe luptătoare are dreptate.

Iată, de pildă, cum se desvoltă după Nithard lupta de la Fontanet. Întăiu se încearcă o împăcare prin episcopi și preoți, la cari se adauge un număr de „laici nobili,

¹ V. pp. 652—653.

prudenți și binevoitori¹. Aceștia au hotărît în sensul lui Carol și a lui Ludovic. Se comunică hotărîrea lui Lotar, pe care Nithard ni-l prezintă ca un om foarte șiret, până și în zăbăvile sale. Lotar refuză: se îndreaptă către Sud, căutînd să se sprijine pe trupele nepotului său Pipin. Atunci se hotărăște a se da lupta de care cei doi frați mai mici voiau, să scape. Ei se plîng în adevăr că li s'a refuzat „pacea fără luptă”², căci ei ar voi-o, pacea, fără să cheme „judecata lui Dumnezeu”, „omnipotentis Dei iudicium”. Dar, din moment ce Lotar refuză, ei bine, această hotărîre a lui Dumnezeu va veni.

Și pun condiții: lupta să se facă fără niciun fel de viclenie — să ne gîndim numai la războiul trecut! Înna-
 inte de încăierare, post și slujbe lui Dumnezeu³. După
 aceea, pentru a se da lupta mai „comod”, i se oferă lui
 Lotar loc de trecere, „pentru ca, înlăturînd orice piedecă
 din partea lui și alor săi, să se poată lupta fără niciun
 fel de înșelare”⁴. E ca o redactare exactă pentru ca să
 nu se poată face apel împotriva sentinței; ea să fie dată
 deci în condițiuni legale așa de desăvîrșite, încît orice o-
 poziție să fie înlăturată.

Lupta se dă. În lupta aceasta Lotar e învins, și după
 invingerea lui nimeni nu se gîndește să se răsbune; ni-
 meni nu se gîndește să-l urmărească măcar. I se *comu-
 nică* faptul că Dumnezeu a hotărît contra lui. El e un
 condamnat care-și primește sentința, și atît. După con-
 cepția aceasta, dacă el totuși nu consimte să accepte co-

¹ „Ex sacrosancto ordine episcoporum quam et laicorum viri
 nobiles, prudentes, benivoli”; p. 670.

² Quod illis pacem absque praello denegaverat”; *ibid.*

³ „Primum quidem felunlis ac votis Deum invocant”; *ibid.*

⁴ „Locum trauseumdi... ut, omni impedimento suo suorumque
 ex parte ablatò, absque qualibet occulta deceptione congregri
 possent”; p. 660.

municarea sentinței, ei bine, atunci Dumnezeu va fi chemat din nou într'o nouă luptă, dar condamnatul se va înfățișa în împrejurări mai grele, va primi pedeapsă îndoită pentru că a trecut dincolo de sentința lui Dumnezeu iusuși.

Dar procesul era de o greutate așa de mare, încât secole trebuiau să treacă pentru a se crea o nouă ordine morală în omenire.

Raban Maur.

Să înfățișăm acum un scriitor în adevăratul înțeles: al cuvântului, cu pregătirea lui specială, cu viața întreagă petrecută în marginile meșteșugului său, un învățat al impulsului, un teolog, ba, ceva mai mult, aproape un filosof prin îndrăzneala, înălțimea și curajul convingerilor sale. Și, pe lângă aceasta, un om foarte bine înzestrat pentru întrebuințarea aceluși stil latin pe care vremurile îl denaturaseră, frământându-l cu alt graiu, cu acela pe care scriitorul nostru însuși îl recomanda în predică, limba germană. Este vorba de Hraban sau Raban Maur (c. 780-856), unul din scriitorii epocii lui Ludovic Piosul și al fiilor săi, arhiepiscop de Maiența în zilele sale.

Se pare că era născut în Maiența chiar, unde mai târziu trebuia să aibă rostul de conducător suprem al Bisericii. A fost călugăr în vestita mănăstire din Fulda. După ce și-a făcut învățătura, ucenicia acolo, s'a dus, împreună cu un tovarăș, la cea mai vestită școală de teologie, dar, în rîndul întâiu, de latinește, de bun stil latin, de retorică corectă și de versificație exactă, care era școala Sfîntului Martin de Tours, unde dăinuia încă opera lui Alcuin. Acolo s'a familiarisat el cu o bună parte din literatura veche. O legendă spune că, la

Începutul carierei sale de egumen, Raban a întâmpinat greutăți tocmai din cauza simpatiei prea mari ce o avea pentru izvoarele păgâne ale culturii sale. Izvoarele acestea nu le prea citează însă; în schimb, cetise tot ce era mai bun în scrisul latin bisericesc. Cunoaște perfect pe Sfântul Augustin și culege din el multe îndemnuri. Se pare că într'un moment călugării au fost nemulțumiți de dînsul, căci, de și blînd în scrisul său, era, în ce privește îndeplinirea datoriilor sale de conducere și supraveghere, aspru. S'a produs chiar o adevărată răscoală în mănăstire, și Raban a trebuit să plece. Cronica înseamnă laconic: „În anul acesta Lotar a fost gonit din Imperiu, și tot în anul acesta a încetat de a fi abate al mănăstirii Fulda Raban Maur”.

A scris atunci una din cele mai ciudate, dar caracteristice cărți ale sale, *De Universo*, în care se cuprinde totul în formă de interpretăție filologică și mistică, arătîndu-se cum *mors* vine de la *amarus*, fiindcă e amară, ori de la zeul Marte, poate și de la *morsus*, mușcătură, cum șoarecele, *mus*, e de la *murus*, fiindcă stă supt pămînt, ori *sorex* de la *serra*, fierăstrău, fiindcă are dinți, cum *anguis*, șarpe, derivă de la *angulus*, fiindcă stă în unghiu, iar *insula* de la *in salo*, fiindcă se află în Mare, și *placis* de la *pascere*, a paște, fiindcă *nu* paște. Dar, după cererea călugărilor pocăiți, se hotărăște să se întoarcă la mănăstirea sa. Cîndva a cercetat și Locurile Sfinte, cum o dovedește, în opera sa de interpretare a Scripturii, cutare pasagiu care vorbește despre Sinodul Feniciei. A fost ales pe urmă arhiepiscop de Maiența, Scaun pe care l-a ocupat până la sfîrșitul zilelor sale, fiind înmormîntat în mănăstirea Sfîntului Alban, în Maiu 856.

Cea mai mare parte din opera lui nu oferă interes: sînt comentarii, lucrări de exegesă asupra lui Ieremia,

asupra Psalmilor, asupra Evangheliei Sf. Matei; alte părți vor fi consacrate elucidării unor probleme teologice, care sînt uneori adevărată filosofie.

A compilat o serie de tratate speciale în acest domeniu: *de videndo Deum*, „dacă poate vedea cineva pe Dumnezeu de-a dreptul“, *de puritate cordis*, „despre puritatea inimii“, *de modo poenitentiae*, „despre felul cum trebuie să se facă penitența“, *de vitiis et virtutibus*, „despre viții și virtuți“, *de passione Domini*, „despre Patima Domnului“. A compus și o interesantă Viață a Sfintei Magdaline și a surorii sale Maria din Magdala, în care reproduce o curioasă legendă contemporană: surorile lui Lazăr cel înviat de Mîntuitorul ar fi părăsit, împreună cu dînsul, Palestina pentru a se îmbarca într'o corabie și a merge în Apus, ajungînd în Galia. Viața lor s'ar fi desfășurat, prin urmare, într'un colț din viitoarea Francie, și anume — cine s'ar gîndi? — la Tarascon, celebru azi prin gluma literară a lui Alphonse Daudet. Iar, după moartea lor, până și Clovis vine să vadă mormîntul sfințelor.

Partea cea mai însemnată din scrisul lui, — această operă vastă, mult admirată de contemporani, — este aceia care privește chestiunea, veche, și totdeauna nouă, a liberului arbitru. În trei mici tratate supt formă de scrisori, el se ocupă de această întrebare, pe care o ridicase din nou un cleric ce fusese și la Roma și, nefiind lipsit de cunoștințe și de talent, cîștigase atîția aderenți, Gottschalk, Gotescalcus, „călugărul rătăcitor“.

Scrierea acestuia, care nu ni s'a păstrat, dar care a făcut foarte mult zgomot și pare a fi avut o formă literară impresionantă, era îndreptată îndrăzneț — „impiu“, zice Raban, — către Dumnezeu însuși. Ea predică din nou teoria că pe lume nu există faptă bună sau faptă rea pe care Dumnezeu, nu numai să n'o fi cunoscut d'innainte,

dar să n'o fi și hotărît. Nega, astfel, absolut, liberul arbitriu. Ne iluzionăm, zicea el, crezînd că facem ceea ce voim, și sîntem lipsiți de respect față de Dumnezeu, care ne mișcă și ne conduce. Să ne îndreptăm către dînsul, care singur ne poate mîntui, prin grația lui, fără *meritele* noastre.

După teoria aceasta, — cu desperare și indignare zicea Raban, — umanitatea ar fi lăsată în prada celei mai cumplite desnădejdi. La ce mai folosesc, în adevăr, faptele, bunăvoința, căința și orice se poate petrece în viața unei făpturi omenești, dacă d'innainte ea e menită să ajungă la crimă ori dacă ea fără niciun merit al său poate să străbată viața aceasta pentru a ajunge la răsplata supremă pe lumea cealaltă? Această doctrină ucide conștiința și gustul de lucru al lumii întregi; e fatală, și răspîndirea ei trebuie oprită, și cu închisoarea — și de fapt a fost închis Gottschalk. Și, afară de aceasta, în sine însăși ea trebuie să fie greșită: un Dumnezeu bun nu poate să fi voit răul. El, care a dat la toți rugăciunea, El, care s'a coborît pentru toți pe pămînt, El nu poate voi osînda cuiva în afară de vina lui. Putem noi să-l concepem ca un fel de furnisor al sufletelor osîndite la chinurile ladului? Dar aceasta înseamnă a degrada noțiunea însăși a dumnezeirii. Și, mai la urmă, un om nu înțelege pe alt om, nu-i prinde gîndurile; cu ce drept deci omenirea întreagă ar putea pretinde să priceapă cugetul lui Dumnezeu?

Boețiu nu i-a fost necunoscut călugărului franc, cînd arăta cum tot ce e bun pe lume a fost voit, în adevăr, de Dumnezeu, și aceasta e *predestinația*, dar alături de dînsa este și altceva: *preștiința* celor rele. Dumnezeu *știe* d'innainte că anume lucruri se vor întimpla; el însă nu le-a *voit*. Și nu le poate împiedeca, fiindcă e dator, față de scopurile lumii, să lase libertății umane dreptul de a se orienta și de a se corecta. El *știe*, și-l doare; nu se

bucură, și nici măcar nu rămîne rece față de opera care se îndeplinește de om. A lui este numai pedeapsa; a omului, greșeala. Pedeapsa nu se poate să n'o dea, fiindcă este dreaptă; greșeala nu se poate s'o împiedece, fiindcă ea face parte, fără voia lui, din mersul firesc al lumii.

Cu delicateță el trece astfel pe lângă doctrina opusă, care ar fi negarea cu desăvîrșire a grației lui Dumnezeu. „Nimeni“, strigă el, „să nu se trufească și nimeni să nu despereze: „nemo gloriatur, nemo desperet“. Să nu despereze nimeni fiindcă nu voința dumnezeiască a hotărît, fiindcă oricine are el însuși dreptul să întrebuițeze voința sa spre a corecta ceia ce fatalitatea-i aruncă în cale, ceia ce nu e divin, ci e numai fatal; să nu se trufească însă, fiindcă niciun merit fără grația lui Dumnezeu nu ajunge la capăt. Meritul face fapta; *urmările* faptei atîrnă de la grația lui Dumnezeu.

Aceasta este partea prin care el s'a impus contemporanilor în ce privește înălțarea filosofică. Dar, ca scriitor religios, el a mai adus ceva, care l-a apropiat de inimile oamenilor și l-a ținut strîns de ele. Și această parte formează, cum vom vedea, însăși esența ființei sale, acel lucru pe care cineva-l introduce în tot ce face și scrie, dacă e capabil de originalitate.

Înainte de a ajunge la această esență morală a personalității scriitorului nostru, avem de cercetat încă o latură a firii sale.

Deocamdată să amintim că Raban a venit în legătură, cum trebuia să și vie, nu numai ca episcop, cum a fost la sfîrșit, dar și ca șef al unei vestite mănăstiri, cu lumea laică a timpului, cu problemele politice și sfișierile societății contemporane. Cum a înțeles el însă raportul între clerul său, moștenitor și apărător al doctrinei lui Hristos, și societatea laică?

În scrisorile lui vom găsi explicația. Ajutător al lui Ludovic Piosul, al lui Lotar și al lui Ludovic Germanicul, el vede în ei „prea-senini și creștini regi, apărători și conducători foarte viteji, aprigi, ai adevăratei religii, străjeri ai sfintei Biserici a lui Dumnezeu“.

E concepția din vremea lui Carol-cel-Mare: regele, prin el, pentru teritoriul lui, pentru națiunea lui, e rege, nu împărat. Ca împărat, el e un mijloc și un aspect al Bisericii, și atât. Dar și regele a ajuns a fi, astfel, înainte de toate, un cîrmuitor și apărător al sfintei Biserici a lui Dumnezeu. Și clerul are deci *dreptul* de a-i fixa un program, de a-l urmări în executarea acestui program, de a-i face observații și, cînd se îndepărtează de dînsul, a-l și pedepsi în numele Celui de sus.

E foarte interesant felul liber în care vorbește el cu regalitatea timpului său. În prefața din cartea-i *De Universo*, el spune, la sfîrșit, că-i urează să se poarte potrivit cu Biblia, pentru ca la judecata din urmă să aibă dreptul de a se împărtăși de fericirea cea mare a celor cari pe pămînt și-au îndeplinit datoria.

Și avem prin el și comunicarea unor hotărîri de sinod strîns la el, cu doisprezece episcopi și chorepiscopi, către regele Ludovic.

El le „significă“ regelui, cum se comunică hotărîrea către un organ al puterii executive din timpul nostru, care, acesta, trebuie să o aducă la îndeplinire. Sînt părți care privesc numai viața bisericească, recomandînd ca „abatissele“, femeile starețe, să nu iasă din mănăstire fără voia episcopului, ca ritul roman să fie singur și strict observat. Dar sînt lucruri care se referă direct la rege. I se vorbește cam astfel: Pe vremurile păgîne, și încă erau lucrurile mai bune decît acum. Și tu, care ești rege și împărat, care trebuie să-ți aduci aminte de cel d'întăiu din seria împăraților creștini, Constantin-cel-Mare, apărător

credincios și desinteresat al Bisericii lui Hristos, tu, care trebuie să consideri de-ri că pornești, nu numai de la Carol-cel-Mare, dar și de la Constantin, ai datoria de a apăra, de fapt, Biserica.

Să nu creadă însă că tutela sa de drept se întinde numai asupra pămînturilor laicilor, și nu asupra pămînturilor bisericești, pe care Dumnezeu însuși sau represințanții lui ar avea chemarea să le apere. Nu: tutela lui se întinde de o potrivă și asupra acestor pămînturi. Și, cînd clerul pronunță excomunicarea, sabia lui de rege să intervie pentru a împiedeca usurpațiile și a pedepsi pe usurpatori.

În schimb, spune Raban, Biserica va interveni pentru ca fiii lui să-i păstreze credința, pentru ca pacea să domnească în Statele lui, și ea va pune alături insulta adusă regelui cu insulta care se aduce represințanților chiar a Bisericii lui Hristos.

Venim acum la partea intimă, „poetică“, a personalității lui Raban Maur.

Cine cercetează cronicile și asistă prin mijlocirea lor la luptele crunte, învierșunate, de și mai puțin criminale decît s'ar crede, răspingătoare pentru simțul nostru moral dintre tată și fiu, dintre frați fără iubire¹, e aplecat a spune: această societate era aspră, era rea și crudă. Am văzut însă că era și o îndreptățire legală și chiar pentru actele de violență din această vreme.

Și oamenii trebuie văzuți și a doua zi după ciocnirea lor. Ceva din această viață a timpului se poate prinde în simțirea scriitoru'ui nostru. Cum își închipuie Raban Maur viața de apoi, către care îndeamnă lumea? Pentru

¹ Dar Carol Pleșuvul se declară, în Nithard, față de Lotar, ca „frater filiulusque eius“ (p. 664).

dînsul, ca și pentru toți contemporanii, traiul de aici e numai un vis. „Paradisul e locul unde nu e frică, sărăcie nici boală; nimeni nu jignește fără dreptate, nici este jignit; nimeni nu pizmuește, nici poftă nu se aprinde; nu e niciun dor de hrană, niciunul de cinste și an biție, de putere, ci toată pata viciilor e părăsită și cu totul stinsă; pace și bucurie cuprind toate, toate sînt liniștite și împăcate; lumina de sus nu e ca cea de azi, ci cu atît mai splendidă, cu atît mai clară, cu cît e soarele mai splendid decît o biată candelă; nu e acolo nici noapte, nici întunecime, nici furtună de nori, nici asprime de frig ori prisos de căldură... Acolo nu e bătrîneța, nici miseria ei.“

Raban a fost un născocitor, un inovator în poezie, fără să ajungă la ritm și rimă, fără a părăsi cu totul versul după cantitate, ca să treacă la versul după accent al poeziei noastre. Avem dela dînsul, pe lângă omelii în prosă foarte frumoase, foarte „poetice“, și un număr de imnuri, între care e vestit *Veni Creator*. Din ele am ales două pasagii foarte frumoase. Unul e rugăciunea către Dumnezeu :

„O Doamne. veșnic prea-sfînt, cirmuitoare al lumii,
 Pe tîrre te cuprinde mintea și viața, putere a sufletului,
 Tu ești laudă, iubire și cinste, tu dai lumină cinstit,
 Mișcarea membrilor și ochilor folosul,
 Urechilor auzul, minilor îi dai opera iubită,
 Orice are pămîntul, ce marea și aierul ascund
 Și orice simte, gîndește și trăiește oriunde.
 Căci pe toată înțelepciunea ta
 Le învie, le păstrează și le cirmuiește prin puternica-i poruncă.
 Fă-mă, Tu cel prea-înnalt în pietate, să te mărturisesc din
 inima toată,
 Să te rostesc prin graiu. să te învăț prin dogma cea dreaptă,
 Să te caut cu minile și să mă rog ție cu minte curată,
 Tu, cale, tu, putere, tu, viață și poartă a vieții,

Tu, răsplată a operei, tu făcător și tot tu învățător,
Dă-mi acum iertare, mie, nenorocitului, și greșelile mele
iartă-le,

Fă-mă să vreau binele, să-l știu de fapt și să-l aprob deplin,
Și să-mi dai să văd atunci vesela-ți față
Și să culeg bucuria cea adevărată !

Și el, ca și toți ceilalți, era urmărit — am spus-o —
de gândul zădărniceii vieții, dar, ca unul ce aștepta splendorile lumii celelalte, o ușoară melancolie acopere numai neajunsurile, scăderile și vicisitudinile acestei vieți. Și această melancolie unită cu sentimentul adevărat al naturii, care și ea se preschimbă, dispare și învie din nou, dă aceste rînduri, cu care vom încheia :

„O zi ride, cea de mine plînge,
Căci nu va da nimic statornic ceasul cel bucurios ;
Vara clar lucește, toamna adaugă umbre,
Primăvara 'nflorește în gemme și iarna cea aspră le smulge.
Și este vre-un lucru care cu grabnice aripi să nu fugă,
Ori supt Pol ceva care să nu fie schimbător ?
Și pini înalți îi indoale o vristă înceată,
Ea mistuie stîncă și face ca riul să sece.
Odată cu vorba, înaltele spice stau verzi, se coc, se usucă,
Se fac viorele cărunte și crinii cei roșii dispar,
Și trandafirul lasă ușor imbracămintea-i :
Chiar florile pădurii pe-aceiași cale merg.
Cel ce am fost acuma, îndată nu vom fi :
Copilul care sare din poala hrănitoare
Se miră că vorbește cu glas răsunător,
Și iată, că, îndată ce barba-i s'a ivit,
Și-acum el e aproape de țernă. prad'a morții.“

TABLA CUPRINSULUI.

	Pag.
I. — Motivul și planul lucrării. Sf. Pavel și Sf. Augustin față de creștinism	4
II. — Sf. Augustin	20
III. — Sf. Paulin de Nola	43
IV. — Sf. Ieronim	62
V. — Sf. Ion Hrisostomul	81
VI. — Boețiu	99
VII. — Casiodor.	113
VIII. — O carte de cetire pentru Răsăriteni. Lauda Împă- ratului Anastasiu	126
IX. — Beda	142
X. — Paul Diaconul	158
XI. — O viață de sfânt din Sicilia	172
XII. — Cărți reprezentative în Spania visigotă și în Galia francă: Isidor de Sevilla. Grigore de Tours. „Fre- degariu.“ Viața Sf. Dagobert. Viețile Sf. Leodegariu.	186
XIII. — Coranul.	203
XIV. — Opoziția bizantină la Coran: Sf. Ioan Damaschin	217
XV. — Eginhard.	234
XVI. — Alcuin.	249
XVII. — Sf. Benedict de Nursia	263
XVIII. — Viețile lui Ludovic-cel-Pios: Theganus și „As- tronomul“	275
XIX. — Nithard	288
XX. — Raban Maur	299

E R A T Ă

In primele cinci coli nerevăzute de autor s'au strecurat, pe lângă inconsecvențe de ortografie și punctuație, greșeli din cari relevăm cele mai importante numai și care se cer îndreptate cu mâna:

- Pagina 4 rând. 1 de jos cetește: „el le poate desființa“.
- „ 12 „ 2 „ sus „ „Continuitate. Isus“.
- „ 17 „ 1-2 „ jos „ „provocanți“.
- „ 24 „ 5 „ „ „mielul creștin“.
- „ 25 „ 12 de sus „ „fiindcă și“.
- „ 31 „ 7 „ jos „ „gestul sau“.
- „ 33 nota 1 „Remotz“.
- „ 36 rând. 6 de jos cetește: „vede in el“.
- „ 37 „ 11 „ „ „devoțiunea“.
- „ 40 „ 11 „ „ „și ca el ceilalți“.
- „ 42 „ 4 „ sus „ „ci de cea“.
- „ 44 „ 12 „ jos „ „din cind in cind“.
- „ 45 „ 6 „ sus „ „uneori, pe departe“.
- „ 47 „ 10 „ jos „ „omnia vincula“.
- „ 48 „ 7 „ „ „și minăstrea, Senatului“.
- „ 49 n. 1 r. 2 „ sus „ „nutantibus“, „phaleratis“.
- „ 53 rând. 8 „ jos „ „pentru nimic din ceia ce
facea parte din viața Romei, pentru nimic din trecut“.
- Pagina 54 rând. 6 de sus cetește: „el ataca“.
- „ 55 nota 1: „Epistola 28“.
- „ 55 rând. 11 de sus cetește: „retragerea in oasa aceasta“.
- „ 58 „ 3 „ jos „ „Urbicius“.
- „ 59 „ 11 „ jos „ „din manifestarea“.
- „ 64 „ 4 „ sus „ „între el și Augustin este
o deosebire enormă. Augustin“; rând. 13-14: „e altfel“;
rând. 3 de jos: „nu scăpau încă“; rând. 2 de jos: „origenismul mistic“.
- Pagina 65 rând. 10 de sus cetește: „ci și supt raportul“.
- „ 65 „ 17 „ „ „ „snobii lui“.
- „ 68 n. 1 r. 2 „ „ „ „attodens“.
- „ 72 rând. 14 „ „ „ „ni se zugrăvește“.
- „ 73 n. 2 r. 2 „ „ „ „scissis vestibus ubera qui
bus te nutrierat“; rând. 4 sus adaugă: „ad vexillum crucis
evola“; epistola 14.
- Pagina 76 n. 4 r. 1 de sus cetește: „non haeresim“.
- „ 76 rând. 3 „ „ „ „alintăturile“.
- „ 79 n. 1, r. 3 „ „ „ „adversus diversas na-
tiones aliarum gentium barbarum indigemus auxilium“.
- Pagina 86 rând. 15 de sus cetește: „Și el va zice“.
- „ 91 „ 8-9 „ „ „ „care-i urmăria de pretu-
tindenii trupul frumos“.
- Pagina 96 rând. 1 de jos cetește: „a suflat in foc. Hrisos-
tomul“.

N. B. Cele mai multe din aceste scrieri sînt cuprinse în *Patrologia latină* sau în *Patrologia greacă* a lui Migne. Scrierile istorice, în *Monumenta, Germaniae Historica, Scriptores*.

Întăia ediție a acestei lucrări a fost distrusă, afară de cîteva exemplare, la prădarea tipografiei din Vălenii-de-Munte de către ocupanții germani.

Aceasta explică și scusează retipărirea.

44-254.

